

OUDE KEIZERS

Griekse en Latijnse vertalersvondsten

NIEUWE KLEREN

Voor deze feestelijke bundel vertaalden zevenenveertig Nederlandse en Vlaamse vertalers een fragment naar eigen keuze. De enige eisen waren dat het origineel Grieks of Latijn moest zijn en het fragment (nog) niet was gepubliceerd. Het resultaat is een wonderlijke mengeling van auteurs, genres en stijlen. Van epos tot epigram, van Homeros tot Petrarca. Maar ook een boze brief van een jongetje aan zijn vader, het oudste stroomdicht, fabels, een preek, fragmenten uit Griekse romans, uit tragedies, geschiedenissen, een droomboek. Over de stelling van Pythagoras, hebzucht, het vetmesten van kippen, de kunst van de arts, de haven van Claudius, echt moederschap, Romeins bloed, de superioriteit van de rede, Alexanders duikerklok, etc., etc. En dat alles afgewisseld met mooie illustraties van tien toonaangevende tekenaars.

Bovendien zijn enkele uitstekende essays opgenomen van de echte kenners Rudi van der Paardt, Hein van Dolen, Paul Claes en Piet Gerbrandy over respectievelijk: klassieke motieven in de meest recente Nederlandse literatuur, over wat de klassieken ons nog te zeggen hebben, over vertalerscensuur en over de canon. Vincent Hunink en Patrick De Rynck schreven een artikel over de 'hausse' in klassieke vertalingen. Tot slot bevat het boek een lijst van leverbare Nederlandstalige vertalingen van klassieken.

Omslag: Brigitte Slangen
Illustraties: J.H. Füssli, Picasso (1997 c/o Beeldrecht, Amstelveen), Peter van Poppel
ISBN 90 253 2034 1 / NUGI 301, 320

Het vetmesten *van kippen* Imme Dros Wolther *Kassies Catullus Het schild van Aeneas* Piet Schrijvers *De waterdief* Frans van Dooren *Claudius' haven* Phaedrus *Eros* Luc Devoldere *Waarom vrouwen?* Ovidius Hadrianus *De derde verschijning* *van Jezus* Hugo Claus? D. den *Hengst Gedroomde vrouwen* Nossis Martialis *De Moezel* Hippokrates *Hebzucht* Chariton Empedokles *De superieure schoonheid* Wiebe Hogendoorn *De sprong van Achilleus* Homeros *Vier dode dieren* Pausanias *Een wonderbaarlijke redding* M.A. Wes *De gordiaanse knoop* Mark Pieters **Zevenenveertig nog nooit gepubliceerde fragmenten**

OUDE KEIZERS NIEUWE KLEREN

OUDE KEIZERS

Griekse en Latijnse vertalersvondsten

NIEUWE KLEREN

Piet Gerbrandy *Boeken die ertoe doen.* Rudi van der Paardt *Ernstig spel.* Paul Claes *Ad usum Delphini.* Hein van Dolen *Bonenpulp of amandelspijs* Vincent Hunink en Patrick De Rynck *Het laatste woord* **Vijf essays** Bergen *weerkaatsen het licht* Petrarca M. d'Hane-Scheltema *De stelling* *van Pythagoras* Euripides Sapfo *Echt moederschap* Rein Bloem Guido Gezelle? *De dood van Hannibal* Horatius Harm-Jan van Dam *Het sublieme Augustinus Brief aan vader* Hans Oranje *Alexanders duiker-* *klok* Peter Verstegen Seneca *Voor het eerst verliefd* Fik Meijer Hetty van Rooijen *Salutati Een windje, een schaduw en een bron* Pindaros Anton van Wilderode **Zevenenveertig nog nooit gepubliceerde fragmenten**

ATHENAEUM—POLAK & VAN GENNEP

Oude keizers, nieuwe kleren

Oude keizers, nieuwe kleren

Griekse en Latijnse vertalersvondsten

*Met een inleiding van Mark Pieters en essays van
Paul Claes, Hein L. van Dolen, Piet Gerbrandy,
Rudi van der Paardt, Vincent Hunink & Patrick De Rynck*

Athenaeum — Polak & Van Genneep • Amsterdam • 1997

Onder redactie van Vincent Hunink, Mark Pieters en Patrick De Rynck

Athenaeum — Polak & Van Gennep is een imprint van Em. Querido's Uitgeverij B.V., Amsterdam.

Copyright © 1997 by the authors and translators. Copyright illustrations © 1997 by the illustrators. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij B.V., Singel 262, 1016 AC Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from Em. Querido's Uitgeverij B.V., Singel 262, 1016 AC Amsterdam.*

Boekverzorging: Brigitte Slangen
ISBN 90 214 2034 1 / NUGI 301, 320

MARK PIETERS • <i>Goed scoren</i>	7
H. VERBRUGGEN • Theo <i>Brief aan vader</i>	13
Illustratie: NELLEKE ZANDWIJK	
REIN BLOEM • Lykofron <i>De sprong van Achilleus</i>	14
JEROEN BONIS • Isokrates <i>De superieure schoonheid</i>	15
Hadrianus • <i>Drie zieltjes</i>	16
FRANS VAN DOOREN • Petrarca <i>Mijn huis</i>	17
IMME DROS • Homeros <i>Oorlog en wrok</i>	18
Illustratie: HARRIE GEELEN	
PHILIP VAN DER EIJK • Hippokrates <i>De arts en zijn kunst</i>	20
DIRK GIELEN en SIMON VEENMAN • Pausanias <i>Medeia in Korinthe</i>	21
MARCEL F. FRESCO • Salutati <i>De onmacht van het noodlot</i>	22
LUC DEVOLDERE • Epigrammen	23
PIET GERBRANDY • Pindaros <i>Voor Hagesidamos</i>	24
RUDI VAN DER PAARDT • <i>'Ernstig spel'</i>	
<i>Tien jaar antieke motieven in de Nederlandse literatuur</i>	25
HANS ORANJE • Euripides <i>Waarom vrouwen?</i>	30
Illustratie: PIETER 'T HOEN	
ANKIE KUYVENHOVEN • Anyte van Tegea <i>Een windje, wat schaduw en een bron</i>	32
D. DEN HENGST • Ammianus Marcellinus <i>Een nieuwe keizer</i>	33
EMILIE VAN OPSTALL • Chariton <i>Chaireas en Kallirhoë</i>	34
ANTON VAN HOOFF • Artemidoros <i>Gedroomde vrouwen</i>	35
VINCENT HUNINK • H. Johannes <i>De derde verschijning van Jezus</i>	36
M. D'HANE-SCHELTEMA • Vergilius <i>Laocoöns dood</i>	37
FONS VAN DER LINDEN • Martialis <i>Haas en leeuw</i>	38
Illustratie: ANNE VAN BUUL	
PATRICK LATEUR • Ausonius <i>De Moezel</i>	40
PIET GERBRANDY • <i>Boeken die ertoe doen.</i>	
<i>Quintilianus over canonieke klassieken en ongelezen meesterwerken</i>	41
SIMONE MOOIJ-VALK • Arrianus <i>De Gordiaanse knoop</i>	47
HARM-JAN VAN DAM • Epigrammen <i>Vier dode dieren</i>	48
Illustratie: KATRIEN HOLLAND	
MARC MOONEN • Dio Cassius <i>Claudius' haven</i>	50
SIEM SLINGS • Euripides <i>Eros</i>	51
HEDWIG W.A. VAN ROOIJEN-DIJKMAN • Livius <i>De dood van Hannibal</i>	52
CHARLES HUPPERTS • Nossis <i>Vier epigrammen</i>	53
MARK NIEUWENHUIS • Ovidius <i>Writer's block</i>	54
FIK MEIJER • Paulus Diaconus <i>Een wonderbaarlijke redding</i>	55
JOHN NAGELKERKEN • Phaedrus <i>Twee labels</i>	56
CORNELIS VERHOEVEN • Augustinus <i>De superioriteit van de rede</i>	57
PETER VERSTEGEN • Catullus <i>Kleine Calvus</i>	58
Illustratie: BEREND J. VONK	

HEIN L. VAN DÖLEN • <i>Bonenpulp of amandelspijs</i>	59
PIET SCHRIJVERS • <i>Horatius Romeins bloed</i>	65
WIEBE HOGENDOORN • <i>Anonymus Winter</i>	66
Illustratie: ANA PAULA PAIS	
HEIN L. VAN DOLEN • <i>Achilleus Tatios Voor het eerst verliefd</i>	68
REIN FERWERDA • <i>Empedokles De waterdief</i>	69
NICOLE VAN DER AUWERA • <i>Euklides De stelling van Pythagoras</i>	71
WOLTHER KASSIES • <i>Polybios De les van de geschiedenis</i>	72
ANTON VAN WILDERODE • <i>Sapfo Godegelijk</i>	73
Illustratie: MARIANNE SLIGTING	
LUCETTE M. FABER-OOSTENBROEK • <i>Prudentius Hebzucht</i>	74
Illustratie: GERDA DENDOoven	
MICHIEL OP DE COUL • <i>Longinos Het sublieme</i>	76
PAUL CLAES • <i>Ad usum Delphini</i>	77
TON PETERS • <i>Aulus Gellius Echt moederschap</i>	83
HANS SMOLENAARS • <i>Seneca Cassandra</i>	84
Illustratie: HANNEKE VAN DER HOEVEN	
HANS VAN REISEN • <i>Augustinus Bergen weerkaatsen het licht</i>	86
PATRICK DE RYNCK • <i>Alexander de Grote Alexanders duikerklok</i>	87
M.A. WES • <i>Flavius Josephus Een Egyptische ezel</i>	88
HENK SCHOONHOVEN • <i>Vergilius Het schild van Aeneas</i>	89
JEF ECTOR • <i>Columella Dieronvriendelijk vetmesten van kippen</i>	90
VINCENT HUNINK en PATRICK DE RYNCK • <i>Het laatste woord.</i> <i>Een paar gedachten over de 'hausse'</i>	91

Wie is wie? 95

Leverbare titels van vertaalde Griekse en Latijnse literatuur 103

Goed scoren

MARK PIETERS

Wie het uit hoofde van zijn vak, of gewoon uit interesse een beetje heeft bijgehouden zal opgemerkt hebben dat er sprake is van een opmars. Een opmars van het woord 'hausse' welteverstaan. Een woord dat de laatste jaren voortdurend opduikt in allerlei artikelen over de oudheid. Er broeit iets in de klassieke Nederlanden.

Het is waar: nooit eerder verschenen er zoveel klassieke vertalingen als de laatste jaren. Nooit eerder verschenen er überhaupt zoveel vertalingen. Nooit eerder verschenen er zoveel boeken, laten we daar eens mee beginnen. Toch lijkt de toename bij de vertaalde klassieken nog groter dan bij publicaties op enig ander boekengebied, met uitzondering van bijvoorbeeld de tuin- en kookboeken, de *new-age*-boeken en de *crime*. In *De Groene Amsterdammer* van 12 juli 1995 wordt het eigentijds als volgt geformuleerd: 'Het is goed scoren met Grieken en Romeinen.' Dat goed scoren zal dan wel vooral betrekking hebben op het prestige dat de klassieke uitgaven de uitgever verlenen en minder op het geldelijke gewin. De meeste oplages van vertaalde Griekse en Latijnse werken blijven namelijk nog steeds beneden de tweeduizend. Van een boek als *De Celestijnse belofte* zullen inmiddels meer exemplaren zijn verkocht dan van alle vertaalde klassieken van de laatste jaren bij elkaar.

De meeste artikelenschrijvers die zich aan het onderwerp hebben gezet beperken zich niet tot het signaleren van deze hausse, maar putten zich uit in verklaringen. Vele daarvan hebben ongetwijfeld een kern van waarheid. Die (gedeeltelijke) waarheden laat ik hier even buiten beschouwing. Daarvoor verwijs ik naar het essay in dit boek van Vincent Hu-

nink en Patrick De Rynck over de hausse, waarmee (hopelijk) het laatste woord over het onderwerp gezegd zal zijn.

Er wordt echter ook veel onzin over beweerd en geschreven, en daar wil ik wél even op ingaan. Bijvoorbeeld dat wie vroeger een degelijke gymnasiumopleiding had genoten het Latijn en Grieks zo goed beheerste dat hij daar de rest van zijn leven profijt van had. Schrik niet: tot zover klopt het nog. Aangezien men op de middelbare scholen steeds minder tijd besteedt aan vertalen heeft de moderne scholier daarin nog maar weinig handigheid, en ook dat laatste beetje is na enkele jaren vervlogen. Wat overblijft is de vaardigheid om de eerste regels van de *Odysseia* op te zeggen, net genoeg om indruk te maken op feesten en partijen. (In het artikel van Hein van Dolen, 'Bonenpulp of amandelspijs', leest u meer over de klassieken op de middelbare school.)

Niet zelden wordt de redenering echter voortgezet met de stelling dat men daarom vroeger geen vertalingen nodig had. Daarmee wordt een beeld opgeroepen van de pre-Mammoetgymnasiast die tijdens of na zijn opleiding 's avonds bij de kolenkachel nog menige Platoonse dialoog in het Grieks las (tot ergernis van zijn minder ontwikkelde huisgenoten, voor wie een hele wereld verborgen bleef) tegenover de moderne ongedeeld vwo'er die bij de centrale verwarming uit armoede zijn toevlucht moet nemen tot een van de vele vertalingen, geleend van moeder, die inmiddels in Empedokles is begonnen. Onzin natuurlijk, op die lezende moeder na, want onder de groep vrouwen van ongeveer veertig jaar en ouder treft men de meeste lezers, terwijl de jongeren vrijwel

geen boek meer aanraken, als we de laatste leesonderzoeken mogen geloven. Die moderne jongeren zullen dan ook wel weinig bijdragen aan de verkoop van de klassieken.

Heeft Horatius gelijk? Is iedere volgende generatie bedorven er dan de vorige? Ik geloof er niets van. Als er dertig jaar geleden zoveel vertalingen van klassieken voorhanden waren geweest, had men die ook gelezen. Alleen waren ze er toen niet, en nu zijn ze er wel. De moderne scholier heeft geluk: zonder al te veel moeite is hij in staat in plaats van enkele fragmenten hele boeken te lezen. En de niet-klassiek geschoolde letterstudent heeft geen enkel excuus meer om onwetend te blijven van de bronnen van de westerse literatuur.

En dan het fin de siècle. Er schijnt zoiets te bestaan als een fin-de-siècle-gevoel, dat mensen geheel van slag brengt. Naarmate het einde van de eeuw nadert overheerst een verhevigd gevoel van verval, verliest men alle grond onder de voeten en verlangt men ernstig terug naar die oude tijden, toen... (vul zelf maar in). Ik wou dat ik wist wat voor gevoel dat is. Is het zoiets als het onbestemde gevoel dat je aan het einde van het jaar wel eens bekriipt, maar dan sterker? Deze redenering is vreemd genoeg nog niet verder doorgetrokken. We naderen het jaar 2000, maar niemand wijt de toename van het aantal vertalingen aan zoiets als het fin-de-millénaire-gevoel, dat ons zo sterk doet terugverlangen dat we binnenkort weer in toga lopen.

Ook duikt regelmatig een begrip op waarmee iets dergelijks wordt aangeduid: de *tijdgeest*. De redentie gaat ongeveer als volgt: in de jaren zestig en zeventig keek men nog vooruit. Nu zijn alle utopische ideeën ijdel gebleken, en komt men tot de conclusie dat de Grieken en Romeinen ons toch misschien wat te zeggen hebben. Of, opnieuw *De Groene Amsterdammer*: 'We verlangen terug naar

de traditie, naar normen, waarden en oude waarheden. Het einde van de ideologieën heeft de vlucht in de mythologie ingeluid.' Mythologische waarheden? Normen en waarden? Bedoelt men die eindeloze reeks verkrachtingen, oorlogen en moorden? Of de verheffende lectuur van propagandisten als Caesar of Livius?

Het is zinvol bij al deze argumenten te bedenken dat de klassieke hausse, of hype, er een is van vele. Kunnen met dezelfde argumenten bijvoorbeeld ook de alweer voorbijgebloei in Zuid-Amerikaanse of de nog recentere toename van moderne oosterse literatuur worden verklaard? Om nog maar te zwijgen van de *new-age*-gekke.

Laat ik als tegenwicht toch één argument noemen dat volgens mij meer hout snijdt. Het feit dat vertalingen eindelijk mógen. Niet dat iedereen ze pas wil lezen nu het groene licht is gegeven, maar het verklaart in ieder geval voor een groot deel de toename in het aanbod. En meer aanbod stimuleert de vraag. Patrick Everard van de Historische Uitgeverij Groningen verdenkt in eerder genoemd *Groene*-artikel de vertalers en uitgevers in Nederland ervan de 'renaissance', als die er al is, wat aan te willen zwengelen. Ik denk dat hij groot gelijk heeft, en het heeft nog gewerkt ook.

Misschien is het met betrekking tot de vertaalde klassieke literatuur beter te spreken van een emancipatie dan van een renaissance. Maar dan het eerste kleine golfje, want wie denkt dat de oude talen inmiddels dezelfde behandeling krijgen als de literatuur uit de moderne talen heeft het grondig mis. Langzaamaan maken de klassieken zich los van hun geleerde meesters, van Victoriaanse censuur (zie het stuk van Paul Claes, verderop in dit boek), van de kerk, van hun voorbeeldigheidspositie, en noem maar op.

Lange tijd leken vertalingen, als ze al wer-

den gemaakt, in de eerste plaats bedoeld als een illustratie bij een uitgebreide commentaar, waarmee de zonder twijfel geleerde vertaler als publiek vooral zijn vakgenoten in gedachten had. (De handvol gunstige uitzonderingen laat ik hier voor het gemak buiten beschouwing.) De klassieken waren er tenslotte in de eerste plaats om te *bestuderen*. Niet alleen de geschiedschrijvers, wat nog enigszins voor de hand ligt, maar ook het epos van Homeros of de tragedies van een dichter als Sofokles. Dat is zoiets als Couperus lezen om een beter inzicht te krijgen in het dagelijks leven in het Den Haag van de negentiende eeuw. Deze opvatting is nog niet uitgeroeid. Nog steeds verschijnen er recensies waarin vertalingen worden getoetst op hun *bruikbaarheid*; zo noemde een recensent de uitgave van Euripides' *Hekabe* en *Trojaanse vrouwen* onlangs nog een 'nuttige aanwinst'.

Het idee dat je die boeken ook kunt presenteren als literatuur lijkt pas de laatste tijd weer in zwang te raken, gezien de toenemende literaire kwaliteiten van de vertalingen en de afname van de geleerde bijlagen die de boeken vergezellen.

Deze emancipatie heeft de boekhandel nog nauwelijks bereikt. Wie in zijn onschuld denkt dat hij voor Homeros maar op de H hoeft te zoeken in de kast met Literatuur komt bedrogen uit. Als de boekhandelaar de klassieken in huis heeft, en de goede heeft dat, staan ze per definitie apart. Wanneer er in de boekwinkel een hele klassieke afdeling is, is dat nog enigszins begrijpelijk, al zal men in diezelfde winkel op de Franse afdeling bijvoorbeeld tevergeefs zoeken naar *vertalingen* uit het Frans; die staan natuurlijk gewoon bij de Nederlandse literatuur.

In de meeste andere boekhandels is het even zoeken. Daarom wat tips. Probeer het eerst eens bij de afdeling Filosofie. Daar zult u niet zelden naast Plato ook Catullus of

Aristofanes aantreffen (hij zou er vast zelf het hardst om hebben gelachen). Vindt u hier niets, probeer het dan eens bij Letterkunde, Godsdienst (voor de *Metamorfosen* van Ovidius) of Esoterie. De reeks Ambo Klassiek heeft de dubbele pech dat daarin ook latere literatuur is opgenomen, zodat ook bijvoorbeeld de *Canterbury Tales* of *De goddelijke komedie* het best gezocht kunnen worden onder laten we zeggen Mens en Maatschappij.

In de meeste artikelen wordt ook gewezen op de grote gevaren van de recente bloei. De door de cultuurpessimisten gesignaleerde gevaren zijn grofweg de volgende:

- 'Na bloei volgt verval. Over niet al te lange tijd is de markt (over)verzadigd en stort hij in.' Dit kan niemand echt ontkennen natuurlijk. Al hoeft het instorten van de klassieke markt niet het abrupte einde te betekenen van nieuwe klassieke vertalingen. Per slot van rekening zijn er vroeger, toen niemand ze nog wilde hebben, ook wel mooie dingen verschenen. Goed, het zal straks allemaal wat minder worden, maar is dat zo erg? De vertalingen die nu worden gemaakt (en daar zitten enkele heel goede tussen) zullen in de meeste gevallen nog lange tijd leverbaar blijven en daarna nog decennia in de bibliotheken te verkrijgen zijn. We bouwen eigenlijk een mooi voorraadjie op. De enige zorg is de beperkte houdbaarheid van een vertaling. Komt er in 2010 of ten laatste in 2020 niet een nieuwe bloei, dan zullen de meeste klassieken alleen nog in ernstig verouderd Nederlands te lezen zijn.

- 'Er verschijnen allemaal dubbele vertalingen, en dat is zonde van de tijd en energie.' Het aantal dubbele vertalingen neemt de laatste tijd toe. Tenslotte zijn er ook onder de klassieken echte klassieken, die iedereen wel wil vertalen. In dit opzicht lopen de klassieken nu eindelijk eens voorop, steeds min-

der aarzelend gevolgd door de rest van de vertaalde literatuur. Inmiddels zijn er ook verscheidene vertalingen te koop van *Les fleurs du mal*, *Gargantua et Pantagruel*, *Emma*, *Oblomov*, enzovoort. Verbazingwekkend is dit alles niet: de uitgevers in Nederland geven allemaal steeds meer uit. Nederlandse debuten laten zich niet dwingen (al denken sommige uitgevers van wel), en oude schrijvers zijn rechtenvrij, dus geen gezeur met nabestaanden.

Ook hier weer kun je je afvragen: is het inderdaad zo erg dat er verschillende vertalingen van hetzelfde werk verschijnen? Weet u hoeveel verschillende uitvoeringen er in de winkel liggen van Mozarts *Requiem* of Vivaldi's *Vier jaargetijden*, om maar twee canonieke composities te noemen? En hoort u daar iemand over klagen? De klassieken-luisteraar is geheel vertrouwd met dit verschijnsel en koopt ofwel alle uitvoeringen van een bepaalde dirigent of trekt een halfuurtje uit om verschillende opnames te beluisteren, en maakt dan zijn keuze. Wil de klassieken-lezer dat niet ook?

Het vreemde is dat deze kritiek nogal eens komt van de kant van de recensenten, die toch de lezer vertegenwoordigen. Ik zou denken dat er niets mooiers is dan te kunnen kiezen. Maar dat vindt blijkbaar niet iedereen. In *De Groene Amsterdammer* zegt een afdelingsmanager van een grote boekhandel, over de stroom van klassieken in het algemeen: 'Iemand die vanuit een historische belangstelling een klassiek werk wil gaan lezen, wordt hier geconfronteerd met een aanbod waaruit hij niet kan kiezen. Zo iemand voelt zich niet meer serieus genomen.' Maar de klant die een mooie vertaling van een *litteraire* boek wil lezen? Die voelt zich toch juist serieus genomen doordat hij zelf kan kiezen?

Dat de uitgevers niet vrolijker worden als ook elders een vertaling verschijnt van 'hun' boek, is begrijpelijk: de markt is toch al zo

klein. Maar soms hoeft zelfs de uitgever zich geen zorgen te maken. De drie momenteel leverbare *Odysseia*-vertalingen verkopen alle zeer goed, de beide *Oresteia*'s lijken geen enkele hinder van elkaar te ondervinden. Of dat ook nog geldt als er straks vijf (!) verschillende vertalingen zullen zijn van de *Aeneis* is natuurlijk de vraag. Er zijn grenzen.

• 'Nu zoveel vertalers zich op de klassieken hebben gestort, verschijnen er steeds meer werken van tweede- of derderangs auteurs.' Ook hier wil ik een paar kanttekeningen bij plaatsen. Ten eerste kunnen onwetende lezers (niet-classici) niet zelf bepalen wat eerste- en wat tweederangs literatuur is, als ze die boeken niet eerst hebben gelezen. Bovendien blijken er nogal wat eeuwenoude vooroordelen te leven onder classici over wie wel en wie niet tot de eersterangs schrijvers behoren; vooroordelen die teruggaan op kwaliteitscriteria die niet meer de onze zijn. Vergelijk dit eens met de canon van de Nederlandse literatuur. Er is inmiddels een aantal pocketseries op de markt met daarin 'Nederlandse klassieken'. Eeuwig terugkerende Max Havelaars, Stille krachten en Koele meren. Slechts een enkele uitgever durft een stapje daarnaast te doen om wat minder gangbare schrijvers te redden voor het nageslacht. Kwam er maar eens een echte hausse in de Nederlandse klassieken, dan zouden misschien zelfs Vondel of Van Oudshoorn weer gewoon in de boekhandel liggen. Over de klassieke canon is nog veel te zeggen; in deze bundel doet Piet Gerbrandy dat op volstrekt eigenzinnige wijze in zijn artikel 'Boeken die ertoe doen'.

Zijn er dan helemaal geen nadelige bijwerkingen? Helaas wel. Door de grote druk die uitgevers kennelijk voelen verschijnen er te veel slechte vertalingen. Gerard Koolschijn merkt terecht op in *De Morgen* van 27 oktober 1995 dat het absoluut niet erg is wanneer

er klassieken van de tweede garnituur vertaald worden, als het maar goede vertalingen zijn: 'En dat is het grootste gevaar, namelijk dat je vertalers krijgt van de tweede garnituur.'

Gevaren of niet, er is veel meer reden tot vreugde dan tot pessimistische bespiegelingen. Er worden tenslotte ook heel mooie vertalingen gemaakt, en er wordt langzamerhand een voor de leek nog grotendeels onontgonnen gebied blootgelegd. Deze bundel wil laten zien wat er op het terrein van de klassieken op dit moment in Nederland en Vlaanderen allemaal gebeurt. We vroegen daartoe tientallen bekende en minder bekende vertalers ons een fragment te sturen. De enige eisen waren dat het een vertaling uit het Latijn of Grieks betrof en dat het fragment nog niet eerder was gepubliceerd. Dit leverde een merkwaardige, prachtige verzameling op van de meest uiteenlopende auteurs, genres en onderwerpen, die een door de meeste mensen niet vermoede rijkdom toont van de Griekse en Latijnse literatuur. Volslagen onbekende fragmenten naast nieuwe vertalingen van bekende. Fragmenten die anders nooit gepubliceerd zouden worden naast voorproefjes van werk in voorbereiding. Daarnaast vroegen we specialist Rudi van der Paardt hoe het gesteld is met de antieke motieven in de recente Nederlandse literatuur. Het antwoord leest u in 'Ernstig spel'.

Als extra service is achterin bovendien een zo volledig mogelijke lijst opgenomen van alle op dit moment in Nederland en Vlaanderen leverbare vertalingen van de klassieken.

Tot slot nog enkele technische opmerkingen. Griekse eigennamen worden helaas nog steeds op allerlei manieren gespeld. Wij hebben daar zoveel mogelijk, conform onze

huisregels, eenheid in gebracht. Dat wil zeggen dat Griekse namen uit het Grieks worden getranscribeerd, en niet via het Latijn (met de ene uitzondering om de regel te bevestigen).

Het was onmogelijk, en ook niet altijd zin-nig om in deze bundel alle originele teksten op te nemen. We hebben hier een pragmatistische keuze gemaakt en alleen waar dat mogelijk was ter illustratie ook het Latijn of Grieks afgedrukt.

Tot onze spijt overleed enkele maanden voor het verschijnen van deze bundel plotseling H. Verbruggen, die recentelijk de *Homerische hymnen* vertaalde. Als eerbetoon plaatsten we zijn ingestuurde fragment, een ontroerend briefje van een jongetje aan zijn vader, als eerste. •

Een vader had beloofd zijn zoontje mee te nemen op reis, maar hij is vertrokken zonder hem. Onderweg ontvangt hij een boze brief...

De brief werd niet gedikteerd aan een beroepsschrijver, zoals in Egypte gebruikelijk was, maar de jongen heeft hem zelf geschreven in gebrekkig Grieks.

Theo aan zijn vader Theo. Gegroet.

Mooi is dat! Je hebt me niet met jou meegenomen naar de stad. Als je me niet met jou wil meenemen naar Alexandrië, dan schrijf ik je geen brief meer en dan spreek ik niet meer tegen jou en dan zeg ik je geen goeiedag meer. Als je alleen naar Alexandrië gaat, wil ik geen hand meer van jou en dan groet ik je nooit meer. Dat gebeurt er als je me niet wil meenemen.

Moeder heeft tegen Archelaos gezegd: 'Hij is helemaal overstuur; laat zijn vader hem toch meenemen!'

Mooi is dat! Suikerbonen (?) heb je me gestuurd: een fijn cadeau! Het is bij ons de 8ste aangekomen, de dag dat je uitgezeild bent. Stuur me alsjeblieft een lier. Als je die niet stuurt, wil ik niet meer eten, niet meer drinken. Zo!

Veel groetjes, liefste vader.

12 januari

verso:

Bezorg aan Theo. Van zijn zoon Theo.

Papyrus Oxyrhynchus 119, 2de/3de eeuw n.Chr.

Illustratie: Nelleke Zandwijk

De sprong van Achilleus

REIN BLOEM

Hier wordt verhaald – vertolkt door de bode (namens de zieneres Alexandra=Kassandra) die zich richt tot koning Priamos, die alles wil weten wat zijn dochter aan rampen voorziet – hoe Achilleus zijn fameuze sprong over zee maakt, landt bij Troje en dood en verderf zaait, met als grootste slachtoffer zijn tegenstrever Hektor.

En nu kreunt Myrina, kreunen de banken in de zee.
 Als zij wachten op het snuiven van de paarden
 Terwijl de reuzensprong van vliegensvlugge Vuurwolf
 Neerkomt op het strand, daar waar het laatste duin is
 En in het zand een bron van helder water welt,
 Die tot dusver steeds verborgen was gebleven.

En nu steekt danser Ares veld na veld in brand,
 Op zijn kinkhoorn speelt hij een bloedige prelude,
 Zo ver het oog reikt ligt de hele aarde plat;
 Zoals een bouwland vol gewas, huivert de bodem
 Vol blinkende zwaarden, van de torenspitsen
 Schijnt een ach en wee te klinken dat omhoogreikt
 In de lucht tot aan de lagen waar windstilte heerst:
 Jammerklacht van vrouwen die hun kleed verscheuren,
 Een na ander onheil wacht in angst en beven.

Dat kwaad, o ongelukkig hart van mij, dat kwaad,
 Dat toppunt van ellende, zal je openrijten
 Wanneer duister, als een wervelwind, scherp van blik,
 De arend met zijn vlerken door het braakland ploegt,
 Het spoor afbakt met zijn pennen, lus na lus;
 Zo krijsend met zijn schrille, ijselijke stem
 Jaagt hij van al je broers de meest geliefde voort,
 Jouw dierbaarste, zijn vaders, Heer van Ptoan, trots;
 Hij slaat het lijf met klauw en bek, bevlekt het land,
 Droogten en poelen, zoals een ploeger voren trekt.

*Alexandra 243-268**De superieure schoonheid*

JEROEN BONS

In zijn programmatische werk getiteld Helena zet Isokrates (436-338 v.Chr.) de principes van zijn opleiding uiteen. Een hoogtepunt is de lofrede op de schoonheid, waaraan hij een stimulerende en verheffende werking toeschrijft.

De superioriteit van de schoonheid boven alles wat bestaat is af te leiden uit onze houding jegens alle dingen afzonderlijk. Al het andere waaraan we behoefte voelen willen we alleen maar hebben: er doen zich verder in onze ziel geen speciale gevoelens voor. Maar voor wat mooi is hebben wij een aangeboren passie, evenveel sterker dan onze wil als de schoonheid superieur is.

Op mensen die ons de baas zijn in intelligentie of in iets anders zijn wij afgunstig, tenzij ze ons door dagelijkse weldaden voor zich winnen en ons dwingen hen te eren. Maar mooie mensen zijn we al op het eerste gezicht welgezind en alleen aan hen – net als aan de goden – blijven we onze verering tonen. Liever nog zijn we hun slaven dan dat wij over anderen regeren, en voor hen voelen we meer dankbaarheid als zij ons veel taken geven dan wanneer ze ons niets vragen. Wij hebben kritiek op mensen die onder invloed van een andere macht staan: we vinden ze kruipers. Maar dienaren van de schoonheid betitelen we als minnaars van wat mooi en de moeite waard is.

Voor deze eigenschap hebben wij zoveel ontzag en respect dat wij diepere minachting voelen voor de bezitters van schoonheid die haar te gelde hebben gemaakt en hun jeugd misbruikt hebben, dan voor wie zich vergrijpen aan anderen. Maar al degenen die de bloei van hun jeugd weten te bewaren, ontoegankelijk voor lage mensen als een heiligdom, hen achten we altijd hoog, net als de weldoeners van heel de stad.

Maar waarom moet ik mijn tijd verdoen met het herhalen van de opinies van mensen? Zeus, de almachtige, toont in al het overige zijn macht, maar vindt het gepast om juist de schoonheid in nederigheid te benaderen. In de gedaante van Amfitryon sliep hij met Alkmene, als een gouden regen omgaf hij Danaë, veranderd in een zwaan vlijde hij zich aan de boezem van Nemesis, en in weer dezelfde gedaante huwde hij Leda. Steeds met kundige list, en niet met geweld blijkt hij die speciale gave der natuur na te jagen. En onder de goden is de eerbied voor de schoonheid zoveel groter dan bij ons, dat ze hun vrouwen die daardoor overmeesterd werden, vergiffenis schenken. Men kan veel godinnen aanwijzen die door de knieën zijn gegaan voor de schoonheid van een sterveling, en geen van hen probeerde dat te verbergen als was het een schande. Integendeel, ze lieten hun daden liever als glorieuze prestaties bezingen dan ze te verzwijgen.

Het sterkste bewijs van mijn beweringen is dit: er zijn meer stervelingen te vinden die vanwege hun schoonheid onsterfelijk zijn geworden dan door welke andere kwaliteit dan ook.

Helena 55-58

Drie zieltjes

*Animula vagula blandula,
hospes comesque corporis,
quae nunc abibis in loca
pallidula rigida nudula
nec ut soles dabis iocos.*

Joost van den Vondel
VRO-LIJK

Zieltje luchtigh, al te vluchtigh,
Zieck en zuchtigh lijfgezel,
Zoeckt ghy heden duisterheden
En verzaecht uw vrolijk spel.

Guido Gezelle
HADRIAAN'S ZIELEDICHTJE

Gij zielke zoo lief en zoo lucht,
gezelle en gast van mijn lijf,
gij zocht u een ander verblijf:
zoo bleek en zoo bloot en zoo stijf
is kleen nog de kanse op een' klucht!

Hugo Claus
SOUL SISTER

Zieltje (zo geil en labiel
lag je bij mijn lichaam in bed)
waarom vertrok je
naar dat laag en donker moederland?
was dit je laatste *sick joke*?

Mijn huis

FRANS VAN DOOREN

Dat Francesco Petrarca (1304-1374) altijd een liefhebber van de stilte is geweest, blijkt niet alleen uit zijn geschriften maar ook uit zijn daden. Zo verruilt hij in 1337 het tumult van het pauselijke Avignon voor de landelijke rust van Fontaine de Vaucluse. In dit tussen de heuvels gelegen plekje aan de Sorgue betreft hij een huis, waar hij meer dan vijftien jaar blijft wonen.

Wat kan ik zeggen over mijn huis, waarvan je zou denken dat het van Cato of Fabricius is? Ik woon er met één hond en slechts twee dienaren, want de rest heb ik naar Italië gestuurd. En och, had ik ze maar naar Indië gestuurd, zodat ze nooit meer bij mij terug zouden komen! O enige storm op mijn rustige levenszee! Naast mijn huis ligt het huis van een boer, die altijd onmiddellijk voor mij klaarstaat als ik hem ergens voor nodig heb. Overigens ben ik van plan, teneinde zijn dienstbaarheid niet als een last te ervaren, hem binnenkort door een poortje van mij af te zonderen.

Ik heb hier twee tuintjes gekocht die perfect aan mijn karakter en bedoelingen beantwoorden. Als ik ze nu ging beschrijven, was ik voorlopig nog niet uitgepraat. Om het in een paar woorden te zeggen: ik denk dat er op aarde nauwelijks een plekje te vinden is dat zo mooi gelegen is als dit. En ik moet met een soort van vrouwelijke zwakheid bekennen dat het mij pijn doet dat zoiets buiten Italië ligt. Ik noem dit plekje altijd mijn transalpijnse Helicon. Want het ene tuintje, dat door zijn schaduw alleen maar geschikt is voor studie en gewijd is aan Apollo, bevindt zich boven de bron van de Sorgue, en daarachter zijn alleen maar rotsen en woonplaatsen van vogels of wilde dieren.

Het andere, dat vlak bij mijn huis ligt, ziet er verzorgder uit en is Bacchus dierbaar. Het ligt (je houdt het bijna niet voor mogelijk!) midden in de zeer mooie snelstromende rivier, waarnaast, met slechts een klein bruggetje ertussen, aan de uiterste rand van het huis een overhangende rotswand oprijst, die mij op dit moment tegen de zomerhitte beschermt. Het is een plek die aanspoort tot studie en die, zo stel ik me voor, wel wat lijkt op het halletje waar Cicero gewoon was zich te oefenen in het spreken, afgezien dan van het feit dat daar bij hem niet de Sorgue stroomde. Onder deze rotswand nu breng ik de middag door.

's Morgens zwerf ik door de heuvels en 's avonds zit ik in de weiden of bij de bron in het minst gecultiveerde tuintje, waar de kunst de natuur overwint: er is daar namelijk onder de hoge rots en te midden van de golven een hoekje gemaakt dat, hoe krap bemeten ook, buitengewoon stimulerend werkt op iemand die ondanks zijn luiheid zijn gedachten een hoge vlucht laat nemen.

Epystole ad Familiares XIII 8

Oorlog en wrok

IMME DROS

Zing de rancune, Godin, de heilloze wrok van Achilleus
 Peleuszoon, die een zee van ellende bracht voor de Achaiers,
 heel veel sterke geesten, van helden, toewierp aan Hades
 en henzelf tot prooi voor honden maakte, tot aas voor
 alle vogels – de wil van Zeus geschiedde – en zing dan
 vanaf de dag dat twist voor het eerst een wig dreef tussen
 opperbevelhebber Atreuszoon en de grote Achilleus.
 Wie van de Goden bracht hen ertoe om ruzie te maken?
 Hij, Apollo van Leto en Zeus! Furieus op de koning
 sloeg hij het kamp met een duistere ziekte, de mannen crepeerden.
 Atreuszoon had immers de priester Chryses beledigd.
 Chryses kwam naar de snelle schepen van de Achaiers
 met een ontzagwekkende losprijs in ruil voor zijn dochter
 en met de heilige kroon van Apollo de Scherpschutter op een
 scepter van goud in zijn handen. Hij smeekte alle Achaiers
 maar met name de zonen van Atreus, de legeraanvoerders:
 ‘Zonen van Atreus, Achaiers met goede scheenplaten, luister.
 Moge de Goden die wonen op de Olympos u geven
 dat u Priamos’ stad verwoest en weer veilig naar huis komt,
 maar laat mijn lieveling vrij, accepteer deze losprijs uit eerbied
 voor de zoon van Zeus die van zeer ver raak schiet, Apollo!’
 Alle Achaiers lieten goed blijken dat ze de priester
 wilden ontzien en het mooie losgeld graag wilden innen,
 maar het verzoek viel slecht bij Agamemnon van Atreus,
 hij joeg de priester smadelijk weg en sloeg dreigende taal uit:
 ‘Laat ik je niet meer zien bij de holle schepen, hoor ouwe,
 nu niet en nooit niet, blijf niet hangen en kom niet terug ook.
 Dan kan geen scepter of kroon van Apollo je langer beschermen.
 Nee, ik laat je dochter niet vrij, die zal ver van haar land in
 Argos oud worden in mijn eigen paleis om voor mij het
 weefgetouw te bedienen en me in bed te gerieven.
 Maak dat je wegkomt! Erger me niet als je leven je lief is,’
 zei hij. De oude man werd bang en hij deed wat gezegd was.
 Stilletjes liep hij langs de rusteloos klotsende zee weg.
 Maar op enige afstand bad hij hartstochtelijk tot de
 zoon van de mooi gelokte Leto, de heerser Apollo:
 ‘Hoor me, God van de zilveren boog, Beschermmer van Chryse,
 Hoeder van het heilige Killa, Heer van Tenedos,

Smyntheus! Als ik u ooit heb verblijd met een goed overdekte
 tempel en als ik ooit de vette schenkels van stieren
 en van geiten voor ú heb verbrand, verhoor dit gebed dan.
 Straf die Danaërs voor mijn verdriet, geef ze pijlen voor tranen,’
 bad hij en hij werd verhoord door Foibos Apollo.
 Die kwam op hoge benen van de Olympos, de boog om
 en de koker met aan weerskanten doppen, de pijlen
 ratelden op de schouders van die razende God bij
 elke beweging. Hij kwam zoals de nacht, ging een eindje
 van de schepen af zitten en schoot er vervolgens een pijl heen,
 en de zilveren boog begon onheilspellend te gonzen.

Ilias I 1-49*Illustratie: Harrie Geelen*

De arts en zijn kunst

PHILIP VAN DER EIJK

Deze kernachtige verwoording van waar het in de geneeskunst op aankomt, stamt misschien niet van Hippokrates zelf, maar belichaamt wel de principes van de Griekse geneeskunst die met zijn naam wordt geassocieerd. De tekst is overgeleverd in proza, maar de geleding in afzonderlijke segmenten verleent elk onderdeel de intensiteit van een versregel.

Zeggen wat vooraf is gegaan,
inzien wat zich nu voordoet,
voorzeggen wat in de toekomst zal gebeuren:
daarvoor moet de arts zich beijveren.

Bij ziektes moet hij naar twee dingen streven:
helpen – of niet schaden.

De kunst omvat drieërlei:
de ziekte, de zieke en de arts.
De arts staat ten dienste van de kunst;
de zieke moet de ziekte weerstaan tezamen met de arts.

*Epidemieën I II**Medeia in Korinthe*

DIRK GIELEN EN SIMON VEENMAN

Rond 165 n.Chr. komt Pausanias op zijn rondreis door Griekenland in Korinthe aan. In zijn Handboek van Griekenland gaat hij, aangekomen bij het bronhuis van Glauke, nader in op de lotgevallen van Medeia en de haren.

Als je vanuit de agora over een andere weg gaat, namelijk die naar Sikyon, zie je aan de rechterkant van de weg een tempel en een bronzen beeld van Apollo en een klein stukje verder een brongebouw, dat de bron van Glauke wordt genoemd. Hierin zou Glauke zich naar beneden gestort hebben, omdat ze dacht dat het water een remedie was tegen de toverkruiden van Medeia. Achter dat brongebouw rijst ook het zogeheten Odeion op.

Daarnaast ligt het grafmonument voor de kinderen van Medeia. Zij heetten Mermeros en Feres. Men zegt dat zij door de Korintheërs werden gestenigd vanwege de geschenken die ze aan Glauke gegeven zouden hebben.

Maar omdat de dood van de kinderen gewelddadig en niet terecht was, doodden ze steeds de pasgeboren baby's van de Korintheërs, totdat deze op bevel van het orakel van de god jaarlijkse offerfeesten voor hen instelden en een beeld van Deima werd opgericht. Dit staat er nog tot op de dag van vandaag, een beeld van een vrouw, dat een buitengewone angst uitbeeldt. Na de verwoesting van Korinthe door de Romeinen, toen de oorspronkelijke Korintheërs waren uitgeroeid, hebben de kolonisten die offerfeesten niet meer voor hen gehouden. Hun kinderen knippen hun haar niet meer voor hen af en dragen geen zwarte kleren meer.

Nadat Medeia toen naar Athene gegaan was, nam zij haar intrek bij Aigeus. Enige tijd later werd zij erop betrapt dat zij een complot smeedde tegen Theseus en vluchtte zij ook uit Athene. Na haar aankomst in het land dat toen Aria genoemd werd, gaf zij de mensen daar haar naam: sindsdien worden zij Meden genoemd. Ze zeggen dat het kind dat zij op haar vlucht naar Aria met zich meenam, het kind van Aigeus was en Medos heette. Hellanikos noemt hem Polyxenos en zegt dat Jason zijn vader was.

Eumelos zegt dat Helios de landstreek Asopia aan Aloeus heeft gegeven en de landstreek Efyraia aan Aietes. Aietes heeft volgens hem bij zijn vertrek naar Kolchis het beheer over het land aan Bounos gegeven. Deze Bounos was de zoon van Hermes en Alkidameia. Na de dood van Bounos kreeg Epopeus, de zoon van Aloeus, ook de macht over Efyraia. Toen Korinthus, de zoon van Marathon, later geen zoon achterliet, lieten de Korintheërs Medeia uit Jolkos komen en gaven haar de heerschappij.

Door haar regeerde Jason als koning in Korinthe. Medeia kreeg kinderen, maar telkens als er een geboren werd, bracht Medeia het naar het heiligdom van Hera en verstopte het daar. Door hen te verstoppen dacht zij dat de kinderen onsterfelijk zouden zijn. Tenslotte merkte zij dat haar hoop daarop vergeefs was. Tegelijkertijd kwam Jason erachter. Hij had geen begrip voor haar smeekbeden en voer weg naar Jolkos. Daarom ging ook Medeia weg en gaf de heerschappij over aan Sisyfos.

Korinthiaka III 6-II

De onmacht van het noodlot

MARCEL F. FRESCO

Uit De fato et fortuna (1399) van Coluccio Salutati (1331-1406), een beschouwing over het oude probleem hoe de macht van het noodlot en Gods kennis van de toekomst met de menselijke vrije wil te rijmen vallen.

Wie zou kunnen beweren dat Sokrates ten aanzien van het geweld van het noodlot niet zijn wil is gevolgd, en wat hij gemakkelijk had kunnen vermijden en regelrecht kon afwijzen, spontaan en vrijelijk heeft gewild? Immers hij kon vluchten en wilde niet, hij verkoos onschuldig te sterven, liever dan als banneling te leven, en wilde zich niet door ballingschap aan het vonnis onttrekken, maar liever op het onrechtvaardige vergif wachten. Ik vergun mij uit bewondering voor een zo groot man een kleine digressie; hij was (volgens het getuigenis van Apollo, die men er als een god vereerde) de meest wijze man die Athene, toch cultuurcentrum bij uitstek, ooit heeft gehad. Dankzij Gods voorzienigheid is Sokrates niet door een overhaast oordeel ter dood gebracht,* zodat de rechters die hele feestperiode de gelegenheid hadden tot bezinning te komen, het volk (de jury) om eensgezind te stemmen voor de meest onschuldige burger, en Sokrates de gelegenheid had om metterdaad de leer te bevestigen die hij als eerste onder de Grieken verkondigde, niet alleen door bewondering om zijn gesprekken maar door zijn standvastigheid in het leven en geringschatting van de dood, volgens de stoïcijnen en zijn eigen leer de hoogste en volmaakte filosofie, zodat niet gemeend kon worden dat die alleen in ambitieuze woorden bestond.

O mens waard in christelijke tijden te verschijnen om niet de roem die uit die eigen deugden voortvloeit te bewonderen, maar de waarachtige gelukzaligheid te kennen, om voor de echte rechtvaardigheid en voor de waarheid te sterven en daardoor als eerste van onze martelaren beschouwd te worden.

* Er mocht om religieuze redenen een maand lang geen doodvonnis worden voltrokken, terwijl executie normaal binnen vierentwintig uur plaatsvond.

De fato et fortuna 119

Epigrammen

LUC DEVOLDERE

Pseudo-Palladas
Zielsvlucht

Het lijf is het leed van de ziel,
haar dood, haar lot en haar last,
de dwingende boei die knelt,
de straf die drukt en kwelt

maar als ze het lichaam verlaat
– bevrijd uit de boeien der dood –
vlucht ze naar God die niet sterft.

Anthologia Palatina x 88

Palladas
Umwertung aller Werte

Aan Theophilus, door God beminde patriarch van Alexandrië, die in 391 de tempels liet verwoesten.

Het gemeenste is nijd,
wie succes en Gods liefde heeft haten.
Zo redeloos zijn wij die rondzwerven in
afgunst.
Zo graag zijn wij de slaaf van die
Dwaasheid.

Grieken zijn we nog wel
maar dan van stof en as.
Onze hoop? Begraven.
Wij zijn lijken.

Want alles is omgekeerd wat was.

Anthologia Palatina x 90

Palladas
La Chair est triste – hélas

Mens, gedenk wat je vader deed
toen hij je verwekte.
Dan zal je wel niet meer verwaand zijn.
Maar Plato heeft je met zijn filosofische dromen
opgeblazen:
'Onsterfelijk hemels gewas'
noemde hij je.

Uit klei ben je gemaakt.
Waarom zo trots?
Zelfs zo ben je nog te plechtig geboetseerd.

Anthologia Palatina x 45

Agathias Scholastikos
Op de Incarnatie van Christus

Klaroenen
en bliksem
aarde beeft!
Hoor –

maar in een Moeder
en Maagd zijt Gij neergedaald:
geruisloos spoor.

Anthologia Palatina I 37

Voor Hagesidamos

PIET GERBRANDY

Olympische Zegezag XI, voor Hagesidamos uit Lokroi in het Westen, jeugdkampioen boksen in 476 v. Chr.

Lokroi in het Westen lag in Zuid-Italië, Moizen zijn gewoon Muzen.

Snakken soms mensen naar wind,
soms wensen zij hemelwater,
het regenkind van een wolk.

Maar wie op eigen kracht gedijs,
hem leggen de honingliederen
van lof een bodem voor zijn roem,
van grootse daden een heilige belofte:

ruimhartige zuil voor een winnaar.
Verlangt mijn tong van deze
kudde de herder te zijn,
of een man in vaardig denken
bloeit, is werk van een god – ook dat.
Hagesidamos, Hagestratos'
zoon, weet dat ik om jouw vuistgevecht

boven op je krans van goudolijf
een zoet juweel kan zingen.
Hulde ook jouw Lokroi in het Westen!

Daarheen in optocht! Ik sta borg
dat jullie, Moizen, daar een volk
zult vinden dat geen gasten vreest,
geproefd heeft van wat prachtig is,
topvaardig is en weerbaar.

Nee, zijn inborst zal de fonkelvos
noch brullende leeuw verruilen, hoe hij leeft.

'Ernstig spel'

Tien jaar antieke motieven in de Nederlandse literatuur

RUDI VAN DER PAARDT

Wie wil voldoen aan het verzoek een beeld te schetsen van het gebruik van antieke motieven in de Nederlandse literatuur van de laatste tien jaar, zal moeten beginnen met aan te geven wat zoal onder die motieven kan worden verstaan en/of in welke soort teksten zij voorkomen. Laten we dan eerst het proza nemen. Er zijn hier, dunkt me, twee categorieën van narratieve teksten waarin die motieven compareren. De eerste is die van mythologische en historische romans, novellen et cetera, die in de oudheid zijn gesitueerd; voorbeelden zijn *Aktaion onder de sterren* (1941) van S. Vestdijk en *Een nieuwer testament* (1966) van Hella S. Haasse, een roman met de dichter Claudius Claudianus (ca. 400 n.Chr.) als hoofdpersoon. De tweede categorie bestaat uit verhalende teksten in een contemporaine setting, maar met mythisch substraat. Hier kun je denken aan een andere roman van Vestdijk: *Else Böhler, Duits dienstmeisje* (1935); de daarin beschreven gebeurtenissen doen zich voor in het Nederland en Duitsland van de beginjaren dertig, terwijl de relatie tussen de twee hoofdfiguren op allerlei manieren die tussen het mythologische paar Perseus en Andromeda blijkt te weerspiegelen. Een derde categorie proza is die van het essay of de reisbrief: men kan hiertoe rekenen de opstellen van Kees Verheul of Cornelis Verhoeven en een boekje als *Tweemaal Apollo* (1955) van de dichter Jan Engelman, die brieven over zijn reiservaringen in Griekenland schreef. (Vlak na de oorlog waren dit soort reportages nog en vogue, tegenwoordig komt men ze zelden meer tegen: de reisdoelen liggen nu véél verder!)

Van het proza naar het drama, waarin één type tekst in dit kader overheerst: natuurlijk

bestaan er wel geheel oorspronkelijke stukken die in de mythische of historische oudheid zijn gesitueerd, maar de meeste zijn toch bewerkingen van antieke tragedies of, een enkele keer, een komedie. En dan tenslotte de poëzie. Antieke motieven betreffen ook in dit genre vaak weer de mythologie (bijna elke dichter maakt wel eens een Orfeus-vers), maar we zouden er die gedichten(bundels) bij kunnen tellen die echo's van antieke teksten vertonen, bijvoorbeeld teruggrijpen op de poëzie van Homeros, Sapfo, Lucretius, Vergilius of Ovidius.

Dat rijtje noem ik uiteraard niet zomaar. In de afgelopen jaren zijn er diverse dichtbundels verschenen met een hoog gehalte aan 'antieke intertekstualiteit'. Sporen van Homeros vinden wij bij Willem Jan Otten, bijvoorbeeld in *Na de nachttrein* (1988) en vooral bij de bekende Homeros-vertaler H.J. de Roy van Zuydewijn, die een hele *Odyssee*-bundel publiceerde: *Wat de zee verzwijgt* (1988). Reminiscenties aan Sapfo treffen wij niet alleen aan bij de 'grand old lady' van de Nederlandse poëzie, Ida Gerhardt, in *De adelaarsvarens* (1988), maar ook bij Elly de Waard, onder meer in *Eenzang Twee* (1993) en bij Paul Claes, in *Rebis* (1989). Cees Nooteboom, vooral als prozaïst bekend, kwam in 1989 met de prachtige dichtbundel *Het gezicht van het oog*, waarin hij varieerde op thema's uit Lucretius' leerdicht *De rerum natura*. De relatie tussen Dido en Aeneas, door Vergilius beschreven in *Aeneis* IV, kreeg een moderne, sterk ironische belichting in *Plaatsen van onherbergzaamheid* (1986) van Hans Berghuis. Dezelfde Berghuis schreef de meest ovidiaanse bundel uit het afgelopen decennium met *Een winter in Tomi* (1987),

want daarin resoneren niet alleen bekende fragmenten uit Ovidius’ meesterstuk, zijn ‘epos’ *Metamorfosen*, maar ook de werken waarmee de Romeinse dichter het Romeinse thuisfront vanuit Tomi bestookte. Op de opmerkelijke gedichten van Berghuis, die in de kritiek relatief veel aandacht hebben gekregen maar mij zelden adequaat beoordeeld lijken, ga ik nu wat uitgebreider in.

De titel ‘Een winter in Tomi’ heeft in eerste instantie betrekking op de plaats waarheen Ovidius verbannen is (of zou zijn, tegenwoordig betwijfelt men wel de historiciteit van die beruchte ballingschap!): in 8 na Christus stuurde keizer Augustus de toen uiterst populaire Ovidius naar Tomi, een onherbergzaam oord aan de Zwarte Zee, gelegen op de plaats van het huidige Constanza. Tot aan zijn dood, zo’n tien jaar daarna, beklagde Ovidius zich over zijn treurig lot in de verre provincie, voornamelijk in twee publicaties: de *Tristia* (vijf boeken) en de *Epistulae ex Ponto* (vier boeken). Berghuis heeft die grondig bestudeerd en eruit gebruikt wat hem zinnig voorkwam. In zeventien vrij omvangrijke gedichten wordt de ballingschap verbeeld, in chronologische volgorde: de bundel begint met ‘Het vertrek’, dat wil zeggen de uittocht uit Rome (‘Een dichter zonder lied en lier verlaat het huis / van ongenade’) en eindigt met ‘Vuurzorg’, waarin het einde van de dichter wordt aangeduid, dat tegelijk het begin is van zijn roem bij het nageslacht (‘De dood maakte voor eeuwen verzen plaats.’)

De mate waarin Berghuis ontleent aan Ovidius’ teksten is zeer wisselend. Soms gebruikt hij alleen de stof van een gedicht, bijvoorbeeld uit de *Tristia*, of van een fragment *Metamorfosen* (bijvoorbeeld in ‘De beelden’, waarin hij Ovidius’ Pygmalion-versie verwerkt), maar er zijn ook verzen die veel meer bekende bouwstenen bevatten. Dat is het geval met ‘Goede tekens’, het negende en

dus ‘centrale’ gedicht uit de bundel. Berghuis neemt hier als uitgangspunt *Tristia* III 13, waarin Ovidius zijn verjaardag in den vreemde op een nogal opvallende manier gedenkt, door namelijk zijn geboortegeest de deur te wijzen en hem te verbieden ooit nog eens terug te komen. Hele brokken Latijnse tekst keren in ‘Goede tekens’ terug, maar altijd met een zekere transformatie: regels zijn ingekort, uitgebreid of van betekenis veranderd en zij staan vrijwel nooit in de oorspronkelijke volgorde. Ik kan hiervan een illustratief voorbeeld geven. Van de Latijnse regels die letterlijk betekenen (vs. 21 e.v.) ‘Mij passen een dodenaltaar, omringd door een funeraire cipres, en vuur, klaar voor de opgerichte brandstapel’ maakt Berghuis dit (r. 20 e.v.):

Ik heb niet eens een altaar voor je. Het dorre
hout,
gekap in het woud, past als een brandstapel
bij mij.
En beter dan een kroon van laurier staat me
de rouw
die eens Elektra sierde.

Een soortgelijke transformatietechniek komen we natuurlijk ook elders tegen: in zijn bewerkingen van klassieke tragedies is de grootste toneelschrijver uit ons taalgebied, Hugo Claus, nooit anders te werk gegaan. We kunnen dat zien aan zijn *Blindeman* (1985), een vrije versie van Seneca’s *Oedipus*, en wellicht beter nog aan *In Kolonos* (1986), waarvoor uiteraard Sofokles’ tweede Oidipous-stuk model stond. Omdat over deze adaptaties inmiddels al veel is geschreven, en er naast de genoemde stukken niet veel valt te noemen dat in dit kader van belang is, laat ik het dramatische genre verder buiten beschouwing en ga over tot het proza.

In mijn eerstgenoemde categorie passen, denk ik, drie titels. In 1989 verscheen van

Marie-Sophie Nathusius de novelle *Medeia*, met de Kolchische prinses als een soort antieke moedergodin. Dezelfde gestalte treedt op in *Een vreemde stam heeft mij geroofd* (1992) van Willem Brakman, waarin de tocht der Argonauten op onnavolgbaar humoristische wijze van een Hollands-Friese pendant wordt voorzien. De meest recente en gedurfde bijdrage aan het historische genre kwam overigens op naam van Pim Wiersinga: voor zijn vuistdikke roman *Gracchanten* (1995) koos hij een periode uit de Romeinse oudheid die tevoren bij ons niet was beschreven, het begin van de tweede eeuw voor Christus.

Veel meer valt er te zeggen over narratieve teksten met mythisch substraat. Opvallend populair de afgelopen jaren was in dit subgenre de figuur van Orfeus. Geheel in de lijn van zijn vorig werk gebruikte Jeroen Brouwers hem als symbool van de schrijver in zijn grote romans *De zondvloed* (1988) en *Zomervlucht* (1990). Ook Hermans, in wiens werk ‘de afdaling’ vooral op psychologisch/psychomachisch niveau compareert, voerde de mythe (letterlijk) ten tonele in *Au pair* (1989). Samen met Eurydike verscheen de zoekende zanger in een van de succesvolste boeken uit de beginjaren negentig: *Eerst grijs dan wit dan blauw* (1993) van Margriet de Moor. Mulisch liet in een hele serie novellen orphische thematiek zien, waaraan hij zelf in een klein, maar voor inzicht in zijn oeuvre instructief, boekje puntige bespiegelingen wijdde: *Grondslagen van de mythologie van het schrijverschap* (1987). Ook Odysseus bleek een gewild ‘vehikel’ voor uiteenlopende thematiek: *Funérailles* (1993) van F.L. Bastet en *De virtuoos* (1993) van Margriet de Moor bevatten beide omspelingen van het avontuur van Odysseus en de Sirenen, vanouds symbolen van verleiding. Een derde mythologisch paar, tenslotte: op volstrekt originele wijze gebruikte Martin Hartkamp in *Flitslicht* (1993) Castor en Pollux, als prototypen

van ‘feindliche Brüder’, tussen wie hij Iris, de boodschapster der goden, laat bemiddelen – voorzover mij bekend is het mythologisch patroon aan de recensenten bijna geheel ontgaan, zoals in het algemeen de roman te weinig aandacht heeft gekregen in relatie tot zijn evidente kwaliteiten.

Dat kan men in zekere zin eveneens zeggen van Cees Nootebooms novelle *Het volgende verhaal*, het Boekenweekgeschenk van 1991. Het boekje is inmiddels een wereldsucces, maar bij verschijnen werd het door de critici zeker niet warm onthaald: ze zagen er weinig substantieels in en hadden dus kennelijk geen tijd of eruditie genoeg gehad om de platoonse en ovidiaanse patronen te ontwarren. Het is opvallend dat ook twee andere Boekenweekgeschenken rijk mythisch materiaal bevatten: *De zwaardvis* (1989) van Hugo Claus en *Het rookoffert* (1987) van Tessa de Loo. Op het laatstgenoemde boekje ga ik graag wat nader in, niet dan nadat ik een andere vertellende tekst besproken heb, die net als overigens de roman van Geerten Meij-sing, *De ongeschreven leer* (1995), antieke intertekstualiteit van uiteenlopend karakter vertoont: ik bedoel *De Sater* (1993) van Paul Claes.

In deze roman wordt op verschillende manieren een spel gespeeld, al is dat soms een ‘ernstig spel’. Allereerst wil *De Sater* een reconstructie zijn van de oudste Griekse roman. Volgens de overlevering zou die door ene Aristides van Milete (Klein-Azië) in de eerste eeuw voor Christus zijn geschreven, maar de inhoud van deze *Milesiaka* is ons onbekend. Wat Claes nu doet is het volgende: hij haalt uit de Grieks-Romeinse romantraditie – die van Longos, Heliodoros en anderen aan de Griekse kant, Petronius en Apuleius aan de Romeinse kant – een pakket van motieven en standartsituaties die hij kwistig door het raamverhaal van zijn protagonist-verteller, Endymion, strooit. Dat betekent

voor de lezer die op de hoogte is van deze antieke romans, één groot feest der herkenning. Zo gebruikt Claes vrijelijk erkende pareltjes als 'Het gastmaal van Trimalchio' (althans het begin van dit centrale gedeelte van Petronius' *Satyrica*), 'Het weeuwtje van Efeze' (eveneens van Petronius) en 'Het feest van de Lach' (uit Apuleius' *Metamorfosen*) om zijn verhaal op te sieren. Maar ook voor Claes geldt wat we al eerder bij Berghuis constateerden: hij neemt nooit zonder meer een fragment over, op de oorspronkelijke tekst worden steeds variaties aangebracht, die deels bijdragen tot de humor van de roman, deels ook zorgen voor een diepere betekenis.

Ik kan dat wellicht het best toelichten met het volgende voorbeeldje van zo'n transformatie. Net als in Petronius' *Satyrica* laat Claes zijn protagonist terechtkomen op een schip, de 'Eros'. Daar is uitgerekend Petronius zelf ook aanwezig (in feite een letterlijk onmogelijke situatie, want Petronius leefde minstens één eeuw na Aristides, maar het is niet het enige paradoxale aan *De Sater*). Deze nu laat Endymion het slachtoffer zijn van een soort practical joke, die nogal gecompliceerd in elkaar zit, maar het komt hierop neer: de jongen denkt dat hij in een poging om te helpen per ongeluk Petronius en twee van zijn slaven heeft gedood, maar het blijkt uiteindelijk dat hij drie wijnzakken heeft doorstoken (dit is een ontlening, niet aan Petronius' roman, maar aan Apuleius' *Metamorfosen*, waarin de held van dat boek precies hetzelfde overkomt!). Dan komt het volgende fragment:

Het tot dan toe bedwongen gelach barstte nu los. *Als doden uit een graf* traden Petronius en zijn slaven uit de commandohut te voorschijn. Enkele Adonissen tilden me op en droegen me rond als de held van het feest van de Lach, dat vanavond werd gevierd. Niet wetend of ik huilen of lachen moest, liet

ik me het geschater van de passagiers welgevallen, terwijl ik bedacht hoe plotseling de Fortuin in haar tegendeel kon omslaan: *bloed was wijn geworden*, tranen van droefheid waren omgetoverd in vreugdetranen, *dood was veranderd in leven*.

Afgezien van de situatieverandering zijn het vooral de gecursiveerde tekstgedeelten die een transformatie bewerkstelligen. Zij hebben te maken met het thema van Claes' roman: dood en herrijzenis. Een bekend thema natuurlijk, het is zoals Claes ergens heeft gezegd 'de belangrijkste mythe van de Grieken, die via allerlei omwegen ook onze belangrijkste mythe is geworden'. Dat dit thema in deze reconstructie van de 'oerroman' niet mocht ontbreken is wel duidelijk. Het verleent ook eenheid aan Claes' eigen werk: in zijn fenomenale studies over het oeuvre van zijn compatriot en bijna-naamgenoot, Hugo Claus, heeft hij als eerste duidelijk gemaakt hoe groot de invloed daarop is geweest van de twaalfdelige studie van Sir James Frazer, *The Golden Bough*. Daarin nu heeft de Schotse antropoloog precies die door Claes geformuleerde stelling over 'dood en verrijzenis' uitgewerkt. *De Sater* kan men dus behalve als een literair-historisch experiment, zien als een combinatie van een avonturenverhaal en een religieus-symbolische roman.

Toen de novelle *Het rookoffer* indertijd als Boekenweekgeschenk verscheen, was de reactie van de vaderlandse kritiek ronduit zuinig. Typerend zijn de volgende opmerkingen van Jaap Goedegebuure: '*Het rookoffer* handelt over een verhouding tussen een lerares en een leerling. Om het tegendraadse van deze affaire te accentueren heeft de schrijfster er niet rechttoe rechtaan verslag van gedaan, maar van achteren naar voren. Via twaalf hoofdstukjes gaan we stap voor stap terug in de tijd. Met behulp van een dergelijk vertelprocédé heeft Tessa de Loo van een

niemendalletje een literaire exercitie weten te maken.' Naar mijn mening wordt hier de schrijfster onrecht gedaan: haar novelle is veel gecompliceerder dan Goedegebuure doet voorkomen.

Die complexiteit van *Het rookoffer* ligt niet in de eerste plaats in de 'kreeftengang' van het verhaal (die dient trouwens niet 'om het tegendraadse van deze affaire te accentueren', maar is een indicatie van de greep van het verleden op de lerares Frans, Barbara Rozemeyer), nee, wat die novelle bijzonder maakt is de 'gelaagdheid' van de relatie tussen de twee hoofdpersonen. De verhouding tussen Barbara en haar in dubbel opzicht knappe leerling, Guido Maenhout, wordt op drie manieren geïllustreerd (afgezien uiteraard van de opmerkingen van 'de verteller' zelf): op intertekstuele wijze door de verwijzingen naar romans van Colette, waarin eenzelfde verhouding aan de orde komt; door een historische parallel, waarin Barbara staat voor Jeanne d'Arc en Guido voor de Franse koning voor wie zij zich opoffert (vergelijk de titel!) en, ten derde, door het aanbrengen van mythisch substraat.

De mythe waar het bij De Loo om gaat is, toevalligerwijs, al bij Claes' roman even ter sprake gebracht: het is het verhaal van de herder Endymion en zijn geliefde, de maangodin (Selene of Artemis). Volgens de mythograaf Apollodoros beminde de Maan elke nacht de in zijn grot op de berg Latmos in Karië slapende Endymion. Hij kreeg van Zeus, via voorspraak van de godin, een eeuwige jeugd. Dat Guido de rol van de herdersjongen vervult, wordt slechts op één plaats in de tekst duidelijk gemaakt: als hij met 'de slapende Endymion' wordt vergeleken. Op psychologisch niveau klopt dit uitstekend. Guido heeft weinig contact met zijn ouders en zoekt in de lerares, twee keer zo oud als hijzelf – hij is achttien – een substituit-moeder. Maar zijn achternaam, Maen-

hout, wijst erop dat de rollen in dit mythologische spel niet enkelvoudig zijn: Guido en Barbara, beiden zijn *beurtelings* Maan en Endymion. Wat Barbara betreft, haar godinnenrol is duidelijk genoeg, maar in meer opzichten nog representeert zij Endymion. Dat komt vooral daarin tot uitdrukking dat zij in feite 'de slaapster' is: ondanks het feit dat zij al een huwelijk achter de rug heeft, lijkt zij als vrouw nog niet gewekt; pas door haar relatie met Guido raakt zij haar (psychische) maagdelijkheid kwijt. De jongen op zijn beurt is de Maan, in zoverre als hij telkens zijn (op een bovenhuis wonende!) geliefde bezoekt en, na de noodgedwongen beëindiging van de relatie, rijp is voor een studie in Amsterdam, waarvan het op de eerste bladzijde al heet: 'De hoofdstad lonkte naar hem met de heupdraai van haar grachten, haar geheimenissen, haar beloften. En ofschoon de stad oud, veel ouder was dan Barbara, beschikte zij tegelijkertijd over de eeuwige jeugd.'

Voor wie weet dat Endymion in de middeleeuwse kunst met Christus werd gelijkgesteld en de maangodin met Maria, doemen nieuwe parallellen op. Die zijn bij nader inzien ook af te lezen aan de naam van de lerares (Barbara is een martelares; de roos is gewijd aan Maria; 'meyer' betekent licht), aan de kleding die zij draagt, en aan haar opofferingsgezindheid. Ik werk een en ander hier niet compleet uit, want ik meen al duidelijk genoeg gemaakt te hebben dat *Het rookoffer* bepaald niet 'het niemendalletje' is, waarvoor men het heeft aangezien. Of inzicht in de complexiteit van de novelle, die mede berust op de aangeduide ambiguïteit van het mythisch patroon, vanzelf leidt tot grotere waardering bij de lezer, is natuurlijk de vraag. Voor mij in ieder geval geldt dat ik na ontdekking van deze lagen bij recente herlezing niet meer kan begrijpen dat ik in 1987 die lauwe ontvangst door de beroepslezers wel kon billijken. •

Waarom vrouwen?

HANS ORANJE

Phaedra, de jonge echtgenote van Theseus, kwijnt weg omdat zij verliefd is op zijn zoon Hippolytus, het kind van een Amazone. Maar hij is de trouwe dienaar van de maagd-godin Artemis en haat de godin van de liefde, Aphrodite. Als de voedster van Phaedra het geheim van haar meesteres te weten is gekomen, probeert zij Hippolytus ertoe te bewegen Phaedra's liefde te beantwoorden. Hippolytus rent het paleis uit en geeft lucht aan zijn afschuw – in het bijzijn van Phaedra, maar zonder haar aan te kijken.

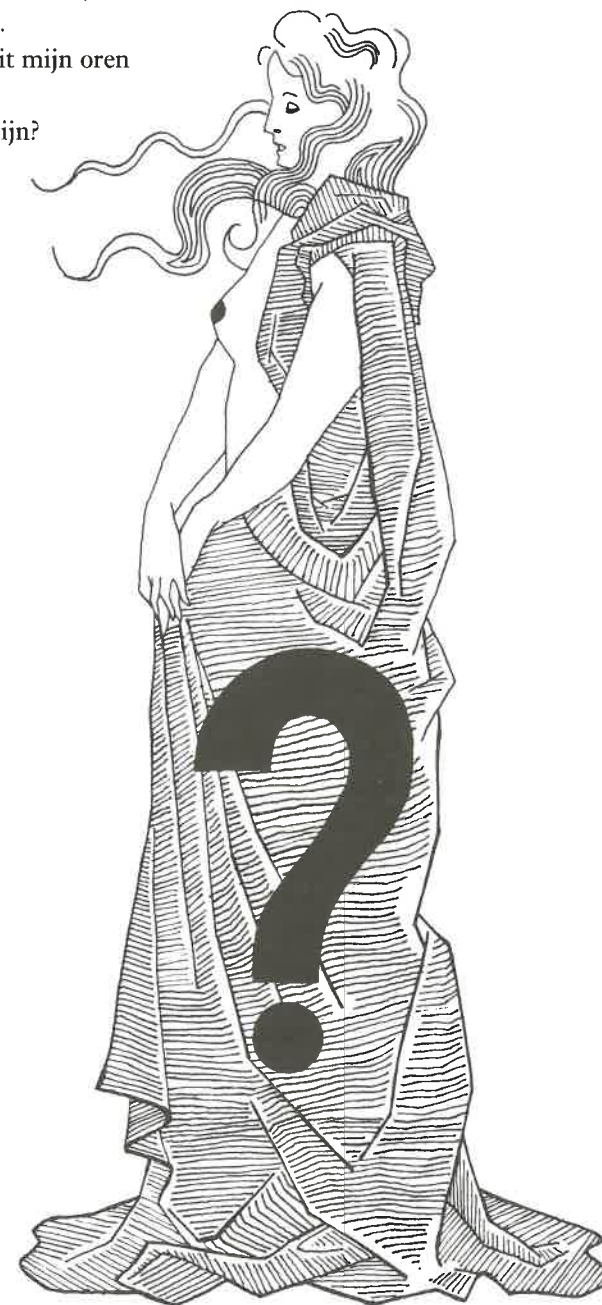
O Zeus, waarom hebt u dat valse rot,
de vrouw, een plek onder de zon gegeven?
Want als u wilde dat de mens zich voort zou planten,
had dan toch niet de vrouw als instrument verschaft!
Had u maar voor de mens bepaald dat hij
zijn kinderen kan kopen in uw tempels
voor koper of voor ijzer, of puur goud,
een ieder voor de prijs die hij betalen kan,
en zonder vrouwen vrij kan wonen in zijn huis.

Hoe vreselijk de vrouw is blijkt wel hieruit:
haar eigen lieve vader geeft een bruidsschat toe
als zij het huis verlaat en hij haar kwijt is.
De bruidegom neemt blij het misselijk schepsel
in zijn huis, en slooft zich uit zijn afgodsbeeld
met pronkgewaden en juwelen te behangen,
de stakker: rap plukt hij zijn welstand weg.
Het makkelijkst is een domme vrouw: die zit
als nutteloze sierpop in de kamer. Maar
een slimme háát ik. Godbewaarme voor een vrouw
die meer denkt dan een vrouw moet denken.
Want Aphrodite brouwt haar lustgif meer
in slimme vrouwen; een onnozele gaat dankzij
haar korte verstand niet uit haar wulpse bol.
En had een vrouw ook maar geen dienaressen
die op haar paste, maar een stom en bijtgraag
dier, waarmee ze niet kan praten en waar
ze nooit een woord van terugkrijgt. Nu zinnen
de vrouwen ontuchtig in hun huis op ontucht,
en dienaressen brengen de boodschap rond.

tegen de dienaressen

Zo kwam jij, kwaaië kat, om mij als wissel voor mijn
vader naar zijn onaantastbaar bed te leiden.

Ik ga met stromend water jouw woorden uit mijn oren
wassen – ik voel me door het horen al
besmeurd. Hoe kan ik dan een booswicht zijn?

Hippolytus 616-655*Illustratie: Pieter 't Hoen*

Een windje, wat schaduw en een bron

ANKIE KUYVENHOVEN

Hieronder volgen enkele variaties op een welbekend thema: drie epigrammen van de dichteres Anyte van Tegea (ca. 300 v. Chr.). De fictie is telkens: een godenbeeld bij een bron met een inscriptie die meldt dat de desbetreffende godheid op het heetst van de dag een gast-vrij onthaal biedt.

Ik, Hermes, sta hier bij een bomenrij
pal in de wind, op een driesprong
niet ver van het grijswitte strand;
mannen die uitgeput zijn bied ik
een plek om bij te komen van hun tocht –
zacht ruist er, koud en helder, een bron.

Anthologia Graeca IX 314

Kom zitten, wie ook, onder de mooie
welige bladeren van de laurier en schep
een zoete teug uit de lieflijke bron,
om je lichaam, dat hijgt van 't gezwoeg
bij het oogsten, rust te geven –
hier, waar de adem van Zefier je raakt.

Anthologia Graeca IX 313

Vreemdeling, gun onder deze rots
je afgematte leden rust – zoet klinkt
de wind in de groene bladeren –
en drink, koud water, uit de bron:
zo'n rustplek is voor reizigers
toch een genot in de brandende hitte!

Anthologia Graeca XVI 228

Ἑρμᾶς τῷδ' ἔστακα παρ' ὄρχατον ἡνεμόεντα
ἐν τριόδοις πολιᾶς ἐγγύθεν αἰόνος,
ἀνδράσι κεκμηῶσιν ἔχων ἄμπαυσιν ὁδοῖο·
ψυχρὸν δ' ἀκραῆς κρᾶνα ὑποῖάχει.

Ἴζευ ἅπας ὑπὸ καλὰ δάφνας εὐθαλέα φύλλα
ῥαίου τ' ἄρυσαι νάματος ἄδὺ πόμα,
ὄφρα τοι ἀσθμαίνοντα πόνοις θέρεος φίλα γυῖα
ἀμπαύσης πνοιῇ τυπτόμενα Ζεφύρου.

Ξεῖν', ὑπὸ τὰν πέτραν τετραυμένα γυῖ' ἀνάπαυσον·
ἄδὺ τοι ἐν χλωροῖς πνεῦμα θροεῖ πετάλοις·
πίδακά τ' ἐκ παγᾶς ψυχρὸν πίε· δὴ γὰρ ὁδίταις
ἄμπαυμ' ἐν θερμῷ καύματι τοῦτο φίλον.

Een nieuwe keizer

D. DEN HENGST

In het onderstaande fragment vertelt de vierde-eeuwse historicus Ammianus Marcellinus hoe Julianus de Afvallige, terwijl hij voorberedingen treft voor een oorlog tegen de wettige keizer Constantius, het verheugende bericht krijgt dat Constantius is gestorven, waarna hij als keizer zijn intocht maakt in Constantinopel.

In deze zo gespannen situatie arriveerden plotseling Theolaifus en Aligildus, die als afgevaardigden naar hem gezonden waren, met de mededeling dat Constantius was overleden. Zij voegden daaraan toe dat hij Julianus in zijn laatste woorden als troonopvolger had aangewezen.

Door dit bericht was hij, nu hij alle vloedgolven van gevaar en alle spanningen en zorgen die een oorlog met zich meebrengt te boven was gekomen, oneindig verlicht en bemoedigd. Nu hechtte hij wél geloof aan de voorspellingen en omdat hij ervaren had dat snel optreden al zo dikwijls in zijn voordeel was uitgevallen, gaf hij bevel Thracië binnen te trekken. Onverwijd begaf het leger zich op weg en nadat hij de hellingen van de Succi-pas was afgedaald, rukte hij op naar Philippopolis, het oude Eumolpias. Met montere tred volgden allen hun leider. Zij beseften immers dat het keizerschap dat zij vrezend voor hun leven wilden bemachtigen hem nu onverhoopt door wettige opvolging ten deel gevallen was. Het Gerucht, dat opzienbarend nieuws altijd aandikt, spoedde zich vandaar hoog door de lucht als Triptolemus op zijn wagen, die de fabelen der ouden vanwege zijn snelle omzwervingen door gevleugelde draken door de lucht doen dragen. Gevreesd te land en ter zee trok hij, zonder enig oponthoud te ondervinden, Heraclea Perinthus binnen.

Al snel werd dit in Constantinopel bekend, waar kind en grijsaard, man en vrouw uitstroomden als om een wezen te aanschouwen dat uit de hemel was neergedaald. Zo werd hij begroet op de elfde december, terwijl de senaat hem eerbiedig hulde betoonde gesteund door het applaus van het volk. Omstuwd door drommen militairen en burgers werd hij als het ware door een leger in slagorde binnengeleid. Allen hielden hun blik op hem gericht. Zij konden hun ogen niet van hem afhouden en staarden hem aan in diepe bewondering.

Het leek ook wel een droom zoals deze nog maar net volwassen man met zijn nietige gestalte, die echter uitstak boven allen door zijn grootse daden, na de bloedige vernietiging van koningen en volkeren met ongekende snelheid voortijlend van stad tot stad, zich moeiteloos had meester gemaakt van de ganse wereld, terwijl zijn macht en sterkte net als het Gerucht toenamen waar hij ook ging. En zie, nu had hij tenslotte zonder enig bloed van burgers te vergieten uit de hand van de hemelse godheid het keizerschap ontvangen!

Res gestae XXII 2

Chaireas en Kallirhoë

EMILIE VAN OPSTALL

De vroegste Griekse roman die ons is overgeleverd dateert uit de eerste eeuw n. Chr. en is geschreven door Chariton van Afrodiasias. In deze roman staan de liefde en avonturen van Chaireas en Kallirhoë centraal.

Chaireas en Kallirhoë zijn getrouwd, tot ongenoegen van een aantal aanbidders van Kallirhoë. Die proberen het huwelijk dan ook op alle mogelijke manieren te ondermijnen. Zij doen Chaireas geloven dat Kallirhoë een minnaar heeft. In werkelijkheid heeft deze man niet Kallirhoë, maar één van haar dienstmeisjes verleid...

Toen het avond was geworden, ging Chaireas op de uitkijk staan en de man die de vertrouwelingen van Kallirhoë had verleid, kwam de steeg in. Hij deed alsof hij niemand wilde laten merken waar hij mee bezig was, maar in feite stelde hij alles in het werk om zoveel mogelijk op te vallen: zijn haar glom van de olie en zijn krullen geurden naar mirre. Hij had zijn ogen aangezet, droeg een soepelvallende mantel en elegante schoenen; zware ringen schitterden aan zijn vingers. Nadat hij uitvoerig om zich heen had gekeken, liep hij op de voordeur af. Met een lichtte klop op de deur gaf hij het gebruikelijke teken. Het dienstmeisje, zelf ook zeer op haar hoede, deed zachtjes open, pakte zijn hand en leidde hem naar binnen.

Toen Chaireas dat zag, hield hij het niet langer en stormde naar binnen om de echtbreker ter plekke om te brengen. Maar die had zich verdekt opgesteld bij de deur van de hal en glipte razendsnel naar buiten, terwijl Kallirhoë op de sofa zat, vol verlangen naar Chaireas. Uit verdriet had zij zelfs geen lamp aangestoken. Toen zij het geluid van voetstappen hoorde, herkende zij haar man voor hem gezien te hebben aan zijn ademhaling en blij snelde zij hem tegemoet. Maar hij kon geen woorden vinden om haar uit te schelden en briesend van woede gaf hij haar, terwijl zij op hem afkwam, een trap. Zijn voet kwam precies onder haar middenrif terecht, de adem stakte, haar in de keel, ze viel op de grond. De dienstmeisjes tilden haar op en legden haar op het bed. Kallirhoë lag daar stil, zonder adem te halen en zij maakte op iedereen de indruk dood te zijn.

I 4-5

In een donkere tombe ontwaakt Kallirhoë uit haar schijndood. Zij wordt door grafrovers gered en verkocht. Pas na vele avonturen zullen Chaireas en Kallirhoë elkaar weer ontmoeten.

Gedroomde vrouwen

ANTON VAN HOOFF

Van de talrijke droomboeken die de oudheid heeft gekend, is alleen Artemidoros' Oneirokritika door het filter van de Byzantijnse tekstselectie gekomen; zijn systematische behandeling van honderden dromen werd als het beste specimen van de uitleggerskunst beschouwd. Later heeft dromend West-Europa Artemidoros gretig gebruikt: nog Goethe greep na onrustige nachten naar het droomboek. Voor de kennis van de gewoonten en opvattingen bij de Griekse middenklasse van de 2de eeuw n. Chr. is Artemidoros een kostbare en kostelijke bron.

Bij de verklaring van geslachtsverkeer kan men het beste als volgt te werk gaan: de droomuitlegger moet eerst het geslachtsverkeer behandelen dat overeenkomt met de natuur, de wet en het fatsoen, daarna het onwettige en in de derde plaats het tegennatuurlijke.

Eerst dus het wettelijk geoorloofde. Daarmee is het zo gesteld: als iemand droomt dat hij met zijn eigen vrouw omgang heeft, is dat voor iedereen zonder meer een goed voorteken, als zij tenminste instemt, zin heeft en meewerkt. De echtgenote staat nu eenmaal voor het vak van de dromer of in het algemeen voor de zaak waaraan hij voldoening beleeft of waaraan hij leiding geeft, zoals hij dat doet aan zijn vrouw. De droom duidt op gewin. Want net zoals mensen aan liefde genoeg beleven, genieten ze van winst.

Maar als de echtgenote zich verzet en haar man niet ter wille is, betekent dat het tegendeel. Dezelfde verklaring geldt ook in het geval van een minnares. Omgang met hoeren duidt op een lichte schande en een kleine uitgave. Want mannen die dat soort vrouwen opzoeken, voelen schaamte en tegelijk raken ze geld kwijt. Maar voor elke onderneming zijn zulke vrouwen een gunstig voorteken; want ze zijn beoefenaars van het oudste beroep en ze stellen zich zonder terughoudendheid ter beschikking. Het is ook wel gunstig als men in zijn droom in staat is bordelen binnen te gaan en er ook weer uit te komen, want als men er niet uit kan, ziet het er slecht uit. Ik ken iemand die droomde dat hij een bordeel binnenging en er niet meer uit kon: hij stierf al na een paar dagen, logisch, want men spreekt van een publiek huis, precies zoals men van een openbare of publieke begraafplaats spreekt. Bovendien gaat daar veel menselijk zaad verloren. Geen wonder dat dat oord met de dood te maken heeft.

Maar de vrouwen zelf hebben een andere betekenis dan de plaats. Zelf betekenen ze geluk, maar het bordeel beduidt niets goeds. Daarom is het eigenlijk gunstiger tippelaarsters in een droom te zien. Gunstig zijn ook vrouwen die in een winkel zitten, iets te koop aanbieden en zaken doen: ze laten zich zien en verkeren onder de mensen.

Wat als men droomt een onbekende vrouw te penetreren? Als ze knap is en lieflijk, dure, fijne stoffen aanheeft en gouden halskettingen en zich bovendien zelf aanbiedt, is het gunstig voor de dromer en duidt het op een aanzienlijk voordeel. Is ze oud, mismaakt, lelijk, in vodden gehuld en gedraagt ze zich droevig en biedt ze zich niet aan, dan betekent dat het tegendeel van het vorige. Want men moet onbekende vrouwen zien als voorafbeelding van hoe zaken zullen aflopen voor de dromer. Zoals de vrouw is en zoals zij zich gedraagt, zo zal ook de ontvanger van de dromer worden bij zijn onderneming.

De derde verschijning van Jezus

VINCENT HUNINK

Na zijn Verrijzenis verschijnt Jezus Christus enige malen aan zijn volgelingen. De vier evangelisten geven hierover deels verschillende berichten. De derde verschijning wordt het meest beeldend beschreven in het Evangelie van Johannes.

Daarna verscheen Jezus nog een keer aan zijn leerlingen bij het Meer van Tiberias. Hij verscheen als volgt. Simon Petrus, Tomas die Didymus wordt genoemd, Natanaël uit Kana in Galilea, de zoons van Zebedeüs en nog twee andere leerlingen waren daar samen. Simon Petrus zei tegen hen: 'Ik ga vissen.' Zij zeiden tegen hem: 'Wij komen met je mee.' En ze stapten op en gingen aan boord. Die nacht vingen ze niets.

Toen het ochtend werd, stond Jezus op het strand; de leerlingen wisten echter niet dat het Jezus was. Toen zei Jezus tegen hen: 'Jongens, hebben jullie misschien wat vis?' Ze antwoordden hem: 'Nee.' En hij zei tegen hen: 'Werp je net rechts van de boot uit, dan zul je wat vinden.' Ze wierpen het net uit, en konden het niet meer ophalen door de grote hoeveelheid vis.

Daarop zei de leerling van wie Jezus veel hield tegen Petrus: 'Het is de Heer!' Toen Simon Petrus hoorde dat het de Heer was, trok hij zijn overkleed aan (hij had alleen onderkleding aan) en sprong in het meer. De andere leerlingen volgden met de boot; ze waren niet ver van de kust, een meter of honderd. Zij sleepten het net met de vissen achter zich aan.

Toen ze aan land gingen, zagen ze er een houtskoolvuur liggen waar wat vis op lag, en brood. Jezus zei tegen hen: 'Geef eens wat vis van wat jullie nu gevangen hebben.' Simon Petrus ging aan boord en trok het net aan land; het zat vol grote vissen, honderd drieënvijftig stuks. En ondanks dat het er zoveel waren, scheurde het net niet. Jezus zei tegen hen: 'Kom eten!' Geen van de leerlingen durfde hem te vragen 'Wie bent u?', want ze wisten dat het de Heer was. Jezus kwam dichterbij, nam het brood en gaf het hun, en zo ook de vis. Dit was de derde keer dat Jezus aan zijn leerlingen verscheen nadat hij was opgestaan uit de doden.

*Johannes 21**Laocoöns dood*

M. D'HANE-SCHELTEMA

De Trojaanse priester Laocoön heeft zijn volk gewaarschuwd voor het houten paard dat de Grieken als zogenaamd wijgeschenk op het strand voor Troje hebben achtergelaten. Kort daarop wordt hij met zijn zoontjes door slangen gewurgd – een straf voor zijn overmoedige woorden, denkt men.

'En dan doet zich in onze ellende nog iets ergers voor, veel angstiger, iets wat de argeloze zielen schokt. Laocoön, Neptunus' priester, ooit door 't lot verkozen, slacht voor een plechtig altaaroffer juist een forse stier, als daar, bij Tenedos, in 't effen watervlak twee monsters – ik huiver het te zeggen – met enorme bochten door het water snijden, naast elkaar, en op de kust afkomen. Hun bovenlijf gaat rechtop door de golven, bloedig steekt een rij van kammen boven water en hun romp erachter glijdt door de zee, enorme ruggen rond van kronkeling. Gebruik van spattend schuim klinkt op. En als ze dan aan land gaan, gloeien hun hete ogen, aangetast door bloed en vuur; trillende tongen likken langs hun kaken die luid sissen. Wij stuiven weg, doodsbang door wat wij zien. In straffe lijn rukken zij op tot bij Laocoön. Diens beide zoontjes worden het eerst omvat, hun jongenslijfjes door een slang verstrikt, hun arme ledematen in één beet vermorzeld. Dan, als hij hun te hulp schiet met zijn wapens in de hand, vallen ze ook hemzelf aan, knellen hem in slangspiraal, snoeren met hun geschubde lijf tweemaal zijn middel in, tweemaal zijn nek, en torenen met kop en schouders boven hem uit. Hij tracht de knopen los te wringen met zijn handen – de priesterbanden reeds doorweekt van bloed en donker gif – en stoot terzelfder tijd een ijselijk geschreeuw de lucht in, zoals een stier kan brullen na een slechtgerichte nekslag, als hij de bijl heeft afgeschud en van het altaar vlucht. Dan glipt het slangentweetal weg, de burcht op, naar de tempel van de strijd lustige godin en daar verstoppt het zich achter Athena's voeten, onder dekking van haar schild.

Nu dringt tot ieders bevend hart een nooit gevoelde angst pas echt goed door. Laocoön, zo zegt men, is gestraft voor zijn slechtheid, en terecht, omdat hij dat gewijde paard gewond heeft en zijn lans misdadig in de flank geboord heeft. Ze roepen dat het paard zijn plaats moet krijgen voor de tempel, dat men tot de godin moet bidden...'

Aeneis II 199-238

Haas en leeuw

FONS VAN DER LINDEN

Ontvlucht jij, haasje, niet een leeuw zijn wrede bek?
 'Mijn kleine botjes heeft hij nooit geleerd te kraken.
 Zijn klauwen spaart hij voor een machtiger nek;
 zijn grote dorst zal mijn klein beetje bloed niet smaken.'
 Een haas, een hondenprooi, stilt leeuwenhonger niet:
 Een Dacisch kind vreest niet als 't Caesars wapens ziet.

I 22

Bij 'n leeuw, voor wiens muil geen bewaker zijn stier
 kan hoeden, heeft 't vluchtige haasje vrij spel.
 O wonder, 't ontspringt snel het koninklijk dier
 en deelt in de macht van zo'n edel gezel.
 Het struint op de vlakte niet veiliger rond
 en zelfs in een kooi is zijn leven nog veger.
 Je vindt, als je vlucht voor de beet van een hond,
 een toevlucht, brutaaltje, bij 'n leeuw in zijn leger.

I 48

Voor woeste leeuwen tellen forse nekken.
 Waarom ontvlucht je, haas, verwaand hun klauw?
 Een struisę stier slechts kan hun wreedheid wekken,
 ze zien niet eens zo'n nekje als van jou.
 Op groots ten onder gaan mag jij niet hopen,
 want grote jagers laten klein wild lopen.

I 51

Als jij een leeuwenmuil, haasje, kon binnendringen,
 zou dat de kaken van dat grimmig dier ontgaan;
 dat wil met zijn gewicht een zware schoft bespringen
 of in een stierennek zijn diepe wonden slaan.
 Je trekt zijn aandacht, maar die moeite is verspild:
 een koning kiest als prooi slechts uitgelezen wild.

I 60

Je vindt 't maar niks dat ik gedichtjes maak
 over wat hazen zich bij leeuwen permitteren
 én me herhaal. Maar, Stella, neem dan wraak:
 je kunt me tweemaal hazenbout serveren.

I 44

Illustratie: Anne van Buul

De Moezel

PATRICK LATEUR

Nahe en Moezel, de wouden van de Hunsrück en het Moezeldal, woestenij en beschaving, duisternis en licht: met een paar contrasten geeft Ausonius (ca. 310-395 n. Chr.) in deze ouverture de toon aan van zijn Mosella, het oudste stroomdicht.

Ik was de snelle Nahevliet vol nevels
 voorbij, verbaasd over de nieuwe wallen
 die men het oude Bingen had gegeven.
 Ooit werden hier de Galliërs zo zwaar
 verslagen als bij Cannae de Romeinen
 en in de velden rust nog steeds een schare
 van krijgers, hulpeloos en onbeweend.
 Vandaar nam ik de weg die eenzaam voert
 door woud en wildernis en zag geen spoor
 van werk van mensenhand. Ik kwam langs Kirchberg,
 een dorre plek tussen verdroogde akkers,
 en langs het tochtige Tabernae waar
 het water altijd welt. Ik kwam voorbij
 gebied dat kort voordien was toegewezen
 aan boeren uit het land van de Sarmaten.
 En eindelijk, in Belgisch grensgebied,
 ontwaarde ik de wijdvermaarde vesting
 van de vergoddelijkte Constantijn:
 Neumagen. Klaarder is de lucht die hier
 het landschap overspant, helder ontsluit
 nu Phoebus op een wolkeloze dag
 een tintelende hemel. Niet meer speuren
 naar lucht die aan het oog onttrokken is
 door zwartig groen en strengeling van takwerk.
 De mateloze glans van een limpide
 dag weigert onze ogen niet het zuiver
 zonlicht, ook niet het stralend firmament.
 Ja, alles één lust om te zien. Dit bracht me
 de luister en de levenssfeer voor ogen
 die ik gekend had in mijn vaderland,
 het prachtige Bordeaux: hoog op de steile
 oevers verheffen landhuizen hun daken
 en wingerds vullen er de heuvels groen,
 beneden glijdt in stille murmel
 de liefelijke stroming van de Moezel.

Mosella 1-22*Boeken die ertoe doen**Quintilianus over canonieke klassieken en ongelezen meesterwerken*

PIET GERBRANDY

Welke boeken doen ertoe? Opdat die vraag
 voor eens en voor altijd beantwoord zou
 zijn, heeft Marcus Fabius Quintilianus aan
 het eind van de eerste eeuw na Christus een
 lijst van onmisbare klassieken samengesteld.
 Een dergelijke opsomming door een gezag-
 hebbend criticus mag men, wanneer er aan-
 leiding is te veronderstellen dat 's mans
 voorkeuren in grote lijnen door andere criti-
 ci worden gedeeld of aanvaard, als weergave
 van een canon (kanôn = maatstaf) beschou-
 wen.

We behoeven ons maar even voor te stel-
 len dat beginnende lezers zich zonder richt-
 snoer een weg door de wereldliteratuur
 moesten banen, en het is onmiddellijk evi-
 dent dat zo'n canon een handig ding is.
 Men heeft nu eenmaal niet de tijd om alles
 te lezen, en voor wie zich tot meesterwerken
 wil beperken is het fijn te weten dat hij
 Pseudo-Psellos, Jakob Zeeus en Vestdijk
 met een gerust hart terzijde kan leggen.
 Ook heeft de canon het voordeel dat hij
 ongegeneerd conservatief is. Indien men
 generatie op generatie althans gedeeltelijk
 dezelfde boeken leest, waarborgt dat een
 zekere continuïteit in het literair discours,
 hetgeen een voorwaarde tot zinvolle gedach-
 tewisseling is: waar de deelnemers geen
 gemeenschappelijk referentiekader hebben,
 is ieder gesprek tot mislukken gedoemd.

Hoe komt een canon tot stand? Het zijn
 niet de gewone lezers die hem vormen,
 want gewone lezers doen gedwee wat hun
 wordt aangepraat en houden verder hun
 mond. Indien de uitgever in agressieve ad-
 vertentiecampaagnes schreeuwt dat Van der
 Heijden een groot schrijver is, rent iedereen
 gehoorzaam naar de boekhandel om zo snel

mogelijk een, liefst door het verwende
 zoontje van de auteur gesigneerd exemplaar
 te bemachtigen, dat hij overigens niet be-
 hoeft te lezen om het toch roerend eens te
 zijn met de lovende kritieken. Ook de uit-
 gever bepaalt niet of Van der Heijden tot de
 canon gaat behoren, al heeft hij er belang bij
 parmantig vol te houden dat zijn auteur van
 wereldniveau is. Voorzover commercie of
 overheden invloed op de canonvorming
 uitoefenen, is deze van zeer voorbijgaande
 aard. Het zijn de literaire kritiek en de we-
 tenschap die in de loop van een schifting
 die doorgaans enkele decennia, soms eeu-
 wen in beslag neemt, de canon gestalte ge-
 ven. In de oudheid is deze discussie gevoerd
 door mannen als Aristoteles, Cicero en de
 hellenistische geleerden in Alexandrië. Iede-
 re essayist die de aandacht op zich weet te
 vestigen kan proberen de uitkomst van dat
 debat te beïnvloeden. Een plaats in de lite-
 ratuurgeschiedenis is afhankelijk van grote
 monden. Ik wil graag geloven dat wie tot
 de canon behoort een belangrijk auteur is,
 maar vrees dat ook het toeval een rol van
 betekenis speelt.

De canon zelf moge een voortdurend aan-
 trage verandering onderhevige, en daarmee
 betrekkelijk onkwetsbare abstractie zijn, zo-
 dra men hem op papier vastpint wordt hij
 akelig concreet. Het geval van Quintilianus
 illustreert wat de beperkingen van zo'n lijst
 zijn. We kunnen immers de achterdochtige
 vraag stellen op grond waarvan Quintilianus
 tot zijn keuze is gekomen en wat het voor
 een boek betekent in de catalogus voor te
 komen. Bovendien brengt de lineariteit van
 de geschiedenis met zich mee dat alles wat
 na Quintilianus is verschenen niet in zijn

hoofdstuk voorkomt. En tenslotte lijkt hij zelf moeite te hebben met het beoordelen van tijdgenoten.

Om met dat laatste te beginnen: wie vandaag een canon van de klassieken wil vaststellen heeft in ieder geval voldoende afstand. Weliswaar heb ik vermoedens over welke hedendaagse dichters en romanciers de tand des tijds zullen weerstaan, maar de literatuurgeschiedenis kent vele voorbeelden van schrijvers die in hun eigen tijd verguisd en door het nageslacht bewonderd zijn, en omgekeerd. Het is veiliger zich met het verre verleden bezig te houden.

Met welk doel wordt zo'n lijst van onvergetelijke standaardwerken samengesteld? Quintilianus heeft een specifieke groep lezers op het oog: toekomstige redenaars. Hij gaat ervan uit dat het voor het ontwikkelen van een goede stijl onontbeerlijk is intensief, maar vooral selectief te lezen. Het gevolg van dit uitgangspunt is dat Quintilianus de nadruk legt op stilistisch interessante schrijvers. Zo zullen ook moderne critici, vaak onbewust, hun eigen doelstellingen hebben, wat hun voorkeuren verklaart. Inderdaad is het opmerkelijk dat hedendaagse dagbladkritiek niet zelden een blinde vlek voor stijl en ritme heeft, terwijl Quintilianus zich weer minder om diepgang bekomt. Toch is het niet zo dat hij de lijst beperkt tot voor zijn doelgroep bruikbare voorbeelden, want hij noemt nogal wat auteurs die hij zelf onbeduidend vindt. Kennelijk gaat hij uit van een al bestaande canon.

We kunnen ons erover verbazen dat iemand als Quintilianus, die immers een missie heeft, voorgekauwde oordelen oplevert waarmee hij zelf niet instemt. Tegen canonvorming kan men moeilijk bezwaren hebben, net zomin als het zinvol is zich tegen het weer te verzetten, maar waar gelegenheid bestaat de canon te beïnvloeden

door met luider stemme bepaalde namen te bewieroken en ten aanzien van andere de dodelijkste stilte in acht te nemen, zou men dat, dunkt me, beslist niet moeten laten. Waarschijnlijk weegt, naast de macht der gewoonte, het genoegen vernietigende uitspraken te kunnen doen zwaarder dan de effectiviteit van een consequent doodzwijgen. Een criticus die zich over de canon uitlaat, wil schade aanrichten en gelijk krijgen. Dat geldt ook voor mij.

Een canon bestaat uit boeken die men gelezen moet hebben, niet uit boeken die daadwerkelijk gelezen worden. Zo zal iedereen beamen dat Plato tot de canon behoort, hetgeen ook blijkt uit de enorme verscheidenheid aan vertalingen van – althans een gedeelte van – zijn werk. Ik heb ze op menige salontafel zien liggen, maar spreekt u ooit iemand die net een dialoog uit heeft? Ik niet. Die boeken worden gekocht omdat Plato een erkende grootheid is, maar het merendeel belandt half gelezen in de kast.

Alvorens in de stijl van mijn illustere voorganger de klassieke canon te doorlopen, wil ik benadrukken dat ik niet alle boeken van alle klassieke auteurs van kaft tot kaft gelezen heb, ofschoon zulks fysiek niet uitgesloten is: wie een kalm en oppassend bestaan leidt kan in twintig jaar een flink eind komen. In mijn vogelvlucht beperk ik me tot schrijvers die ik ken. Verder reken ik de kerkvaders (het woord alleen al!) niet tot de klassieken, maar tot de middeleeuwen: zij worden hoogstens nog door gesjeesde paters ingekeken en dienen daarom niet meer serieus te worden genomen. Dit voorbeeld moge, misschien ten overvloede, duidelijk maken dat ik niet als filoloog te werk ga. Mij interesseert niet wat een auteur voor zijn eigen tijd betekende, maar wat hij mij persoonlijk te zeggen heeft, hetgeen me overigens niet de vrijheid geeft zomaar wat onzin uit te kramen. Ik ga, voorzover moge-

lijk, uit van Quintilianus' genre-indeling. Zo nu en dan spreek ik mij uit over desiderata op het gebied van vertalingen. Ondertussen doet de lezer er goed aan zich te realiseren dat de opsomming sinds het tweede boek van de *Ilias* een beproefde literaire vorm is: voor het eventueel saai karakter ervan behoeft ik mij dus niet te verontschuldigen.

Quintilianus behandelt eerst de Grieken, daarna de Romeinen. Voor zijn indeling in genres hanteert hij bij poëzie puur formele, bij proza inhoudelijke criteria. Achtereenvolgens noemt hij hexametrische poëzie, elegie en satire, in iambische metra geschreven gedichten, lyriek, tragedie en komedie; dan komt de geschiedschrijving, die hij als *carmen solutum* – prozagedicht – aanduidt, vervolgens de retorica, en tenslotte de filosofie. Genres die hij niet noemt zijn de brief, het essay (in de oudheid *diatribe* genaamd) en wetenschappelijk proza (maar dat valt bij hem misschien onder filosofie). Op grond van het metrum zou Quintilianus de meeste epigrammen tot de elegische poëzie rekenen. En de roman, voorzover hij die gekend heeft, gold als derderangs amusement. Een groot aantal van de door Quintilianus genoemde auteurs kennen wij niet, maar de werken die hij het hoogst acht zijn gelukkig wel overgeleverd.

Vanzelfsprekend begint de catalogus met Homeros, in wiens werk alle belangrijke retorische regels al zijn toegepast. Homeros is voor Quintilianus de onbewuste uitvinder van de welsprekendheid. Ik kan me niet voorstellen dat een aankomend redenaar er werkelijk iets aan heeft de *Ilias* te bestuderen, maar vermoedelijk zal niemand het in zijn hoofd halen de overweldigende superioriteit van de Homerische poëzie te loochenen. Voor Hesiodos kan Quintilianus aanzienlijk minder waardering opbrengen. In-

derdaad is de *Theogonie*, afgezien van de inleiding, niets dan een gortdroge opsomming van goddelijke copulaties, maar het agrarisch handboekje *Werken en dagen* mag niemand zich laten ontgaan. Ook de *Argonautika* van Apollonios van Rhodos, wiens stijl door Quintilianus wat zuinigjes als consistent wordt omschreven, is wat mij betreft aan een opleving toe. Deze bijna modernistische dichter heeft in Nederland tot nu toe slechts de bizarre *Lust zu fabulieren* van Willem Brakman geprikkeld. Dat het astronomisch standaardwerk van Aratos onleesbaar is, ben ik geheel met Quintilianus eens, maar natuurlijk deel ik niet zijn oordeel over Theokritos, wiens idyllen redenaars weinig, maar delicate poëzieminnaars des te meer te bieden hebben. Ook de gemaniëerde epigrammen en hymnen van Kallimachos zijn toe aan een nieuwe vertaling, al is die van Bilderdijk nog altijd goed leesbaar.

Van de lyrici prijst Quintilianus in de eerste plaats Pindaros. Diens virtuoze lofliederen op sporthelden zouden in onze van snelle lichaamscultuur vergeven tijd een bestseller kunnen worden, ware het niet dat de grilligheid van de versvormen, de grammaticale meerduidigheid van het Grieks en de schaamteloos rechtse opvattingen het bijna onmogelijk maken deze poëzie in een voor moderne lezers aanvaardbare vorm te gieten zonder dat het fascinerend karakter van de originelen verloren gaat. Over Sapfo zegt Quintilianus niets, wellicht omdat hij weet waarover hij het heeft. Haar populariteit van de laatste twee eeuwen heeft zij immers voor een belangrijk deel te danken aan het feit dat 'de vernietiging haar teksten heeft ingekort', om met Faverey te spreken. Ook de andere lyrici kennen we slechts fragmentarisch. Niettemin zou een vertaalde bloemlezing uit het werk van met name Archilochos (voor Quintilianus overigens geen lyricus), Alkaios, Alkman, Ibykos en

Stesichoros een aanwinst zijn.

Aristofanes' komedies hebben vermoedelijk hun tijd gehad. Ik kan me niet voorstellen dat behalve Hein L. van Dolen en Marietje d'Hane-Scheltema nog iemand om al die scabreuze flauwiteiten en pas na omstandige uitleg begrijpelijke woordspelingen kan lachen, ook al zijn Aristofanes' absurde situaties op zichzelf erg grappig. En de uit het leven gegrepen stukken van Menander, de Herman Heijermans van Athene, zijn alleen leuk voor wie in de oudheid geïnteresseerd is. Zinnige bezwaren heeft Quintilianus tegen het magistrale oeuvre van Aischylos: de verheven, ja hoogdravende taal ontaardt soms in wendingen die men in de oudheid al niet verstond, terwijl de meedogenloze beeldspraak te hard en te lichamelijk is voor Quintilianus' beschaafde leerlingen. Zulke lezers kunnen beter uit de voeten met Sofokles, wiens tragedies even veel leven bevatten als de verzamelde plaatopnamen van Glenn Miller. De nog altijd schokkende heftigheid van Euripides is niet alleen leerzaam voor Romeinse redenaars, maar ook voor moderne psychologen.

Van de door Quintilianus gewaardeerde historiografen kennen wij alleen Herodotos en Thukydides, die na zoveel eeuwen nog niets van hun kracht verloren hebben. Opmerkelijk is, dat Quintilianus Polybios niet noemt. Zoals te verwachten was, weidt hij geruime tijd uit over de Attische redenaars, van wie hij vooral Demosthenes en Lysias bewondert. Ik ken echter geen mensen die voor hun plezier redevoeringen lezen, en wil die ook liever niet leren kennen. Over Plato, wiens kuierende stijl, ongeacht de nonsens die hij verkondigt, vrijwel alle lezers voor hem inneemt, behoeven we het niet te hebben. Zijn dialogen zullen nog eeuwen tot de onverbiddelijke top gerekend worden, in tegenstelling tot de vlot geschreven niemendalletjes van Xenofon, die alleen

aardig zijn als je ze in hoog tempo leest. De zwaarmoedige, in elliptisch Grieks gestelde overpeinzingen van keizer Marcus Aurelius – honderd jaar na Quintilianus – zijn beschikbaar in een goed leesbare versie van Simone Mooij.

Graag had ik mijn lezers verrast met de vondst van een verwaarloosd prachtboek uit de Griekse literatuur van na Quintilianus. Maar Ploutarchos, van de zestiende tot de achttiende eeuw voor nijvere schoolmeesters een onuitputtelijke bron van *petite histoire*, wordt terecht door niemand meer gelezen, terwijl het vervolg op de *Ilias* door Quintus van Smyrna ook niet bepaald grenzen verlegt. En de achtenveertig boeken *Dionysiaka* van Nonnos zijn dermate abominabel, dat zelfs het voorwoord tot de Loeb-editie superlatieven tekortkomt om de lezer te waarschuwen welke verschrikkingen hem te wachten staan als hij het boek werkelijk binnengaat. Het enige obscure werkje naar de vertaling waarvan ik reikhalzend uitzie, is de *Alexandra* van Lykofron, een kort epos over Kassandra dat door zijn krankzinnige geleerdheid de moeilijkheidsgraad van een cryptogram heeft.

Ook Romeinen hebben hexametrische poëzie geschreven en ook daarvan is het grootste deel verloren gegaan. De hoekige charme van Lucretius' leerdicht over atoomtheorie en doodsangst is ongetwijfeld vertaalbaar, maar geen enkele bestaande Nederlandse versie komt zelfs maar in de buurt van dit vreemde Latijn, waarvan ik niet zou kunnen zeggen of het nu poëtisch of prozaïsch, subtiel of onbeholpen is. Dat Ovidius een aansteller is, ben ik met Quintilianus eens. Niettemin verdienen vooral zijn erotische gedichten betere vertalers dan ze tot nu toe getroffen hebben. Over Valerius Flaccus, schepper van de onsterfelijke *Argonautica* (waar heb ik die

titel eerder gehoord?), weet Quintilianus niets anders te vertellen dan dat het jammer is dat de man niet meer leeft. Laten we het daar maar op houden. Lucanus' epos over de burgeroorlog, door en door retorisch maar, zoals ook Quintilianus zegt, bruisend, emotioneel en vol schitterende regels, zou onmiddellijk vertaald moeten worden, liefst door iemand als Hugo Claus of Gerrit Komrij. De vlammend verwoorde verontwaardiging van Iuvenalis is al geruime tijd in het Nederlands beschikbaar. Maar als we onze brave leermeester mogen geloven hebben de Muzen nooit een goddelijker talent aanschouwd dan de verpletterende dichtader van keizer Domitianus, wiens werk helaas niet is overgeleverd. Het feit dat Quintilianus de intellectuele mentor van 's keizers neefjes was, heeft zijn oordeel misschien lichtelijk gekleurd.

Van de elegiaci geeft Quintilianus de voorkeur aan Tibullus, hoewel hij zich ervan bewust is dat sommigen Propertius prefereren. Propertius is beslist de interessantste van alle Romeinse dichters, maar hem vertalen lijkt me onbegonnen werk. Anders dan de in alle genres onfeilbare Horatius, die zijn werk liever een decennium te laat dan een dag te vroeg publiceerde, achtte Propertius een opwindend leven belangrijker dan perfecte poëzie. Wat hij over zijn liefdesleven schrijft is psychologisch meestal ronduit gestoord, maar zowel in stilistisch als muzikaal opzicht om van te likkebaarden. De vreemdheid van zijn invallen heeft er helaas in ernstige mate toe bijgedragen dat de bundel nogal gehavend is overgeleverd. Aan Catullus, tegenwoordig terecht een topauteur, schenkt Quintilianus nauwelijks aandacht.

Romeinse tragedies kennen we alleen van Seneca. In bewerkingen van Claus genieten ze een zekere faam, maar je moet wel in een morbide stemming verkeren om ervan te

kunnen genieten. Quintilianus waarschuwt ervoor niet te jong met het lezen van Seneca te beginnen, want zijn wulpse stijl heeft een funeste invloed op ontluikend talent. Het feit dat Quintilianus aan Seneca meer ruimte besteedt dan aan Homeros is een indicatie voor zijn populariteit. En wat betreft de komedie: voor de lol van Plautus en Terentius ben ik waarschijnlijk niet fijnzinnig genoeg.

Volgens Quintilianus slaan de Romeinse geschiedschrijvers in de eeuwige rivaliteit met de Grieken geen slecht figuur: Sallustius wordt met Thukydides vergeleken, Livius met Herodotos. Sallustius' stijl is inderdaad een traktatie voor liefhebbers, maar zijn politieke en psychologische inzichten doen in hun bekrompen simplisme niet onder voor die van NRC-columnist Heldring en Elco 'Babyface' Brinkman. Dat van Livius' 142 (honderd tweeënveertig!) boekrollen tellende opus driekwart is verdwenen lijkt me historisch noch literair een treurig stemmend verlies. Ik vraag me af wat Quintilianus van Tacitus gevonden zou hebben: te ontregelend en te gedrongen, waarschijnlijk. Het onthutsende oeuvre van deze cynicus, een van de indrukwekkendste prozaïsten aller tijden, is verplichte kost voor ieder die van Kafka, Dostojevski of W.F. Hermans houdt. Het verschijnen van een nieuwe vertaling zou een literaire gebeurtenis zijn. En laat die vertaler, als hij toch bezig is, dan meteen ook Ammianus Marcellinus onder handen nemen.

Voor Quintilianus is Marcus Tullius Cicero de Allergrootste, een oordeel waarmee deze veelschrijver – hij wrochtte onder meer een epos over zijn eigen consulaat – zelf van harte zou hebben ingestemd. Het ritme van zijn Latijnse volzinnen is bedwelmend, maar inhoudelijk heeft de man ons bitter weinig te melden. Wel moet iedereen die belangstelling heeft voor literaire theorie

zijn *Drie gesprekken over redenaarskunst* lezen.

Originele filosofen heeft Rome niet opgeleverd. Boëthius' in gevangenschap geschreven *Verstroosting der filosofie*, in de Middeleeuwen bijna even populair als het verzameld werk van God zelf, is echter een van de meest doorleefde boeken die ik ken. Wie een overzicht wil krijgen van alle filosofische problemen waarover in de oudheid is nagedacht, heeft voldoende aan dit smartelijk juweeltje; vlak voordat de auteur het manuscript afsloot werd hij ter dood gebracht.

Dat de roman in de oudheid niet voor vol werd aangezien is minder vreemd dan hedendaagse lezers misschien denken. De van gezochte intriges en softporno bol staande Griekse romans zijn wat aan de langdradige kant, maar het is goed dat ze meer in de belangstelling komen. De *Satyrica* van Petronius en de *Metamorphosen* van Apuleius zijn echter onvervalste krakers. De beste introductie tot dit genre wordt gevormd door de moderne roman *De Sater* van Paul Claes. Verwant in sfeer hieraan zijn de duizenden Griekse epigrammen uit de *Anthologia Palatina* en de immense bundel van Martialis: geen grote poëzie, maar ontegenzeggelijk amusant voor wie zijn leeshonger weet te matigen.

De enige die ik nog moet noemen is de zesde-eeuwse taalgeleerde Publius Virgilius Maro, wiens filologische scherpslijperij door Quintilianus ongetwijfeld benut zou zijn in het hoofdstuk over grammaticaonderwijs. Quintilianus zelf, tenslotte, die te bescheiden is om zijn eigen boek als standaardwerk aan te prijzen, ben ik de afgelopen jaren als intieme vriend gaan beschouwen. Een vertaling is in de maak.

Ik wil niet beweren geen enkele auteur van betekenis overgeslagen te hebben, maar

denk niet dat de opsomming anderhalf keer zo lang moet worden. Binnen deze canon kunnen we dan nog twee categorieën onderscheiden: boeken die je een vriend zou aanraden ogenblikkelijk te gaan lezen – dat zijn de werken die er écht toe doen – en boeken die je in huis moet hebben omdat ze soms interessante informatie te bieden hebben. Naar mijn ruwe schatting zal de complete canon niet meer dan zestig deeltjes omvatten, waarvan een veertigtal tot de eerste groep behoort: ongeveer de omvang van Van Oorschots Russische Bibliotheek. Gesteld dat de gemiddelde lezer een boek per week verslindt, dan kan hij, mits er voldoende vertalingen van hoge kwaliteit beschikbaar zijn, binnen een jaar de gehele klassieke letterkunde overzien.

Wie had gedacht dat het leven zo eenvoudig was? •

De Gordiaanse knoop

SIMONE MOOIJ-VALK

Arrianus (2de eeuw n. Chr.) heeft in zijn Anabasis van Alexander beschreven hoe Alexander de Grote het Perzische rijk tot aan de Indus toe heeft veroverd. Zijn gegevens putte hij uit de verslagen van tochtgenoten van Alexander, onder anderen de genieofficier Aristoboulos.

Toen Alexander in Gordium kwam, kreeg hij een onweerstaanbaar verlangen om naar de burcht te gaan waar het paleis was van Gordius en zijn zoon Midas, en om de wagen van Gordius en de knoop van het juk van die wagen te zien.

Over die wagen werd er onder de bewoners van de streek veel gesproken. Gordius zou, langgeleden, een arme Frygiër geweest zijn. Hij had een klein stukje land om te bewerken en twee span ossen, een om te ploegen en een om de wagen te trekken. Eens, toen hij aan het ploegen was, ging er een adelaar op het juk van de ossen zitten, en bleef daar zitten tot het tijd was de ossen uit te spannen. Verbijsterd door wat hij gezien had, ging Gordius op weg om de zieners van Telmissus te raadplegen over het goddelijk teken. Want de Telmissiërs waren bedreven in het uitleggen van goddelijke tekens, en de zienersgave ging bij hen over van geslacht op geslacht, ook op de vrouwen en kinderen. Toen hij bij een Telmissisch dorp kwam, ontmoette hij een meisje dat water aan het putten was en hij vertelde haar wat hem met de adelaar was overkomen. Zij was ook van het zienersgeslacht en zei hem dat hij terug moest gaan naar de plek waar het gebeurd was en moest offeren aan koning Zeus. Gordius vroeg haar met hem mee te gaan en te zeggen hoe hij moest offeren. Hij offerde volgens de aanwijzingen van het meisje en trouwde met haar, en ze kregen een zoon die zij Midas noemden.

[Toen Midas volwassen was geworden, maakten de Frygiërs op grond van een orakel, dat een wagen hun een koning zou brengen, Midas, die juist kwam aanrijden, tot hun koning. Hij maakte een eind aan hun onderlinge twisten en plaatste de wagen van zijn vader op de burcht als dankoffer aan Zeus.]

Verder werd er nog een verhaal verteld over die wagen, namelijk dat degene die de knoop van het juk van de wagen zou losmaken, bestemd was om over Azië te heersen. De knoop was gemaakt van de bast van de kornoeljeboom en begin en einde ervan waren niet te zien. Daar Alexander niet wist hoe hij de knoop moest losmaken, maar hem niet vast wilde laten zitten, omdat hij vreesde dat dat onrust zou veroorzaken onder de menigte, heeft hij, volgens sommigen, met een klap van zijn zwaard de knoop doorgemaakt en verklaard dat hij los was. Maar Aristoboulos zegt dat hij de plug, een houten pin die dwars door de dissel heen gedreven was en de knoop bij elkaar hield, eruit heeft getrokken en toen het juk van de dissel heeft afgeschoven. Wat Alexander precies heeft gedaan met die knoop kan ik niet met zekerheid zeggen, maar in ieder geval gingen hijzelf en zijn gevolg weg van de wagen met het idee dat het orakel over het losmaken van de knoop in vervulling was gegaan. Bovendien gaven donder en bliksem die nacht nog een teken uit de hemel.

Anabasis II 3

Vier dode dieren

HARM-JAN VAN DAM

Op de dierenbegraafplaats van paleis Het Loo ligt Helga, de lievelingshond van prins Hendrik, onder een door haar baasje gemaakt vierregelig gedichtje. De prins-gemaal schaarde zich daarmee in een traditie die tot in de 3de eeuw v.Chr. teruggaat. Naast serieuze literaire vingeroefeningen (Nikias van Milete) komen later ook spottend-komische varianten voor (Meleager), en in het Latijn vooral meer scherp geformuleerde of gezochte gedichtjes (Martialis). Van meet af aan spelen al deze gedichtjes met de literaire traditie, ook als het om een echt verlies gaat: de inscriptie voor het Franse hondje Vliegje echoot duidelijk Catullus' gedicht op Lesbia's dode musje.

Nikias van Milete
Op een cicade

Mijn vleugels zullen niet meer klinkend trillen,
ik zing en spring niet meer op het spitse prille blad:
een kleine jongenshand kwam als een dief zo stil en
pakte mij uit het frisse groen waarop ik zat.

Meleager van Gadara
Op het haasje van het hoertje Fanion

Ik Langoor ben direct de moederborst ontstolen,
en werd van kindsbeen af verzorgd door Fanion,
in haar fluwelen boezem liefdevol verscholen,
verwend met lentebloesem, haastig hazenjong.
Ik miste moeder niet. Maar al te gulzig eten
van steeds zo'n feestmaal werd mijn dood, ik was vervet.
Zij wil mijn grafje zelfs in droomland niet vergeten
en heeft mijn lijkje dus begraven naast haar bed.

Inscriptie uit Gallië, 2de eeuw n.Chr.
Op het schoothondje Vliegje

Wat een snoesje was ze, een schatje.
Al haar leven lag ze op schoot,
altijd mee naar bed om te slapen.
Wat een wandaad! Vliegje is dood.
Lag een man, rivaal, bij het vrouwtje,

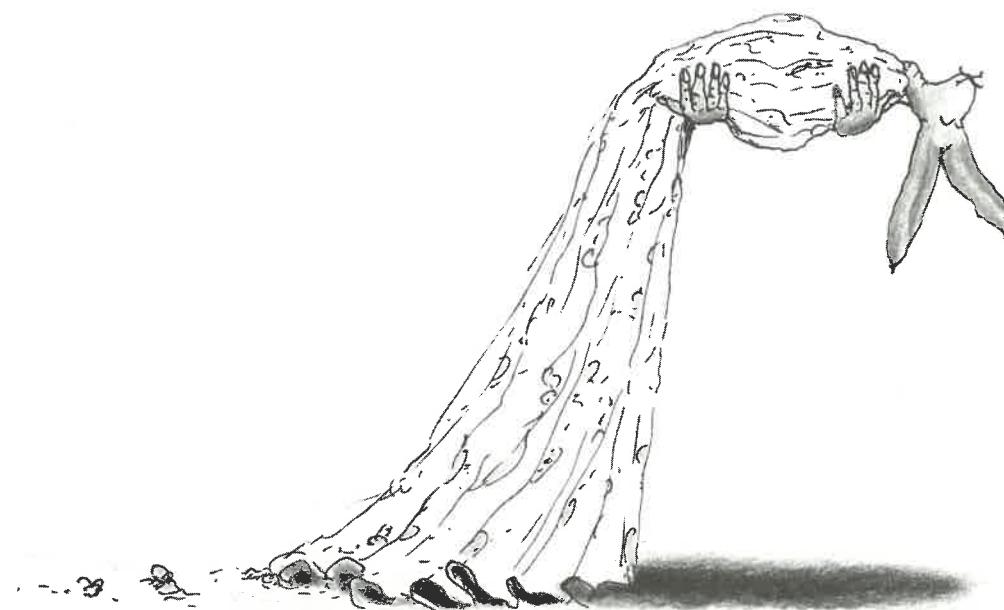
blaffen dat je deed! Stoute hond.
Wat een wandaad! Vliegje is dood.
Ach nu slaap je diep in de grond,
kan niet keffen, springt niet op schoot,
zachtjes bijtend, lief naar me kijkend.

Martialis
Op een bij

Een barnsteendrappel is haar graf, luchtdicht, vol licht,
zodat de bij in eigen honing lijkt verstild.
Waardig werd zij beloond voor het werk door haar verricht:
ze heeft waarschijnlijk zelf juist deze dood gewild.

Hetzelfde gedicht
Vertaald door de schim van Simon Vestdijk

Je kunt niet bij die bij, in barnsteen bijgezet,
zij schijnt, schijnt bijna in haar eigen drank verdronken.
Zo kreeg zij loon naar werk, voor wat zij heeft verzet:
die bij is blij dat deze dood haar is geschonken.

Illustratie: Katrien Holland

Claudius' haven

MARC MOONEN

In zijn relaas over de eerste Romeinse keizers uit de Romeinse geschiedenis neemt Dio Cassius (ca. 163-235) geen blad voor de mond. Hij belicht hun positieve prestaties en stelt onverholven hun kleinschalige feiten aan de kaak.

Ter gelegenheid van een hevige hongersnood nam Claudius voorzorgen voor een overvloedige voedselvoorraad, niet alleen voor de heersende crisis, maar ook voor de toekomst. Praktisch al het graan dat de Romeinen verbruikten, moest worden ingevoerd. Toch beschikte de streek rond de monding van de Tiber niet over veilige landingsplaatsen of geschikte havens, zodat de beheersing van de zee hun in feite van geen nut was. Want behalve de voorraden die in de zomer werden aangevoerd en in de silo's opgeslagen, werd er in de winter niets geleverd; want als iemand zich dan op zee waagde, verging het hem slecht.

Toen hij die situatie inzag, besloot Claudius een haven te bouwen. Hij liet zich van dat idee niet afbrengen, hoewel de architecten, op zijn vraag hoe groot de kosten zouden zijn, hem antwoordden: 'Je wilt dat werk toch niet uitvoeren!' Op die manier hoopten ze hem van zijn plan te doen afzien wegens de verschrikkelijk hoge kosten, als hij die vooraf kende. Maar hij achtte het een onderneming die strookte met de waardigheid en grootheid van Rome en hij voltooide haar ook.

Eerst groef hij een aanzienlijk stuk van het vasteland uit, helemaal rondom bouwde hij steunmuren en liet daarna de zee binnenstromen. Vervolgens construeerde hij in de zee zelf reusachtige golfbrekers aan weerszijden van de vaargeul en omsloot aldus een uitgebreid zee-oppervlak. In het midden daarvan legde hij een eiland aan en daarop bouwde hij een vuurtoren. Deze 'Haven', zoals ze ook vandaag nog wordt genoemd, werd in die tijd door hem gebouwd.

Het Fucinusmeer, in het land van de Marsi, wilde hij laten uitstromen in de rivier de Liris, met de bedoeling het land eromheen te kunnen bebouwen en de rivier beter bevaarbaar te maken. Dat waren echter vergeefse kosten.

Historia Romana LX II, 1-5

Eros

SIEM SLINGS

Eros, Eros, u die door de ogen
smacht indruppelt, die de zoete tover
in het hart brengt als u ons bestookt,
kom nooit bij mij tot mijn verderf
en tegen de stroom in.
Geen vuur, geen sterren
treffen ons harder
dan de pijl van Afrodite,
afgeschoten door Eros,
de zoon van Zeus.

Dwaasheid, dwaasheid, in Olympia
en bij Apollo's tempel in Delfi
stapelt Griekenland offer op offer op.
Maar Eros, koning van de mensheid,
vereren we niet, al draagt hij
de sleutels van Afrodites
heerlijke kamers,
al vernietigt hij de mens,
al jaagt hij hem door roei en ruiten,
als hij bij hem komt.

Hippolytos 525-544

Ἔρως Ἔρως, ὃ κατ' ὀμμάτων
στάσεις πόθον, εἰσάγων γλυκεῖαν
ψυχῇ χάριν οὗς ἐπιστρατεύσει,
μή μοί ποτε σὺν κακῷ φανείης
μηδ' ἄρρυθος ἔλθοις.
οὔτε γὰρ πυρὸς οὔτ' ἀστρῶν ὑπέρτερον βέλος,
οἷον τὸ τᾶς Ἀφροδίτας
ἴησιν ἐκ χειρῶν
Ἔρως, ὃ Διὸς παῖς.

ἄλλως ἄλλως παρὰ τ' Ἀλφεῷ
Φοῖβον τ' ἐπὶ Πυθίοις τεράμνοις
βούταν φόνον Ἑλλάς <αἶ> ἀέξει·
Ἔρωτα δέ, τὸν τύραννον ἀνδρῶν,
τὸν τᾶς Ἀφροδίτας
φιλάτων θαλάμων κληδοῦχον, οὐ σεβίζομεν,
πέρθοντα καὶ διὰ πάσας
ἰέντα συμφορᾶς
θνατούς, ὅταν ἔλθῃ.

De dood van Hannibal

HEDWIG W.A. VAN ROOIJEN-DIJKMAN

Na zijn vlucht uit Carthago in 195 v.Chr. heeft Hannibal aan het hof van koning Antiochus III van Syrië en vervolgens aan dat van koning Prusias van Bithynië de Romeinen gedwarsboemd. Voor Rome is in 183 v.Chr. – Hannibal is dan drieënzestig jaar oud – de maat vol.

Titus Quinctius Flaminius kwam als afgezant naar koning Prusias toe. Deze was verdacht bij de Romeinen omdat hij Hannibal na zijn vlucht van Antiochus bij zich had opgenomen, en bovendien omdat hij een oorlog tegen Eumenes was begonnen. Na het eerste onderhoud met Flaminius werden meteen soldaten erop uitgestuurd om het huis van Hannibal te bewaken.

Misschien gebeurde dat omdat Flaminius Prusias onder andere had verweten dat hij onderdak bood aan de man die van alle levende mensen het grootste gevaar vormde voor het Romeinse volk. Had Hannibal niet eerst zijn eigen vaderstad en vervolgens, toen de macht daarvan gebroken was, koning Antiochus aangezet tot oorlog tegen het Romeinse volk? Of misschien wilde Prusias zelf zijn bezoeker Flaminius en de Romeinen een genoeg doen en vatte hij daarom het plan op om Hannibal ongevraagd te doden of aan de Romeinen in handen te geven.

Hannibal had een dergelijke afloop van zijn leven altijd voor ogen gehad. Hij besepte hoe onverzoenlijk de haat van de Romeinen tegen hem moest zijn en hij had geen enkel vertrouwen in beloften van koningen. Van Prusias kende hij de onbetrouwbaarheid al uit eigen ervaring, en ook de komst van Flaminius had hem doen huiveren alsof zijn laatste uur geslagen had. Tegen de gevaren die hem van alle kanten omringden had hij, om altijd over een vluchtweg te beschikken, zijn huis van zeven uitgangen voorzien. Sommige daarvan waren verborgen om te voorkomen dat ze door bewakers zouden worden versperd. Maar bij een schrikbewind van koningen blijft niets onopgemerkt wat zij willen opsporen. Ze omgaven het huis aan alle kanten zo grondig met wachtposten dat niemand daaruit kon wegglippen.

Toen aan Hannibal werd bericht dat er soldaten van de koning in de voorhof waren, probeerde hij te vluchten door de verst gelegen en meest geheime achterdeur. Maar ook die vond hij geblokkeerd door toegesnelde soldaten en hij zag dat de hele omtrek versperd was door een kordon van bewakingsposten. Daarop vroeg hij om het vergif dat hij voor een dergelijk noodgeval altijd bij de hand had. 'Laten we het Romeinse volk van een langdurige zorg bevrijden,' zei hij. 'Het duurt ze blijkbaar te lang de dood van een bejaard man af te wachten. Een groots en memorabel wapenfeit zal deze overwinning op een ongewapend en verraden man voor Flaminius niet worden. Integendeel: deze dag zal aan het licht brengen hoe het Romeinse volk in moreel opzicht veranderd is. De vaders van deze heren stuurden aan koning Pyrrhus, een gewapende vijand die zich met een legermacht in Italië bevond, de waarschuwing dat hij moest oppassen voor vergif. Maar zij hebben een afgezant van consulaire rang gestuurd om Prusias aan te zetten tot een misdadige moord op zijn gast.'

Terwijl hij Prusias en zijn koninkrijk vervloekte en de goden van de gastvrijheid aanriep als getuigen van zijn woordbreuk, dronk hij de beker leeg. Dat was het einde van het leven van Hannibal.

Vier epigrammen

CHARLES HUPPERTS

De gedichten van Nossis (3de eeuw v.Chr.) zijn votief-epigrammen, dat wil zeggen dat zij haar gedichten speciaal voor iemand heeft geschreven. Zo richt zij zich in haar poëzie tot godinnen en schrijft ze voor hetairen.

Eerbiedwaardige Hera,
u die dikwijls uit de hemel neerdaalt
en uw geurende altaar in Lakinion aanschouwt,
neem het linnen gewaad in ontvangst
dat Theofilis, de dochter van Kleocha,
samen met haar fiere dochter Nossis heeft geweven.

Anthologia Palatina VI 265

Vreemdeling, als jij naar Mytilene vaart,
een stad zo geschikt voor de dans,
en je wil daar inspiratie putten
uit de bloem van Sappho's verrukkingen,
zeg dan, dat het Lokrische land mij voortbracht
en dat ik de Muzen en haar genegen ben;
weet dat ik Nossis heet en zet dan je weg voort.

Anthologia Palatina VII 718

Laten we naar de tempel van Afrodite gaan
en kijken hoe haar fraaie beeld
blinkt van goud.
Polyarchis heeft het gewijd;
de schittering van haar eigen lichaam
bracht haar een fortuin.

Anthologia Palatina IX 332

In het huis van de goudblonde Afrodite
wijdde Kallo het schilderijtje;
zij heeft zelf haar eigen portret geschilderd.
Het lijkt sprekend en wat staat zij er vriendelijk op!
Hoe stralend is haar charme!
Ik wens haar veel geluk,
want haar levenspad treft geen enkele blaam.

Anthologia Palatina IX 605

Ἡρα τιμήεσσα, Λακίνιον ἃ τὸ θυῶδες
πολλάκις οὐρανόθεν νεισομένα καθορῆς,
δέξαι βύσσινον εἴμα, τό τοι μετὰ παιδὸς ἀγαυᾶς
Νοσσίδος ὕφανεν Θεοφίλις ἃ Κλεόχας.

ᾧ ξείν', εἰ τὴ γέ πλεῖς ποτὶ καλλιχορον Μιτυλάναν
τᾶν Σαπφοῦς χαρίτων ἄνθος ἑναυσόμενος,
εἰπεῖν, ὥς Μούσαισι φίλαν τήν γε Λοκρὶς γὰ
τίκτεν· ἴσας δ', ὅτι μοι τοῦνομα Νοσσίς, ἴθι.

Ἐλθοῖσαι ποτὶ ναὸν ἰδώμεθα τᾶς Ἀφροδίτας
τὸ βρέτας, ὥς χρυσῷ δαιδαλόεν τελέθει.
εἴσατό μιν Πολυαρχὶς ἐπανρομένα μάλα πολλὰν
κτῆσιν ἀπ' οἰκείου σώματος ἀγλαΐας.

Τὸν πίνακα ξανθᾶς Καλλῷ δόμον εἰς Ἀφροδίτας
εἰκόνα γραψαμένα πάντ' ἀνέθηκεν ἴσαν.
ὥς ἀγανῶς ἔστακεν· ἴδ', ἃ χάρις ἄλικον ἀνθεῖ.
χαιρέτω· οὐ τίνα γὰρ μέμψιν ἔχει βιοτᾶς.

Writer's block

MARK NIEUWENHUIS

Ovidius (43 v.Chr.–18 n.Chr.) werd in 8 n.Chr. verbannen naar Tomi. Daar schreef hij brieven aan het thuisfront, gebundeld in de Tristia en de Epistulae ex Ponto. Het fragment komt uit een brief aan de dichter Cornelius Severus. Ovidius vraagt hem recent werk op te sturen, en beschrijft zijn eigen worstelingen met de Muzen.

Mijn talent reageert niet meer zoals vroeger;
 vergeefs span ik me in om deze barre kust te bewerken.
 Ja, zoals een modderstroom kanalen blokkeert,
 stagnerend water in een verstopte bron blijft staan,
 zo is mijn ziel door het slijk van mijn ellende verziekt, en
 de stroom van mijn poëzie neemt steeds armzaliger vormen aan.
 Als iemand Homerus naar deze landstreek had verbannen,
 dan was zelfs hij – geloof me! – een Geet geworden.
 Vergeef me dat ik het beken: dichten doe ik nog maar mondjesmaat,
 en ik kan mijn handen zelden tot schrijven bewegen.
 Goddelijke gedrevenheid – inspiratiebron voor de dichterziel –
 die vroeger altijd een deel van mij was, is verdwenen.
 De Muze laat het afweten: als ik mijn schrijfgerei ter hand neem,
 werkt zij, lusteloos en bijna onder dwang, nauwelijks mee.
 Weinig of geen plezier beleef ik aan het schrijven,
 geniet er niet van om woorden metrisch aaneen te rijgen,
 ofwel omdat dit mij helemaal niets heeft opgeleverd
 – het was zelfs de oorsprong van mijn ellende –
 ofwel omdat ritmische dansen in het duister opvoeren
 hetzelfde is als verzen schrijven die je niemand voorleest.
 Publiek wekt eerbij, waar lovende woorden klinken bloeit
 talent, en van roem gaat een geweldige stimulans uit.
 Wie anders dan de blonde Coralli, of andere barbaarse
 Donauvolkeren, zou ik mijn gedichten hier moeten voorlezen?
 Maar wat moet ik – alleen – dán doen, waar mijn ongelukkige ‘vrije’
 tijd mee verdrijven, en hoe de dagen ongemerkt doorkomen?
 Want omdat wijn noch bedrieglijke dobbelstenen, die de tijd stil
 en stiekem laten verstrijken, mij in hun greep houden,
 en ik me evenmin met spitten en tuinieren kan vermaken
 – wat ik wel zou willen doen als woeste oorlog het toeliet –
 blijven toch alleen de Muzen – een ijzige troost – over,
 godinnen die mij danig in de steek hebben gelaten?

Epistulae ex Ponto IV 2, 15–46*Een wonderbaarlijke redding*

FIK MEIJER

In het eerste boek van zijn Geschiedenis van de Langobarden beschrijft Paulus Diaconus (ca. 721–800) de zwerftochten van de Langobarden vanuit Scandinavië. Hij maakt terloops melding van de geweldige getijstroom langs de Franse Atlantische kust.

Men zegt dat er nog zo’n maalstroom is tussen het eiland Brittannië en de provincie Galicië; het bewijs daarvoor wordt geleverd door de kusten van Sequanië en Aquitanië, die twee keer per dag zo onverwachts door overvloedige watermassa’s worden overspoeld, dat wie zich toevallig te dicht bij de kust bevindt, zich slechts met de grootste moeite in veiligheid kan brengen. Je kunt zien hoe rivieren van die streken in snelle vaart terugstromen naar hun bron en hoe over een afstand van vele mijlen zoet water brak wordt. Op dertig mijl uit de kust van Sequanië ligt het eiland Evodia, waar, zo verzekeren de inwoners van dat eiland, het lawaai te horen is van watermassa’s die zich in die Carybdis wringen.

Ik heb een zeer vooraanstaande Galliër horen vertellen dat heel wat schepen die eerst door een stormwind waren meegesleurd vervolgens door diezelfde Carybdis werden opgeslorpt. Alle opvarenden van die schepen kwamen om, slechts één man was in staat het hoofd boven de golven te houden en te blijven ademen. Hij werd door het geweld van de aanrollende golven opgenomen en kwam terecht op de rand van die verschrikkelijke afgrond. Toen hij in de diepte de peilloze ruimte zag en in doodsangst dacht dat hij daarin zou storten, zat hij plotseling onverhoopt op een rots waar hij tegenaan geworpen was.

Toen het kolkende water was weggevoerd, werd de rand van de kloof zichtbaar. En terwijl hij daar tussen zovele rotsspleten terneer zat, stuiptrekkend van angst, en nog steeds wachtte op zijn dood die alleen maar een kwestie van tijd scheen, zag hij plotseling als het ware bergen van water uit de diepte oprijzen en de verzwolgen schepen omhoogkomen. En toen een van die schepen vlak bij hem kwam, kon hij het met een uiterste krachtsinspanning vastgrijpen. In vliegende vaart werd hij op de kust geworpen. Zo ontliep hij in een enkel ogenblik een verschrikkelijke dood en kon hij later vertellen van het doodsgevaar waarin hij had verkeerd.

Historia Langobardorum I 6

Twee fabels

JOHN NAGELKERKEN

I I

De wolf en het lam

Een wolf kwam smachtend van de dorst eens bij een beek;
 zo ook een lam, stroomafwaarts. Toen de wolf opkeek
 zag hij het lam daar drinken, en geheel verkwikt
 stuurde de schurk bloeddorstig aan op een conflict.
 ‘Waarom vertroebel jij het water dat ik drink?’
 Het wollig dier was wel bevreesd, maar sprak toch flink:
 ‘Hoe kan ik, wolf, u reden geven tot geklaag?’
 Het water stroomt vanwaar u drinkt naar mij omlaag.’
 Een waarheid als een koe. Geërgerd bitste hij:
 ‘Een maand of zes geleden sprak jij kwaad van mij.’
 Het lam verklaarde dat het toen nog niet bestond.
 ‘Dan strooide vast je vader al die roddels rond’,
 waarna hij het onschuldig lam pardoes verslond.

Wie zich aan weerlozen vergrijpt uit machtswellust
 vindt altijd wel een smoes die zijn geweten sust.

I 26

De vos en de ooievaar

Doe niemand kwaad; betaal wel met gelijke munt,
 als je daarmee geleden onrecht wreken kunt.

Een ooievaar kwam bij een vos op het diner
 en werd vergast op een exquisite consommé.
 Gezien haar trek had ze die graag geconsumeerd,
 maar hij was op een platte schotel geserveerd.
 Ze vroeg de vos terug en maakte bouillabaisse,
 die ze op tafel zette in een kogelfles.
 Zelf at de gastvrouw met haar snavel als bestek
 en sprak voldaan tot de getergde lekkerbek
 die mopperde dat hij geen hap naar binnen kreeg:
 ‘Klaag niet als je een koekje krijgt van eigen deeg.’

De superioriteit van de rede

CORNELIS VERHOEVEN

De latere kerkvader Aurelius Augustinus (354-430) trok zich voor zijn bekering tot het christendom in 386 samen met zijn moeder Monnica en enkele vrienden terug op het landgoed Cassiciacum bij Milaan. Daar werden wijsgerige discussies gevoerd onder andere over de samenhang van alle dingen en de manier waarop die bestudeerd moet worden. In De ordine wordt daarvan een verslag gegeven.

Uit een veelheid van dingen die tevoren her en der verspreid lagen en daarna met het oog op één concept bijeengebracht zijn, maak ik één huis. Ik vertegenwoordig een hogere waarde, omdat ik de maker ben, en het huis het maaksel. Dat ik de maker ben is de reden waarom ik meer waard ben. Er valt niet aan te twifelen dat ik op die grond meer waard ben dan het huis. Maar op die grond ben ik nog niet meer waard dan een zwaluw of een bij; want de een bouwt heel handig nesten en de ander honingraten. Maar ik ben meer waard dan deze dieren omdat ik een met de rede begiftigd dier ben. Als nu de rede aan de dag treedt in nauwkeurig bepaalde verhoudingen, is dan dat wat de vogels maken, minder juist en passend van verhoudingen? Het is integendeel helemaal gebaseerd op getalsverhoudingen. Ik ben dus niet hoger in waarde door dingen te maken met juiste getalsverhoudingen, maar door de getallen te kennen.

Hoe is dat nu? Kunnen zij zonder iets van de getallen te weten, dingen tot stand brengen die op getalsverhoudingen steunen? Dat blijken zij te kunnen. Hoe wordt hun dat dan geleerd? Op dezelfde manier waarop ook wij leren met vaste tussenpozen onze tong naar de tanden of naar het verhemelte te bewegen, zodat uit onze mond klanken en woorden tevoorschijn komen, ofschoon wij toch, terwijl wij praten, er niet over nadenken met welke beweging van de mond wij dit effect moeten bereiken. En verder: welke goede zanger zal zich bij het zingen, ook al is hij niet op de hoogte van de muzikaleer, niet door een natuurlijk gevoel alleen al houden aan het ritme en de melodie die hij in zijn geheugen heeft opgenomen? En wat kan er meer met getallen te maken hebben dan dat? De zanger die niet onderlegd is, weet dat niet, maar brengt het toch in praktijk dankzij de werking van de natuur. Op welk moment nu is hij meer waard en hoger aan te slaan dan de dieren? Op het moment dat hij weet heeft van wat hij doet. En wat mij een hogere waarde geeft dan het beest is niets anders dan het feit dat ik een met de rede begiftigd dier ben.

De ordine II XIX 49

Kleine Calvus

PETER VERSTEGEN

Het gegeven achter het volgende gedicht van Catullus is een rechtszaak (uit 54 v.Chr.?) waarin Calvus – dichter, intieme vriend van Catullus en tegenstander van Caesar – de genoemde Vatinius, een medestander van dezelfde Caesar, heeft aangevallen, wellicht op grond van corruptie in verkiezingscampagnes. Calvus bezig horen moet iets betekend hebben: nog Tacitus heeft het over hem. Van Calvus weten we dat hij klein van stuk was.

Ik schoot bij het proces flink in de lach
om wat door iemand werd gedebiteerd
toen mijn vriend Calvus in sublieme stijl
tegen Vatinius had gerekwireerd;
hij riep, gesticulerend, vol ontzag:
'Bij God, zo'n kleintje, en dat lult zo geil!'

Carmen L.III

Risi nescio quem modo e corona,
qui, cum mirifice Vatiniana
meus crimina Calvus explicasset,
admirans ait haec manusque tollens:
'Di magni, salaputium disertum!'

Illustratie: Berend J. Vonk

Bonenpulp of amandelspijs

HEIN L. VAN DOLEN

De gevreesde vraag

Op het lyceum, waaraan ik een kwarteeuw was verbonden, werd jaarlijks een bijzondere ouderavond georganiseerd. Dat gebeurde in de loop van het leerjaar waarin de leerlingen voor de beslissing stonden op welke afdeling zij hun schoolloopbaan zouden voortzetten: gymnasium of atheneum. Bij deze gelegenheid was een bepaalde categorie ouders zeer geducht. Dat waren de hardwerkende middenstanders, die doorgaans stevig in het leven stonden. Zij hadden een bloeiend bedrijf, waaraan geen *Ilias* of *Odyssee* te pas kwam, waar de fijnzinnige verzen van Horatius nooit geciteerd werden, waar geen plaats was voor de plagerijen van Sokrates, de visie van Plato, laat staan voor de logica van Aristoteles. Die zakelijke ouders kwamen telkenjare met de gevreesde vraag: 'Wat heb je nou eigenlijk aan al dat Grieks en Latijn?' Deze vraag is me mijn hele leven in verschillende situaties blijven achtervolgen. En ook nu nog, nadat ik een aantal jaren geleden afscheid van de school heb genomen, word ik ermee geconfronteerd. De redactie van dit boek heeft me immers verzocht een poging te doen om een passend antwoord te formuleren. Opnieuw voel ik me weinig op mijn gemak.

Drie verschillende antwoorden

Destijds, bij de voorlichtingsavond, werden na deze vraag steevast aller ogen op mij gericht: ik moest het verlossende woord spreken, omdat ik de gymnasiale afdeling leidde en bovendien al lange jaren de Griekse taal

onderwees. Maar een van de dingen die ik tijdens zes universitaire jaren had opgestoken, was het adagium dat heersen op verdelende steunde. Die stelling gaf me een mogelijkheid de hete kastanjes aan anderen over te laten en niet zelf het credo uit te spreken. Daarom had ik enkele ervaren collega's uitgenodigd aanwezig te zijn.

Als eerste kreeg onze schooldecaan het woord. Hij was scheikundeleraar en een praktisch ingesteld man. Hij noemde het een groot voordeel van het bestuderen van de oude talen dat oud-gymnasiasten de in het Latijn gestelde medische termen konden begrijpen en dus de doktersrecepten konden lezen. Ook had je er veel baat bij als je rechten of theologie ging studeren. In de ogen van de chemicus maakte de kennis van dit potjeslatijn en -grieks de onvergankelijke waarde van het onderwijs in de klassieken uit. We kunnen het waarheidsgehalte van deze uitspraken ernstig betwijfelen, maar hij oogstte met zijn utilitaire betoog meestal veel succes en omdat de gymnasiale afdeling in die tijd een armetierig bestaan leidde, liet ik hem ieder jaar zijn profijt-praatje houden.

Vervolgens was het woord aan de lerares Nederlands, die een belijdend lid was van de vereniging 'Vrienden van het gymnasium'. Zij verklaarde categorisch dat de oudheid de bakermat van onze beschaving was en dat de Grieken een verre spiegel waren, waarin wij onszelf zouden zien, eender of anders. Meestal citeerde ze hierbij de negentiende-eeuwse Engelse dichter Percy Bysshe Shelley, die ooit geschreven heeft: 'Wij zijn allen Grieken,' en volgens wie bijna al onze verworvenheden, zoals wetten, literatuur, kunst en zelfs de christelijke godsdienst hun wor-

tels in het oude Griekenland hebben. De docente kon, mede door haar enthousiasme, rekenen op veel bijval: woorden als bakermat en spiegelbeeld werden nimmer als loze termen ervaren door de geïnteresseerde toehoorders. Bij mijn weten is in al die jaren nooit iemand opgestaan om te vragen wat een bakermat precies is of wat we daaraan hebben. Het is overigens wel armzalig, wanneer we over ‘de klassieken’ niet veel meer te berde kunnen brengen dan clichés als ‘er is niets nieuws onder de zon’ en ‘alles is al een keer door de Grieken gedacht, gezegd en uitgevonden’.

Tot slot liet ik de leraar Latijn op zijn uitdrukkelijk verzoek aan het woord. Hij was een oude getrouwe die begonnen was les te geven in de tijd dat het gezag van de klassieke talen nog onaantastbaar was en die door zijn apodictische uitspraken en gevorderde leeftijd een zeker aanzien in de school genoot. Kort en kernachtig verklaarde hij dat eenieder door de oudheid te bestuderen een rijker en beter mens werd. Hij was dat zelf ook geworden en gunde het anderen graag. Dit menselijk geluk en deze deugd straalde hij overigens niet erg overtuigend uit: de man stond bekend als een oersaaie, drankzuchtige en nogal sikkeneurige leraar. Het ongeloof stond dus op vele gezichten te lezen, maar dat heeft hem kennelijk niet gedeerd, ik vrees zelfs dat hij het nooit heeft opgemerkt.

De Mammoet

Toch was het standpunt van deze leraar tot voor kort geen onbekend geluid. Yóór de invoering van de Mammoetwet (1968) is het slechts bij vlagen – en zeker minder heftig en minder structureel dan later – nodig geweest het nut en de waarde van het oude-talenvak te verdedigen. Dat wil niet zeggen dat de po-

sitie van de klassieken twintig eeuwen lang onomstreden is geweest. In een boeiend en informatief artikel van de hand van A.D. Leeman in *De Gids*, met de titel ‘Klassiek omstreden Klassieken’ (1988), kan men lezen dat in de oudheid zelf, door Tacitus met name, de waarde van de traditie ter discussie kon worden gesteld. Maar deze strijd, deze *Querelle des Anciens et des Modernes*, lijkt zich vooral buiten de scholen te hebben afgespeeld – op enkele uitzonderingen na, waarvan de invoering van de Hogereburgerschool in 1863 een voorbeeld is.

Het humanistisch vormingsideaal was tot het einde van de jaren zestig min of meer gelijk aan de klassieke vorming, anders gezegd: de klassiek geschoolde mens leidde een zedelijk hoogstaand leven en maakte deel uit van het puik der mensheid, de classici – als professionele oudheidkenners – voorop. Hoewel hun kleinschalige fouten en citeerlust onderwerp waren van talrijke satires, was hun autoriteit zó groot dat hun dodelijke saaie vak met eindeloos stampwerk en weinig arbeidsvreugde zelden onderwerp van discussie is geweest. Men had ontzag voor de classicus, wiens beroep achtenswaardig was, en de gymnasiale scholing gold als de beste opleiding voor het maatschappelijke leven met een hoog cultureel niveau.

De vergrijsde classicus en met hem talrijke, ook veel jongere collega’s van de oude stempel hebben het moeilijk gekregen toen de Mammoetwet haar intrede had gedaan. In het gremium van de Vereniging van Classici ontstond een ware stammenstrijd tussen de voorstanders van het traditionele taalonderwijs en een deel van de jongere garde, dat kennismaking met de klassieke cultuur als ideaal zag. Natuurlijk was er ook nog een derde stroming, die een middenweg hoopte te kunnen bewandelen. Voor het vak antieke cultuur zouden vertalingen gebruikt moeten worden en dit was de tegenstanders een

doorn in het oog: ‘Dat is genoeg nemen met bonenpulp plus amandelessence, terwijl degene wiens smaakpapillen nog in orde zijn slechts tevreden kan zijn met banketbakkerspijs.’ Aldus de hooggeleerde Aerts, die met spijt constateert dat ‘een aantal cultuurgoe-deren aan de verwording is prijsgegeven’. (*De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en antieke cultuur voor vwo en universiteit*. Uitgave van de Vrienden van het Gymnasium, 1989.) Curieus genoeg klaagt de Nijmeegse hoogleraar Kessels in dezelfde brochure – let wel, we schrijven 1989 – dat er maar betrekkelijk weinig vertalingen van antieke auteurs in Nederland beschikbaar zijn. Hij heeft niet kunnen bevroeden dat acht jaar later ons land overspoeld lijkt met dergelijke vertalingen.

Met deze ‘ware amandelspijs’ werd de vreugde van het zelf vertalen uit het origineel bedoeld. Een vreugde die overigens maar heel weinig gymnasiasten werkelijk hebben kunnen smaken en die pas na jaren – als de tijd de wonden van de negatieve ervaring geheeld had – nostalgisch kon worden gekoesterd, terwijl een niet onaanzienlijk aantal oud-gymnasiasten, misschien wel het gros, helemaal niet zo enthousiast was over hun klassieke opleiding. Want laten we wel wezen: het zo geprezen *taalcriculum* bestond uit het aanleren van ingewikkelde stamtijden, die de leerlingen soms in geen enkele tekst meer tegenkwamen, en van eindeloos veel woorden en woordjes, vaak nog met verschillende betekenissen, terwijl Homeros werd veroverd met een *copia verborum* die minimaal tien keer in zijn epen voorkwamen. Livius met zijn krijgsverhalen en (in de ogen van jonge lezers) moralistisch gepreek vormde de enige Latijnse schrijver in de twee hoogste leerjaren voor de gymnasiasten die de exacte richting hadden gekozen – een verspilling van tijd en energie. Uitsluitend

de leerlingen die het met hun leraar oude talen hadden getroffen kregen iets meer mee dan grammaticale en syntactische weetjes, maar wie dit geluk niet had, kwam niet veel verder dan het braaf, puzzelend weergeven van een aantal passages, waarbij het begrip, dat nauwelijks werd getoetst, meestal tekortschoot.

Dit dubieuze verleden belette een gedeelte van de classici niet om het vertalen uit het origineel als iets alleenzalmakends te blijven beschouwen. Het onvoorbereid weergeven van een regel of vijftien Grieks en/of Latijn bij het centraal schriftelijk eindexamen bleef als een groot goed gelden, waaraan niet mocht worden getornd. Wat heeft dit misverstand ons sinds 1968 vele jaren bizarre en rommelige stukjes tekst opgeleverd, soms nog ontsierd door fatale zetfouten! Het werd nog erger, toen er zogeheten begripsvragen bij werden gesteld: die sloegen soms als een tang op een varken of waren er met de haren bij gesleept. Dit moest dan de bekroning van vier tot zes jaar klassieke-talenonderwijs zijn, het was om je dood te schamen.

Hooggeleerde meningen

Op de gymnasia en lycea zagen de docenten en rectoren zich na de invoering van de Mammoetwet, die ook nog eens het aantal lesuren klassieken drastisch verminderde, plotseling voor de vraag gesteld wat de relevantie van de lessen oude talen was en wat die bijdroegen aan de vorming en de toekomst van de leerlingen. De oude formule werkte niet meer en de stelling dat het ‘natuurlijk’ goed was voor de ontwikkeling als mens, werd niet langer zonder tegensputteren aanvaard. Bovendien daalde op de universiteiten het aantal studenten dat klassieke talen ging studeren alarmerend. Wat lag er

meer voor de hand dan de professoren en wetenschappelijke medewerkers, als ware experts, om hun oordeel te vragen? Zij zouden vanuit hun rijke ervaring en diep inzicht het definitieve antwoord kunnen geven op de vraag: 'Wat hebben die klassieken ons nog te bieden?'

Hun meningen kunnen we lezen in tal van publicaties als het al eerder genoemde boekje *De moeite waard*, maar ook in studentenbladen als *Dialog*, tijdschrift voor oudheidstudies (v.u. 1989-1992). Wie hierin het verlossende woord hoopt te vinden, komt bedrogen uit. De hooggeleerden putten zich uit in suggesties om het vak aantrekkelijker te maken: 'geef de leerlingen meer huiswerk' (!), of: 'stel prijzen en wedstrijden in het vooruitzicht'. Een ander denkt het probleem te kunnen oplossen door de klassieke stof aan te passen aan de belangstellingssfeer van dertienjarigen en de antieke beschaving naar de eigen situatie van de leerlingen te verplaatsen. Sommigen melden dat de voordelen van het onderricht in de klassieke talen voor het oprapen liggen: 'Oud-gymnasiasten doen het beter in de exacte vakken dan niet-gymnasiasten' is zo'n kreet, waarbij de auteurs zich niet afvragen of dit werkelijk te danken is aan al die jaren Grieks en Latijn, of wellicht aan een grotere begaafdheid in die richting. 'Het analytisch en synthetisch vermogen wordt door het aanleren van de klassieke talen aangekweekt' is een andere stelling, die geïllustreerd wordt met het voorbeeld hoe je door de stamtijden te kennen een woord in het praesens kunt opzoeken in het woordenboek. Aan toekomstige studenten wordt voorgehouden: 'Een onderzoeker, vooral een classicus, is een gelukkig mens.' Om geen valse hoop te wekken wordt erbij geschreven: 'althans professioneel'. De these wordt als volgt geadstrueerd: 'Dit intellectuele spel, de pogingen om met inspanning van al je geestelijke vermogens zo diep mogelijk

door te dringen in de antieke gedachtewereld, is een van de heerlijkste dingen die er bestaan.' Bovendien heeft de studie van de klassieke talen, aldus de pragmatische opmerking van een professor aan de Vrije Universiteit, een groot voordeel ten opzichte van die van de andere talen: er kan niets meer bij komen, 'de oudheid is afgelopen, voorbij, over.' Volgens deze opvatting worden het Grieks en het Latijn dus met recht dode talen genoemd. Meer dan eens proberen de deskundigen de angst voor de dreigende teloorgang van de klassieke vorming te sussen met het argument dat ook vaak gehanteerd werd wanneer de katholieke kerk in de problemen was geraakt: zij heeft het al zoveel eeuwen en in zoveel benarde omstandigheden volgehouden, ook deze storm zal zij wel te boven komen.

Vorm en inhoud

De lezer merkt dat ik zelf angstvallig de hete brij vermijd en steeds anderen aan het woord laat. Het wordt hoog tijd dat ik mijn mond brand en een antwoord probeer te formuleren. Dit antwoord is vanuit een persoonlijke visie geschreven, en voor een deel gebaseerd op behartigenswaardige uitspraken van anderen.

Vooropgesteld zij dat we niet kunnen praten over het nut van het vak klassieken, want dat is maar zeer betrekkelijk. Over de bruikbaarheid valt te twisten; voor menigeen kan het een steun zijn bij het aanleren van andere disciplines, zoals talen en (kunst)geschiedenis, maar dat is een bijkomstig voordeel, dat nooit het hoofddoel kan zijn van al die leerjaren en al die lessen oude talen.

Natuurlijk had de lerares Nederlands op mijn school gelijk met haar opmerking dat de oudheid de bakermat is. Alleen moet je het wel nuanceren: de klassieke oudheid is

niet het enige fundament, maar een van de erflaters van onze beschaving.

Bovendien moeten we onderscheid maken tussen vorm en inhoud. Het is inderdaad een feit dat eeuwenlang de kennis van de klassieke talen en cultuur eigendom was van een erudiete en hoog opgeleide elite, zodat de westerse beschaving in haar ontwikkeling voor een zeer belangrijk deel gebaseerd is geweest op het navolgen van de antieke voorbeelden en de toepassing daarvan in de eigen tijd. Dit is mede te danken aan het feit dat sinds vijfhonderd jaar het Grieks op onze scholen wordt onderricht, terwijl het Latijn altijd al een schoolvak is geweest. Anders gezegd: de klassieke letteren en beeldentaal zijn de uiterlijke vorm die men aan de eigen culturele identiteit heeft willen geven.

Vormenoverdracht alleen betekent echter niet dat onze cultuur ook feitelijk wortelt in de oudheid. Inhoudelijke continuïteit is minstens zo belangrijk. Het eeuwenoude onderwijs en de lange klassieke traditie hebben ertoe geleid dat zaken als kunst, logica van het wetenschappelijk denken, wijsgerig gedachtegoed en literatuur minder goed te begrijpen zijn zonder de kennis van de oudheid: zij maken simpelweg deel uit van het erfgoed. Maar tegelijk moeten we constateren dat steeds minder begrippen te herleiden zijn tot de antieken. De Engelse emeritus hoogleraar aan het Amerikaanse Harvard Center for Hellenistic Studies Bernard Knox beroept zich op de rijkdom van de Griekse erfenis in zijn boekje *The Oldest Dead White European Males* (1993, Nederlandse vertaling door Tinke Davids, Ambo 1996). Daarin somt hij een reeks 'uitvindingen' op, die we aan de Grieken te danken hebben: democratie; filosofie; toneel; het model van nationale literatuur met een canon van grote schrijvers, critici, commentatoren en bibliotheken; wedstrijdssport; politieke theorie; welsprekendheid; biologie; zoölogie; atoom-

theorie enzovoort. Hoe indrukwekkend deze catalogoog ook is, het is maar zeer de vraag of dit een goede omschrijving is van het belang dat de Griekse beschaving voor ons heeft – nog afgezien van het feit dat er wel wat kanttekeningen bij zijn te maken. In de eerste plaats valt niet te ontkennen dat deze lijst de neiging heeft steeds korter te worden. Bovendien kan zo'n reeks misleidend zijn. Om een voorbeeld te geven: het is onjuist te stellen dat onze democratie is afgeleid van de democratie in het Athene van de vierde eeuw v.Chr. De oudste West-Europese democraten bedienden zich weliswaar van een Griekse vormtaal, maar ondertussen is het duidelijk dat de inhoud van hun ideeën over bijvoorbeeld machtenscheiding en scheiding van kerk en staat andere antecedenten heeft.

Het belang van vertalingen

Voor wie in zijn of haar verleden is geïnteresseerd, is het bestuderen van de oudheid en het lezen van de antieke schrijvers belangwekkend, ja zelfs noodzakelijk. Daarbij moet men voor ogen houden dat uit diezelfde oudheid ook ontzaglijk veel is bewaard waarvan de waarde twijfelachtig is. Het streven van sommige classici om alles, maar dan ook alles van de klassieke schrijvers op de markt te brengen heeft niet mijn zegen. De waarde van de klassieke literatuur zit 'm niet in het blote feit dat die literatuur uit de oudheid stamt. Maar er zijn genoeg teksten over die wat te bieden hebben en die zowel inhoudelijk als esthetisch nog altijd meer dan de moeite waard zijn om te lezen en te vertalen. Dit is in het vroegere (gymnasiale) onderwijs maar al te vaak over het hoofd gezien en we mogen blij zijn dat er momenteel naar gestreefd wordt de leerlingen kennis te laten maken met de antieke cultuur. Zoals gezegd zijn vertalingen daarbij onontbeerlijk en de

huidige vloedgolf van weergaven van belangwekkende klassieke geschriften is alleen al daarom toe te juichen.

Bonenpuree met een smaakje? Ach, wellicht voor de enkeling die in staat is het origineel vlot te lezen. Maar het is te hopen dat de vertalers het niet moe worden de bonen voor anderen te doppen en er hapklare spijs van te maken. •

Moordenaars, waar ren je heen, waar ren je heen?

Waarom grijp je naar het zwaard
dat weggeborgen lag? Is over land en zee
te weinig Latijns bloed gestroomd?

De trotse burcht van het jaloers Carthago
is niet door Rome platgebrand,
de onbedwongen Britten werden niet, geboeid,
in een triomftocht afgevoerd.

De wens van Parthen is vervuld want onze stad
kwam aan haar eind door eigen hand!

Geen roofdier dat zich zo gedraagt: geen wolf of leeuw
vergriipt zich aan een soortgenoot.

Wat sleurt je voort? Een blinde waanzin, godenmacht,
of schuld? Geef antwoord op mijn vraag!

Ze zwijgen stil, en hun gezicht verbleekt van schrik,
ze zijn verbijsterd en verstomd.

De waarheid is: een bitter noodlot drijft ons volk,
de misdaad van een broedermoord
sinds Remus onverdiend zijn bloed vergoten heeft
tot vloek van Romes nageslacht.

Quo, quo scelesti ruitis? aut cur dexteris
aptantur enses conditi?

parumne campis atque Neptuno super
fusum est Latini sanguinis?

non ut superbas invidae Carthaginis
Romanus arces ureret,

intactus aut Britannus ut descenderet
Sacra catenatus Via,

sed ut secundum vota Parthorum sua
urbs haec periret dextera.

neque hic lupis mos nec fuit leonibus,
numquam nisi in dispar feris.

furorne caecus an rapit vis acrior
an culpa? responsum date!

tacent, et ora pallor albus inficit,
mentesque percussae stupent.

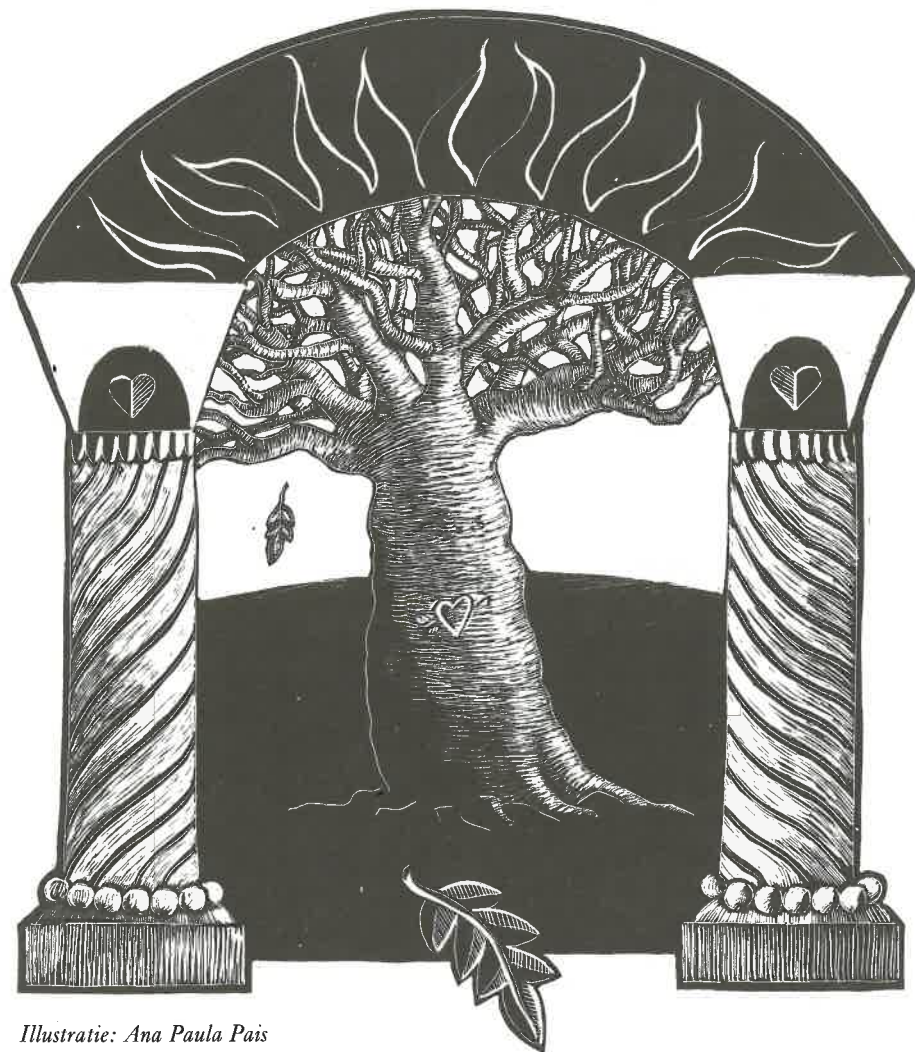
sic est: acerba fata Romanos agunt
scelusque fraternae necis

ut immerentis fluxit in terram Remi
sacer nepotibus cruor.

Winter

WIEBE HOGENDOORN

De tekst van De ramis cadunt folia volgt Helen Waddells Medieval Latin Lyrics (Penguin Books, Harmondsworth 1952 [1ste dr. 1929], 286-289). Zij geeft als bron een dertiende-eeuws handschrift (Bibliothèque Nationale, Lat. 3719) en vermeldt dat het gedicht omstreeks 1200 is ontstaan. Vanouds wordt in gedichten de minnaar in overeenstemming of tegenstelling met de omringende natuur gebracht. In het laatste geval is hij meestal droevig in de lente of de zomer, maar hier heet in de winter.

Illustratie: Ana Paula Pais

De ramis cadunt folia,
nam viror totus periit,
iam calor liquit omnia
et abiit;
nam signa coeli ultima
sol petiit.

Iam nocet frigus teneris,
et avis bruma leditur,
et philomena ceteris
conqueritur,
quod illis ignis etheris
adimitur.

Nec lympa caret alveus,
nec prata virent herbida,
sol nostra fugit aureus
confinia;
est inde dies niveus,
nox frigida.

Modo frigescit quidquid est,
sed solus ego caleo;
immo sic mihi cordi est
quod ardeo;
hic ignis tamen virgo est
qua langueo.

Nutritur ignis osculo
et leni tactu virginis;
in suo lucet oculo
lux luminis,
nec est in toto seculo
plus numinis.

Ignis grecus extinguitur
cum vino iam acerrimo;
sed iste non extinguitur
miserrimo:
immo fomento alitur
uberrimo.

De bladeren vallen van hun tak,
want alle groeikracht is verdaan.
De zomer is met pak en zak
op pad gegaan;
de zon zoekt aan de zodiak
het eind der baan.

De koude schaadt de tere spruit,
de vogel rilt, de dag is vaal;
nu klaagt met jammerlijk gefluit
de nachtegaal
tot zijn gezellen: hij dooft uit,
de zonnestraal.

De beek is vol van boord tot boord,
er is geen groen meer in het hout,
gezwind onttrekt zich aan dit oord
het zonnegoud;
dus raast bij dag de sneeuwjacht voort,
de nacht is koud.

Nu bibbert alles van de kou,
mij enkel schroeit de hitte zeer.
Zo brandend is mijn hart in touw
dat ik verteer.
Dat vuur is namelijk een vrouw
die ik begeer.

Het vuur wordt door haar kus gevoed
en door haar zachte meisjes-hand;
er fonkelt in haar oog een gloed,
een laaie brand.
Er heerst geen godheid zo verwoed
in heel ons land.

Grieks vuur kan worden uitgeblust
met sprenkeling van wrange wijn;
maar dit wordt nimmer uitgeblust
door zulk venijn:
mijn brandstof doet de liefdeslust
steeds rijker zijn.

Voor het eerst verliefd

HEIN L. VAN DOLEN

Achilleus Tatios schreef zijn liefdesroman De avonturen van Leukippe en Kleitofon in het laatste kwart van de 2de eeuw n. Chr. Onderstaand fragment spreekt voor zichzelf.

Zodra de avond viel, gingen de vrouwen naar bed en even later volgden wij hun voorbeeld. Alle anderen waren verzadigd door de maaltijd, maar ik had alleen mijn ogen de kost gegeven en mij te goed gedaan aan de aanblik van het meisje. Van het engelachtige schouwspel was ik zo vervuld dat ik dronken van verliefdheid de kamer verliet.

Toen ik in het vertrek kwam, waar ik gewoonlijk rustte, kon ik de slaap niet vatten. De natuur heeft namelijk beschikt dat lichamelijke kwalen en kwetsuren 's nachts alleen maar verergeren. Wanneer wij op bed gaan liggen, komen zij in alle hevigheid op en neemt de pijn steeds toe: telkens als het lichaam tot rust komt, krijgt de wonde alle gelegenheid om te schrijnen.

Maar de wonden van de ziel doen nog veel meer pijn, wanneer het lichaam zich ontspant. Overdag hebben ogen en oren het zo druk dat de marteling van de kwaal verlicht wordt. Daardoor wordt de geest afgeleid en schiet er geen tijd voor smart over. Maar als het lichaam in slaap is gedompeld, is de ziel op zichzelf aangewezen en zwalkt ze in haar ellende rond. De opwindende, die zo-even nog bedaard leek, wordt sterker dan zij tevoren was. Wie rouwt, voelt het verdriet terugkeren; wie ongerust is, ervaart de zorgen andermaal en wie in gevaar verkeert, wordt opnieuw de prooi van zijn angsten. Bij verliefden laait het vuur alleen nog maar feller op...

Pas tegen de ochtend kreeg de slaap medelijden en bracht mij enige verkwikking, maar dat betekende niet dat het meisje toen uit mijn gedachten verdween, integendeel, Leukippe was in al mijn dromen aanwezig. Ik praatte met haar, samen maakten we gekheid, en we aten met elkaar. Ik stak mijn handen naar haar uit, ja, ik voelde me nog gelukkiger dan ik overdag al was geweest, want ik heb haar een kus gegeven en die was levensecht. Toen mijn knecht me kwam wekken, heb ik hem, begrijpelijk, uitgescholden, omdat hij veel te vroeg was en mijn zoete droom zo wreed had verstoord.

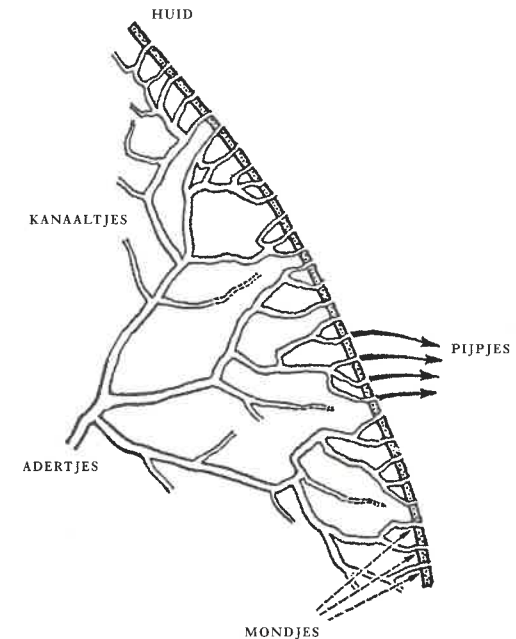
Ik stond toen maar op en begon te ijsberen. In de hoop mijn geliefde te zien, bleef ik met opzet binnenshuis en liep daar rond met een boek, terwijl ik net deed alsof ik in de lectuur verdiept was. Maar wanneer ik haar deur passeerde, loerde ik onder het boek door naar binnen. Zo wandelde ik een paar keer op en neer. Als ik haar te zien kreeg, stroomde mijn gemoed over van verliefdheid en dan ging ik verder, tot in het diepst van mijn ziel geraakt. Wel drie dagen lang werd ik door dit liefdesvuur verteerd.

Leukippe en Kleitofon 16

De waterdief

REIN FERWERDA

In het onderstaande fragment, dat ons door Aristoteles in zijn traktaat Over ademhaling is overgeleverd, wil Empedokles de ademhaling bij levende wezens illustreren door een vergelijking te maken met de werking van een waterdief (Grieks: klepsudra). De waterdief is een ronde kolf met een tuit aan de bovenkant en veel gaatjes in de kolf zelf, zoals bij een vergiet. Als men de tuit met de hand afsluit en dan de kolf in het water dompelt, kan er geen water door de gaatjes naar binnen stromen. Omgekeerd, als men de kolf in een vat met water vol laat stromen, dan de hand weer op de tuit legt en de kolf uit het water tilt, kan het water er niet uit. In mijn vertaling wordt de huid (anderen vertalen hier 'neusgaten') met de wand van de kolf vergeleken. De huid is volgens Empedokles overal van pijpjes voorzien. De pijpjes zijn zo klein dat ze wel lucht, maar geen bloed doorlaten. Aan de binnenkant lopen de pijpjes uit in de mondjes van kanaaltjes (adertjes) waar wel bloed in kan komen. Als het bloed zich uit de adertjes terugtrekt, stroomt lucht door de huid naar binnen. Het bloed wordt dus met de lucht in de kolf vergeleken en de lucht van de ademhaling met het water in de kolf. Empedokles geloofde blijkbaar dat de ademhaling door de huid plaatsvindt, zoals in de oudheid wel vaker is gedacht. De vergelijking is overigens niet helemaal goed doordacht, omdat de lucht de kolf niet via de gaatjes, maar via de tuit binnenkomt.

Het in- en uitademen gaat bij alle levende wezens als volgt: bij allemaal zijn kanaaltjes van vlees aan de rand van het lichaam aangebracht waar het bloed uit wegtrekt (als er lucht van buiten in komt) en bij hun mondjes is het buitenste deel van de huid door dicht opeen staande pijpjes overal doorboord, zodat het bloed er weliswaar binnen blijft maar voor de lucht een gemakkelijke doorgang door de openingen is gesneden.

Wanneer het gladde bloed uit de kanaaltjes wegstroomt, springt de lucht (vanbuiten) met furieuze golfslag bruisend naar binnen. En als het bloed weer terugspringt, blaast het de lucht weer naar buiten, zoals wanneer een meisje 'waterdief' speelt met een handzaam bronzen vat.

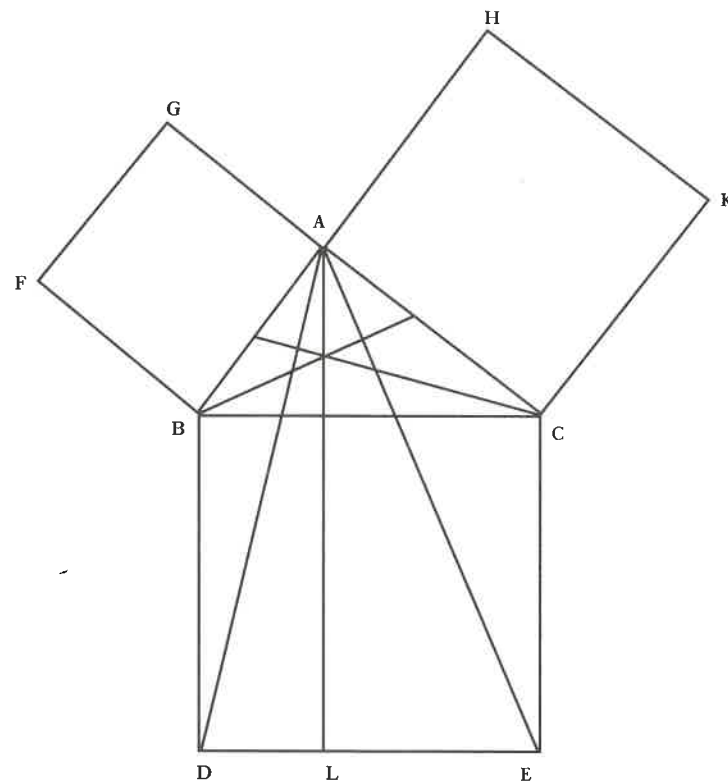
Wanneer ze haar fraai gevormde hand op de tuit van de pijp legt en dan het apparaat in de gladde vorm van het glinsterende water dompelt, komt er geen druppel water in de kolf, maar de luchtmasse die vanbinnen tegen de dicht opeen staande gaatjes drukt verspert het de toegang, tot ze de dichte luchtstroom laat ontsnappen; dan echter, als de lucht de kolf verlaat, stroomt er een overeenkomstige hoeveelheid water naar binnen.

Hetzelfde gebeurt, wanneer ze het water onder in het vat vasthoudt, doordat de opening en de tuit door menselijke hand zijn afgesloten, en de lucht aan de buitenkant, die naar bin-

nen wil, het water tegenhoudt door bij de openingen van het gorgelend vergiet de grenzen te bewaken, totdat ze haar hand wegtrekt: dan stroomt, in omgekeerde volgorde, terwijl de lucht naar binnen valt, een overeenkomstige hoeveelheid water weer naar buiten.

Op dezelfde wijze daalt, wanneer het gladde bloed zich kolkend door de aderen perst en weer naar binnen springt, meteen een stroom van lucht met felle golfslag het lichaam in, en wanneer het bloed weer terugspringt, blaast het een gelijke hoeveelheid lucht weer terug naar buiten.

Fragment DK 31 B100

Euklides leefde vermoedelijk ten tijde van Ptolemeus in Alexandrië, waar hij wiskunde doceerde. Hij heeft de wiskunde zo gestructureerd dat ze voor alle studenten over de eeuwen heen begrijpbaar werd. De Elementen bevat dertien boeken, waarvan de eerste zes boeken de vlakke meetkunde behandelen. Wat volgt is de vertaling van de stelling van Pythagoras, die nog steeds door leerlingen van het middelbaar onderwijs moet worden geleerd.

STELLING 47: 'In een rechthoekige driehoek is het vierkant op de zijde die de rechte hoek opspant gelijk aan de vierkanten op de rechthoekszijden.'

Veronderstel dat ABC een rechthoekige driehoek is, waarvan de hoek BAC recht is. Ik zeg dan dat het vierkant op BC gelijk is aan de vierkanten beschreven op BA en AC . Want beschrijf een vierkant $BDEC$ op BC en de vierkanten GB en HC op BA en AC . Trek een lijnstuk AL door A , evenwijdig met BD of CE en trek de lijnstukken AD en FC . Omdat elk van de hoeken BAC en BAG recht is, volgt dat de twee rechte lijnen AC en AG een hoek van twee rechte hoeken maken, dus ligt CA in het verlengde van AG . Om dezelfde reden ligt BA in het verlengde van AH ; En de hoek DBC is gelijk aan de hoek FBA , want beide zijn recht. Tel bij elk van deze hoeken ABC op, dan is de hele hoek DBA gelijk aan de hele hoek FBC . En, omdat DB gelijk is aan BC en FB gelijk is aan BA , zijn de twee zijden AB en BD respectievelijk gelijk aan de twee zijden FB en BC en de hoek ABD is gelijk aan de hoek FBC en de driehoek ABD is gelijk aan de driehoek FBC . Nu is het parallellogram BL het dubbele van de driehoek ABD , want ze hebben dezelfde basis BD en ze liggen tussen dezelfde evenwijdigen BD en AL [dat wil zeggen ze hebben dezelfde hoogte]. Het vierkant GB is het dubbele van de driehoek FBC , want ze hebben dezelfde basis FB en liggen tussen dezelfde evenwijdigen FB en GC . Dus is het parallellogram BL gelijk aan het vierkant GB . Verbind op analoge manier AE en BK ; men kan dan bewijzen dat het parallellogram CL gelijk is aan het vierkant HC ; dus is het vierkant $BDEC$ gelijk aan de vierkanten GB en HC . En het vierkant $BDEC$ is beschreven op BC en de vierkanten GB en HC respectievelijk op BA en AC . Dus is het vierkant op de zijde BC gelijk aan de vierkanten op de zijden BA en AC .

Stelling 47

De les van de geschiedenis

WOLTHER KASSIES

Op naam van de Griekse politicus en geschiedschrijver Polybios (ca. 200–120 v.Chr.) staat een gedeeltelijk bewaard werk in veertig boeken over de wereldgeschiedenis. Hij opent zijn geschrift met een uiteenzetting over het uitzonderlijke belang van de korte periode (220–167 v.Chr.) waarin de Romeinen de wereldheerschappij hebben veroverd.

De schrijvers die mij zijn voorgedaan hebben niet nagelaten de lof van de geschiedenis te zingen. Was dat wel het geval, dan zou het misschien nog nodig zijn iedereen ertoe aan te sporen geschriften als deze eerder dan andere ter hand te nemen. Geen meer voor de hand liggende les voor de mensheid dan kennis van het verleden!

Niet maar een enkele schrijver zegt dit in bescheiden bewoordingen, nee, vrijwel allen zien hierin de grondslag en het doel van de geschiedschrijving. De ideale opleiding en training voor wie politiek actief wil zijn is naar hun inzicht de les die uit de geschiedenis valt te trekken. De levendigste en enige leermeesteres die ons in staat stelt de wisselvalligheden van het lot waardig te dragen is de herinnering aan de onverwachte slagen die anderen hebben getroffen.

Wat velen voortreffelijk hebben uitgedrukt hoeft natuurlijk niemand te herhalen, ik wel het allerminst. Want juist dat onverwachte en onvoorspelbare karakter van de gebeurtenissen waaraan ik mijn geschrift heb gewijd, is geschikt om ieder, jong of oud, uit te dagen en te prikkelen om kennis te nemen van mijn verhandeling. Wie ter wereld is er zo ongeïnteresseerd en onverschillig dat hij niet zou willen weten op welke manier en met behulp van welke staatsvorm vrijwel de hele bewoonde wereld in minder dan drieënvijftig jaar is veroverd en onder één gezag, dat van de Romeinen, is terechtgekomen? Iets dergelijks blijkt zich nooit eerder te hebben voorgedaan. En wie laat zich zo meeslepen door iets anders dat hij wil zien of weten, dat hij daaraan de voorkeur zou geven boven de kennis van de geschiedenis?

Het verrassende en grootse van het onderwerp van mijn onderzoek blijkt het duidelijkst wanneer wij de machtigste rijken uit het verleden – en daarover hebben de auteurs het meest uitgebreid geschreven – naast de hegemonie van de Romeinen leggen en ze daarmee vergelijken.

Historiai 1 1–2,1*Godegelijk*

ANTON VAN WILDERODE

Godegelijk schijnt de man mij te wezen
die oog in oog tegenover jou neerzit
nader de lieflijke klanken vernemend
van je gefluister

en hoe verlokkelijk je lach! In mijn binnenst
wordt mij de hartslag versneld en ontregeld.
Zie ik je áán slechts, dan komt van mijn lippen
zelfs geen geluid meer.

Zó ligt mijn tong verlamd; onder mijn leden
loopt met zacht knisteren plotseling koortsvuur,
mijn ogen houden geen beeld vast; het bonst en
bruist in mijn oren.

Zweet breekt mij overal uit, en een rilling
gaat door mijn lichaam rond; vaalgroen als hooigras
ben ik geworden en – zwijgend van onmacht –
bijna gestorven.

Fragment 31

Illustratie: Marianne Sligting

Hebzucht

LUCETTE M. FABER-OOSTENBROEK

In Het Gevecht om de Ziel (Psychomachia) beschrijft de vroegchristelijke dichter Aurelius Prudentius Clemens (348-na 410) allegorisch de strijd tussen Goed en Kwaad in en om de menselijke ziel. Het Kwaad wordt voorgesteld als zeven zonden, het Goede door zeven deugden. Hier voert hij Hebzucht, Avaritia, op het toneel. Op het zestiende-eeuwse schilderij Dulle Griet van Pieter Breughel 1 vertoont de hoofdfiguur veel gelijkenis met Prudentius' beschrijving van Hebzucht.

Verhalen gaan dat Hebzucht met een diepe buidel voor,
haar klauwhand graaiend uitstak naar het moois dat hebberige
Pronkzucht niet had meegepakt. Haar wijde muil hing open,
zich vergapend aan de schone schijn, en tussen hopen zand
vergaarde zij gevallen flinters goud. Het wijde kleed
te vullen was haar niet genoeg: met wellust proppte zij
de vuile winst in zakken, maakte zware beurzen vol
met wat zij stal. Beschermend ligt haar linkerhand erop,
een kleedplooï slaat zij eromheen. Haar rappe rechter grijpt
en rooft, haar bronzen nagels sluiten zich steeds weer om buit.
Een bonte stoet van Eumeniden begeleidt het monster:
Zorg en Honger, Vrees en Kwellend, Onrust, Meened, Doodsangst,
Smeergeld, List en Leugen, Slapeloosheid, Vrekkigheid.
Niet minder gaan intussen als een horde dolle wolven
Wandaden tekeer en houden op het slagveld huis:
het kroost van Hebzucht, grootgebracht op zwarte moedermelk.
Wanneer een broer en makker in de strijd zijn broeders helm
van rossig onyx vonken ziet, dan schroomt hij niet zijn zwaard
te trekken, en met broederstaal zijn schedel in te slaan
om dan de edelstenen van zijn bloedverwant te roven.
Als een zoon het in de strijd gevallen lichaam van zijn
vader ziet, dan steelt hij blij diens gordel, goudbeknopt
en blinkend, en zijn bloederige wapenrok erbij.
Zie Burgertwist, hoe zij verwanten buit afhandig maakt,
en gretig Haken naar Bezit spaart zelfs het eigen kroost niet;
Honger die respect niet kent berooft haar kinderen.
Met zulke rampen kwelde Hebzucht zegevierend in
de wereld mensen, en zij velde honderdduizenden
met alle soorten pijn. Zij laat er één met uitgestoken
ogen dwalen, blind en lichtloos als in zwarte nacht.
Hij moet langs veel obstakels, zonder stok om mee te tasten

naar de hindernissen onderweg. Een ander maakt zij
met bedriegelijke visioenen ziende blind.
Zij tovert hem iets prachtigs voor, hij zal het pakken – en
daar treft haar lans hem, onbedacht. Nu is zijn hart tot in het diepst
geraakt, en smacht hij naar het staal hem in het vlees geboord.

Psychomachia 454-489

Illustratie: Gerda Dendooven

Het sublieme

MICHIEL OP DE COUL

Hoe komt het dat sommige teksten, ook als we ze vaak lezen, ons blijven fascineren? Wat is nodig om een meesterwerk te laten ontstaan? Een groot talent, gevoegd bij een subtiel vakmanschap. En groot talent wil zeggen: talent voor het grote. Het sublieme, een traktaat uit de 1ste eeuw n. Chr., toegeschreven aan Longinos, kan gelden als een 'leçon par l'exemple'.

Wat stond die haast goddelijke schrijvers eigenlijk voor ogen, toen ze streefden naar het allerhoogste in de literatuur en minachting voelden voor precisie in elk detail? Dit, onder veel meer: dat de natuur ons mensen niet bestemd heeft om te leven als miezerige en onbeduidende wezens maar ons in het leven en in de wijde kosmos bracht als in een geweldig festival om daar toeschouwers te zijn van de wedstrijden én geestdriftige deelnemers; zij plantte in onze zielen vanaf het begin een onweerstaanbaar verlangen naar al wat groot is en goddelijker dan wijzelf. Daarom is het hele universum nog niet groot genoeg voor het bereik van het menselijk schouwen en denken maar overschrijden onze gedachten dikwijls de grenzen van het heelal.

Wie het leven van alle kanten bekijkt en ziet hoezeer het buitengewone, het grote en het schone in alles de overhand heeft, zal weldra begrijpen waartoe wij zijn geboren. Het is de natuur die ervoor zorgt dat onze bewondering niet uitgaat naar de kleine stromen, helder en nuttig als ze zijn, maar naar de Nijl, de Donau of de Rijn en nog veel meer naar de Oceaan; en het vlammetje dat we zelf laten branden kan zijn licht nog zo helder bewaren, het is niet zo indrukwekkend als de vuren aan de hemel, die vaak verduisterd worden, en het verdient in onze ogen niet meer bewondering dan de kraters van de Etna, die bij een uitbarsting stenen en hele rotsblokken uit de diepte omhoogslingeren en rivieren laten stromen van dat spontane onderaardse vuur. Bij al dit soort dingen kunnen we stellen dat het nuttige en noodzakelijke gemakkelijk voorhanden is, maar dat het toch steeds het uitzonderlijke is dat onze bewondering wekt.

*De sublimitate 35 2-5**Ad usum Delphini*

PAUL CLAES

'Nimmer zal ik je dochter de vrijheid hergeven – een oude/vrouw zal zij worden, ver van haar land, in mijn woning in Argos, / waar zij het weefgetouw zal bedienen en 't bed met mij delen.' Zo klinken bij H.J. de Roy van Zuydewijn de hexameters waarmee de Griekse generaal Agamemnon de priester Chryses wegstuurt naar de oever van de luidbruisende zee.

Er zal wel geen enkele gymnasiast zijn die deze verzen niet heeft vertaald, want ze staan helemaal aan het begin van de *Ilias* om te verklaren hoe de 'wrok van Achilleus' is ontstaan. Ik vraag me af of al die versies even fantasierijk waren als die van mijn leraar Grieks. Hij gaf les in de poësis, de op een na hoogste klas, waarin hij Homeros hoogst onpoëtisch uitbeende. Toen we aan de woorden 'emon lechos antioösan' waren gekomen, verklaarde hij zonder blikken of blozen dat die betekenden: 'dienst doend bij mijn bed'. Elk Grieks woordenboek geeft hem ongelijk: er staat wel degelijk 'mijn bed delend'.

Ik dacht toen dat mijn leraar (nu een waardig kanunnik) die uitleg gewoon uit zijn duim zoog om onze ziel voor onkuise gedachten te behoeden. Maar een paar jaren later ontdekte ik dat Madame Dacier in haar prozavertaling van de *Ilias* (1699) dezelfde drie woorden net zo had weergegeven: 'ayant soin de mon lit'. De vertaalster voegde er nog een verklaring aan toe: 'Agamemnon fait donc entendre qu'il veut garder Chryseis comme une femme de chambre adroite.' En waarom? Omdat 'seules les filles d'Asie savent bien arranger les couvertures d'un lit'. Je ziet het zo voor je: een Turks kamermeisje dat in een Grieks tentenkamp een Louis Quinze-bed opmaakt.

De *Ilias*-vertaling van Madame Dacier was een opdracht. De hertog van Montausier had haar en haar echtgenoot gevraagd om een aantal antieke geschriften te bewerken 'ten behoeve van de dauphin (troonopvolger)'. De uitdrukking is in haar Latijnse vorm blijven voortbestaan: *ad usum Delphini*. Ze dient om tekstuitgaven en vertalingen te karakteriseren die bestemd zijn voor een jeugdig of lichtgeschokt publiek. In de eeuw van de Zonnekoning mocht Madame Dacier de 'décence' niet kwetsen. Daarom nam ze haar toevlucht tot kiese omschrijvingen of slinkse verdraaiingen. De traditie werd overgenomen in het christelijk onderwijs, waar de praktijk tot na de tweede wereldoorlog voortwoerde. 'Homère, ou de la pureté', schreef de katholieke dichter Péguy in zijn *Clio*. De reine is alles rein (Titus 1:15). Hoe onzuiver zijn de gedachten van tekstzuiveraars?

Censuur

Twee geestelijken, de fameuze kanselrede-naar J.B. Bossuet en de erudiete Pierre Huet, waren met de opvoeding van de Dauphin belast. Zij censureerden in de jaren 1674-1730 de vierenzestig banden waarin de zoon van Louis XIV kennismakte met de oude literatuur. Hun nijver schrappingswerk is te vergelijken met dat van dr. Thomas Bowdler, de Engelse uitgever van de negentiende-eeuwse *Family Shakespeare*, die alle uitdrukkingen wegliet 'welke in het huisgezin niet gevoeglijk kunnen worden voorgelezen'.

De naam van Bowdler leeft voort in het Engelse werkwoord 'to bowdlerize', dat in

het *Oxford English Dictionary* wordt bepaald als: 'To expurgate (a book or writing), by omitting or modifying words or passages considered indelicate or offensive'. In het Frans wordt het schrappen van aanstootgevende passages 'expurger' of 'épurer' genoemd, in het Nederlands 'kuisen' of 'castigeren': eufemismen voor een handeling die beter 'censureren' of zelfs 'castreren' kon worden genoemd.

Tekstcensuur kan diverse vormen aannemen. De grondigste censuur bestaat erin bepaalde auteurs of werken simpelweg uit de canon of het curriculum te verwijderen. In mijn hele klassieke opleiding heb ik nooit iets gehoord over de *Priapeën*, een corpus van een tachtigtal gedichten gewijd aan de fallische god Priapus. In de *Geschiedenis van de klassieke letterkunde*, het laaggeprijsde en hooggeprezen Aula-boekje van G.J.M. Bartelink, wordt met geen woord gerept over deze opmerkelijke verzameling, al is die zelfs door Goethe nog van commentaar voorzien. Diezelfde Bartelink zwijgt ook de *Griekse Anthologie* dood: een verzameling van niet minder dan vierduizend soms vrij scabreuze epigrammen.

Het is begrijpelijk dat om pedagogische redenen sommige teksten uit het middelbaar onderwijs worden geweerd. Minder begrijpelijk vind ik het dat morele bezwaren alleen betrekking hebben op seksualiteit, en niet op de geweldscènes en imperialistische propaganda waarin schoolauteurs als Julius Caesar, Titus Livius en Publius Vergilius uitblinken. Overigens is het huidige programma klassieke talen een voorbeeld van ondoordacht navolgen van een in een geheel andere context ontstane traditie. De Latijnse scholen, die in de baroktijd opkwamen, gaven een opleiding voor toekomstige geestelijke, militaire en burgerlijke leiders. Het lag dus voor de hand een keuze te maken uit moraliserende teksten (zoals Sallustius'

Samenzwering van Catilina en Xenofons *Cyropaedia*), oorlogsverslagen (zoals Caesars *Veldtocht in Gallië* en Xenofons *Anabasis*) en politieke teksten (zoals Cicero's *Catilinari-sche redevoeringen* en Demosthenes' *Filippi-cai*). Nu het schoolpubliek gelaïciseerd, geëmancipeerd en gedemocratiseerd is, lijkt een programma met dergelijke auteurs anachronistisch. Een klassiek literatuuronderwijs zou de blik van de leerlingen moeten openen voor het hele gamma van Griekse en Latijnse auteurs. Waar de tijd ontbreekt om die in het origineel te lezen, kunnen vertalingen als hulpmiddel dienstdoen.

Een tweede manier om teksten te censureren is gedeelten ervan weg te laten. Een fraai voorbeeld daarvan zijn de oude schooluitgaven van Horatius (de dichter die volgens Gezelle in een brief aan Eugène de Lepeleer een 'smerig dier' was). In België was de editie van de jezuiet A. Geerebaert erg populair. Deze pater epureerde zowel de *Epoden* als de *Satiren* met hun kritische kijk op de Romeinse samenleving. Uit de *Oden* koos hij alleen stukken die patriottisch, moralistisch of onbenullig waren. Om bepaalde gedichten toch schoolfähig te maken deinsde hij er niet voor terug hele strofen te schrappen. Zo viel het eind van 1, 9 weg, waarin een rendez-vous met een meisje wordt gesuggereerd, overigens zonder dat er een onvertogen woord valt. Ook de horentjes die in het Bandusiagedicht (III, 13) een bokje voorbereiden op de 'liefdesstrijd', werden geofferd op het altaar van de Kuisheid.

Voor al homoseksuele toespelingen werden verdonkeremaand. Zoals bijvoorbeeld de slotregels van Het Lentelied (1, 4): 'Nec tenerum Lycidan mirabere, quo calet iuventus/ nunc omnis, et mox virgines tepebunt' (En je zult de jonge Lycidas niet meer bewonderen, voor wie nu alle jonge mannen in vuur en vlam staan en straks de meisjes ontgloeien). Een soortgelijke strofe sneuvelde

ook in III, 19. Maar je kan het de brave pater nauwelijks kwalijk nemen als je weet dat de geleerde Fordyce nog in 1961 uit zijn Catullus-commentaar tweeëndertig gedichten weglief 'which do no lend themselves to comment in English'.

Als schooljongen intrigeerde mij de verantwoording van Geerebaerts opvolger, L. Sprangers S.I.: 'Dit boek bevat alle gedichten van Horatius, die gewoonlijk in een schooluitgaaf te vinden zijn, met de daarin gebruikelijke veranderingen en weglatingen.' Misschien ben ik wel classicus geworden om uit te vinden wat generaties scholieren hier werd onthouden. Groot was dan ook mijn ontgoocheling toen de hoogleraar Latijn in mijn tweede studiejaar de Priapus-satire (1, 8) las en daarbij het vijfde vers zonder blikken of blozen oversloeg. Die regel blonk in de Geerebaert-uitgave uit door afwezigheid. Hij luidt: 'obscenoque ruber porrectus ab inguine palus' (en de rode paal die oprijst uit mijn geile lies). Ik kan me voorstellen dat je de ithyfallische thematiek niet geschikt acht om ex cathedra te behandelen, maar niet dat je een Priapisch gedicht leest en het boudweg censureert als puntje bij paaltje komt.

Uit weggelaten passages in klassieke schrijvers zou een kleurige bloemlezing samen te stellen zijn. In nogal wat uitgaven en vertalingen van Julius Caesar ontbreekt de alinea over het seksuele leven van de Germanen (VI, 21). Het woordje 'penis' is onvindbaar in de schooluitgaven van Sallustius (*Coniuratio Catilinae* 14, 2). Het is ook verdwenen uit de zeer geleerd ogende editie van dr. J.W. Fuchs in de Classica Hagana, waarvan de flaptekst vermeldt: 'Voor uiterst nauwgezette, verantwoorde tekstverzorging staat de naam van de bewerker borg'. Bij Tacitus valt een passage weg waarin Agrippina haar zoon Nero probeert te verleiden (*Annales* XIV, 2).

Een subtiele vorm van censuur bestaat erin door verandering van een paar letters een onduidelijke passage bij te werken. Zo herinner ik me uit de Franse bloemlezing *Modèles français* een Villon-passage, waarin de ongelukkige Abélard niet werd gecastreerd (châtré), maar wel gestraft (châtié). Dit soort filologische maquillage werd al in Byzantijnse tijd op antieke schrijvers toegepast. De monnik Maximus Planudes veranderde in de dertiende eeuw bij het overschrijven van de pederastische epigrammen van de *Griekse Anthologie* systematisch mannelijke uitgangen in vrouwelijke om onoorbare homoseksualiteit in onschuldige heteroseksualiteit te metamorfoser. Hetzelfde is ook gebeurd bij moderne literaire vertalingen van deze epigrammen, terwijl 'wetenschappelijke' weergaven zich hier wel eens behielpen met Latijn of Italiaans.

Indien niet aan de tekst zelf werd geraakt, kon nog gemorreld worden aan de interpretatie. Denk aan de kuise uitleg van Madame Dacier. Soms laten zelfs de woordenboeken ons in de steek. Het woord *impudicus* heeft in het Latijn doorgaans een homoseksuele connotatie: het slaat op 'onmannelijke' passieve seksualiteit. Een weergave als 'ontuchtig, onkuis' is dan ook niet to the point. Zelfs het uitstekende *Oxford Latin Dictionary* vermeldt niet dat 'vorare' en 'vorax' gebruikt worden voor orale seks. Het gevolg van die censuur is dat twee passages van Catullus (29, 2 en 57, 8) niet door commentatoren begrepen zijn. Het oude *Glossarium eroticum* van Gaston Vorberg, dat vreemd genoeg verzwegen wordt in *The Latin Sexual Vocabulary* van J.N. Adams (1982), kan dan ook nog goede diensten bewijzen voor wie wil weten wat een dichter als Martialis bedoelde.

Soms speelt onbewuste censuur mee. In Ode 1, 23 laat Horatius hagedissen een braamstruik uit elkaar dringen (rubum dimovere lacertae). Hier kiest meer dan één

vertaler voor een onnauwkeurige weergave van 'dimovere', omdat hij freudiaans blind blijft voor de suggestieve beeldspraak: 'fessant bouger' (F. Richard), 'bewogen' (Louis van de Laar), 'onrust wekken' (Anton van Wilderode), 'weg wordt gegrist' (Piet Schrijvers). Het gedicht gaat over een jong meisje dat aarzelt zich lichamelijk aan een man te geven. Wat die hagedissen hier suggereren, leert ons de *Griekse Anthologie* (12, 3; 12, 207; 12, 242).

Lacunes

Dit waren enkele procédés die antieke teksten geheel of gedeeltelijk onleesbaar maken voor het moderne publiek. Helaas is de klassieke literatuur vandaag om een veel fundamenteelere reden onleesbaar geworden. De gymnasiumcultuur is bijna dood. Zelfs wie een klassiek gekleurde opleiding heeft genoten, slaagt er niet meer in Griekse of Latijnse teksten te ontcijferen en doet daar ook geen pogingen meer toe.

Kennelijk weten classici de antieke teksten niet zo voor te stellen dat volwassenen er met plezier naar teruggrijpen. In plaats van de hand in eigen boezem te steken klagen zij over het materialisme van de moderne samenleving, over de domheid en luiheid van de jeugd en over de ondergang van de leescultuur in het Avondland. De eerlijksten onder hen zullen u onder vier ogen bekennen dat zijzelf buiten klasverband nooit een antiek auteur ter hand nemen.

Dat is des te pijnlijker omdat de interesse voor de oudheid bij de lezers toeneemt. Dat dit geen loze bewering is bewijzen de steeds langer wordende lijsten met antieke vertalingen in het tijdschrift voor antieke cultuur *Hermeneus*. Een paar jaren terug verscheen een modelbibliografie die het mogelijk maakt de conjunctuur van de antieke vertaling door

de eeuwen heen na te gaan: *De Oudheid in het Nederlands. Repertorium en bibliografische gids voor vertalingen van Griekse en Latijnse auteurs en geschriften* door Patrick De Rynck en Andries Welkenhuysen (Baarn: Ambo 1992).

Bladerend in deze bibliografie ontdekken we heel wat merkwaardigs. Ondanks een vertaalactiviteit van zowat zevenhonderd jaar blijven nog steeds behoorlijk wat werken uit de oudheid onvertaald. Zo bijvoorbeeld Aelianus (de Griekse Grzimek) met *De Natura animalium*; de fragmenten van Alkaïos; de *Res Gestae* van Ammianus Marcellinus; de volledige *Griekse Anthologie*; de Bibliotheek van Apollodoros; de *Historia Romana* van Appianos; de volledige Archilochos; de *Wespēn* van Aristofanes; de gehele *Metafysica* van Aristoteles; de *Anabasis* van Arrianos; de *Deipnosophistai* van Athenaios; het poëtisch oeuvre van Ausonius.

Voor dit lijstje ben ik even door de letter A van *De Oudheid in het Nederlands* gestruind. Al bestaan er in de ons omringende culturen vertalingen van deze werken, toch lijkt hun afwezigheid in ons patrimonium niet te verantwoorden. Jammer is het dat tweetalige edities praktisch ontbreken (de Obolos-serie van Styx is een van de weinige uitzonderingen). Zijn er niet genoeg goede tekstuitgevers in ons taalgebied? Waarom dan geen beroep gedaan op vreemde edities, zoals de Loeb-serie in Groot-Brittannië, de Budé-uitgave in Frankrijk of de Tusculum-Bücherei in Duitsland?

De redenen waarom sommige werken nog niet werden overgezet, zijn van uiteenlopende aard. Over het algemeen is meer uit het Latijn dan uit het Grieks vertaald, omdat het laatste onbekender en minder bestudeerd is. Schoolauteurs zijn om utilitaire motieven vaker vertaald, moraliserende schrijvers lagen lange tijd beter in de markt dan pornografische. Moeilijke teksten als de *Alexandra* van Lycofron of zelfs Ammianus Marcelli-

nus vinden maar weinig liefhebbers (al bestaat er een – nog – ongedrukte versie van de eerste door Rein Bloem). Filosofische, wetenschappelijke en andere 'dorre' teksten zijn minder in trek dan zuiver literaire.

Vreemd is het dat, terwijl nog zoveel onvertaald is, soms kort na elkaar twee vertalingen van hetzelfde werk op de markt komen: dergelijke doublures waren Longos' *Dafnis en Chloë*, Xenofons *Anabasis*, de autobiografie van Flavius Josephus en Epiktetos' *Brief over het geluk*. Eén uitgeverij bracht zelfs tegelijkertijd twee verschillende vertalingen van Aischylos' *Oresteia* uit.

Hype of hybris? Hoe dan ook lag de conjunctuur voor antieke vertalingen nooit gunstiger. Onder impuls van Ivo Gay heeft uitgeverij Ambo in Baarn een uitgebreid klassiek fonds opgebouwd. Sinds Athenaeum verhuisd is naar Singel 262, blijft de grote concurrent nu meer en meer de Baskerville Serie. Hiaten worden langzamerhand gedicht. Als alles loopt zoals het hoort, kunnen we binnenkort zelfs het hele *Corpus iuris civilis* en Quintilianus' *Institutio oratoria* in onze moedertaal lezen.

Make it new

Dat alles zou alleen maar toe te juichen zijn als de kwaliteit van de meeste vertalingen voldeed. In Nederland zijn vertalingen uit wereldtalen als Engels, Frans, Duits en Spaans tegenwoordig van heel redelijk niveau, ja zelfs beter dan vertalingen in Engeland en Frankrijk. Dat is te danken aan een behoorlijk honorarium en een schroeurende concurrentie. Helaas is het peil van de gemiddelde vertaling uit een klassieke taal veel minder goed.

Daarvoor zijn diverse redenen te bedenken. Misschien de belangrijkste is dat de meeste classici niet begrijpen waar het in

vertalen eigenlijk om gaat. Ze zijn geschoold in een systeem van woordelijk vertalen en eisen van hun leerlingen nog steeds dat ze in hun vertaling de oorspronkelijke constructies en uitdrukkingswijzen zo nauwkeurig mogelijk reproduceren. Daarom slagen ze er bij vertalingen voor een ruimer publiek niet in zich van de letter los te maken om de geest recht te laten wedervaren, zoals Cicero en Hieronymus al eisten.

Klassieke talen hebben een heel ander taaleigen dan moderne talen: woordplaatsing, werkwoordsvormen en partikels vervullen er vaak andere functies. Wie dit taaleigen calqueert, bereikt een heel onidiomatisch effect. In plaats van de oorspronkelijke formulering over te nemen dient een vertaler zich dan ook telkens weer af te vragen hoe een hedendaagse taalgebruiker zich in een vergelijkbare context zou uitdrukken. Dat hoeft, als het gewetensvol gebeurt, niet te leiden tot trivialisering.

In elk geval moet de lezer de indruk krijgen dat Grieks en Latijn ooit levende talen zijn geweest, waarin mensen als u en ik zich hebben uitgedrukt. Daar blijkt in de meeste vertalingen niets van. Plato, die in zijn vroege dialogen kennelijk het spreken van de gecultiveerde Athener nabootst, wordt in een vertaling als die van Xaveer de Win een kneuterige, ridicul praterende druilloor: 'Mijn goede Crito, uw goede wil is hogelijk op prijs te stellen [...] gesteld dat hij met enige juistheid gepaard gaat.' Al na een paar zinnen stijgt er walg op uit deze met woorden als 'gij', 'althans', 'echter', 'immers', 'nietwaar' gelardeerde ontaal. Het kan ook anders: de versies van Gerard Koolschijn laten ons de echte Plato horen, een gewiekste, geestige en vlotte causeur.

Als een Latijn- of Grieksonkundige kennis me naar een goede klassieke vertaling vraagt, verwijs ik hem of haar gewoonlijk naar de Engelse vertalingen in de Penguin-reeks.

Onder impuls van redactrice Betty Radice is daar een nieuwe standaard ontwikkeld voor moderne vertalingen uit oude talen. We lezen hier geen zich in stuntelige periodes uitdrukken praatvaren, maar intelligente prozaïsten. Die indruk heb ik bij een Nederlandse versie zelden.

Erger nog is het gesteld met de vertalingen van poëzie. De reeks Klassieke Galerij heeft in dit opzicht een treurige reputatie. Een totaal willekeurig gekozen proefje:

‘Ik kom hier delen in uw lijden, kind.

Want gij verloort, – beslist, dat weet elk-
een!

een eedle, wijze vrouw. Doch, hoe zo’n slag
ook lastig vall’, toch moet men hem
verdragen.’

Zo klinkt Euripides’ *Alkestis* bij monde van E. de Waele. De tragicus gold in zijn tijd als een gedurfd experimentator. Daar is hier niets van te merken. Gelukkig heeft de nauwelijks enkele woorden Grieks kennende Hugo Claus een aantal oude tragedies bewerkt, zodat het publiek zelf kon constateren dat die oude Grieken ons echt nog iets te zeggen hebben.

Nu, anno 1997, worden nog steeds verkeerde opties genomen bij het vertalen van antieke dichters: behoud van oude maten (wat dat ook moge betekenen), aftandse woordkeus, imitatie van antieke woordplaatsing, onidiomatische weergave. De door Ezra Pound onder het motto *Make it new* ingezette revolutie in het vertalen van oude teksten krijgt in Vlaanderen en Nederland nog steeds geen voet aan de grond. Dat betekent dat veel potentieel geïnteresseerde lezers elk contact met de oudheid wordt onthouden.

Het bestaan van een vertaling is niet voldoende om de grondtekst ook echt te ontsluiten. Een niet geslaagde versie is eerder een wal dan een brug. Vertalen is hoog culturele arbeid: het onbekende bekend maken.

Maar wie het vreemde wil propageren zonder rekening te houden met het eigene, censureert even erg als wie het onbekende zonder meer afweert. Onze troonopvolgers verdienen het dat vertalers de traditie leesaar houden. •

Van dit artikel verscheen een eerdere versie in Yang 1993/4-5.

Echt moederschap

TON PETERS

Aulus Gellius schreef rond 160 n.Chr. zijn Attische nachten, een bundel losse notities. In het volgende stuk is hij op kraamvisite, samen met een filosoof die vurig pleit voor borstvoeding door de eigen moeder: de natuur heeft de borsten gegeven om een baby te voeden, niet om een mooi figuur te hebben.

Veel van zulke monsterachtige vrouwen doen alles om die heilige bron van het lichaam, de voedster van het menselijk geslacht, droog te leggen en te dempen. Daarbij lopen ze nog het gevaar dat de melk de verkeerde kant op stroomt en bederft. En dat alleen omdat ze denken dat hij de eretekens van hun schoonheid zou misvormen.

Dit getuigt eigenlijk van dezelfde waanzin als hun pogingen om met bepaalde listige kunstgrepen ook de vrucht zelf die in hun lichaam is ontvangen, af te drijven, omdat anders hun prachtig strakke buik rimpels krijgt of door de zwaarte van de last en de inspanning van de bevalling slap wordt. [...]

‘Maar het maakt toch niet uit,’ wordt dan gezegd, ‘zolang hij maar wordt gevoed en leeft, met welke melk dit gebeurt?’ Wel, als iemand die zoiets zegt zo afgestompt is dat hij de gevoelens van de natuur niet kan bevatten, waarom denkt hij dan niet tevens dat het ook niet uitmaakt in welk lichaam of uit wiens bloed een mens is gevormd en tot stand gekomen? Of zit soms in de borsten niet hetzelfde bloed – alleen door veel ingeademde lucht en warmte wit geworden – als in de moederschoot zat?

Is de wijsheid van de natuur ook hierin niet overduidelijk zichtbaar: dit scheppende bloed vormt eerst diep in zijn binnenste een heel menselijk lichaam, en als de tijd van de geboorte begint aan te breken, verplaatst het zich naar de bovenkant en staat er klaar om de eerste stapjes in het leven en het licht te koesteren en de pasgeborenen een bekend en vertrouwd voedsel aan te bieden? [...]

Wat is dat dan verdraaid voor een idee om dat edel pasgeboren menselijk wezen, om zijn lichaam en geest die van nature een goed begin hebben, te bederven met een ondergeschoven en minderwaardig voedsel als de melk van een vreemde? Vooral als de vrouw die u in dienst neemt om melk te geven een slavin of van slavenafkomst is en dan ook, zoals meestal het geval is, uit een vreemd barbaars volk, of als ze onbeschaamd, lelijk, onfatsoenlijk of aan de drank is.

Noctes Atticae XII 1

Cassandra

HANS SMOLENAARS

De zieneres Cassandra, meegevoerd door Agamemnon uit het verwoeste Troje naar zijn paleis in Mycene, ziet in een visioen hoe Agamemnon bij zijn thuiskomst wordt vermoord door zijn echtgenote Clytaemnestra en haar minnaar Aegisthus. Nu Troje is gewroken, verlangt Cassandra ook zelf te sterven en zich te voegen bij haar vader, Priamus, en haar broer Hector, die eens de Griekse vloot in brand stak, maar door Achilles werd gedood en achter diens strijd-wagen rond Troje werd gesleurd.

Waarom, gewijde toppen van Parnassus, zweept u mij, opnieuw in razernij ontstoken, voort, geheel beroofd van zinnen? Phoebus, weg van mij! Ik ben niet meer de uwe. Doof de vlammen die u in mijn borst ontstoken hebt. Voor wie raas ik nu nog uitzinnig in vervoering rond? Wat moet ik, nooit geloofde zieneres, na Trojes val?

Waar ben ik? Het weldadig licht is weggevlucht en diepe nacht verblindt mijn blik; in duisternis verborgen is de lucht. Maar kijk! Met dubbele zon straalt nu de dag; een dubbel Argos toont mij zijn paleis in tweevoud. Ida's woud zie ik, en daar spreekt Paris over machtige godinnen zijn noodlottig oordeel. Koningen, wees toch beducht, zo raad ik u, voor het gevolg van overspel: die zopn van het boerenland vernietigt uw paleis!

Wat dreigt die vrouw uitzinnig met een wapen in haar hand? Naar wie is zij op jacht, gewapend met een Amazonenbijl, Spartaans gekleed? Maar wat voor tafereel is dat? De koning van het woud, de fiere leeuw van Afrika, ligt daar terneer, bedwongen door een lager dier, en roekeloos gebeten door de rode muil van zijn leeuwinn.

Waarom ontbieden jullie mij, o schimmen van mijn dierbaren? Ik ben de enige die nog leeft! U volg ik, vader, ooggetuige van de val van Troje. Ach, mijn broer, ach, steun van Troje, schrik der Grieken, niet zie ik je oude glorie, niet je handen gloeiend door het verbranden van de vloot, maar je armen toegetakeld door het knellend touw,

je lichaam zwaar verminkt. Jou volg ik, Troilus, jij die te jong Achilles tegenkwam. Ach jouw gezicht, Deïphobus, is onherkenbaar, dank zij Helena, je nieuwe bruid! Hoe heerlijk is het om de onderwereld te betreden, om de woeste hellehond te zien en Pluto's rijk! Vandaag nog voert de boot van Charon met zich mee de koninklijke zielen van de winnaar én zijn buit. Tot u, o schimmen, bid ik en tot u, o heilig water van de Styx: zet op een kier het dak van het dodenrijk, zodat de grote drom Trojaanse schimmen op Mycene uitzicht heeft! Aanschouw, Trojanen, hoe het lot verkeren kan!

Agamemnon 720-758

Illustratie: Hanneke van der Hoeven

Bergen weerkaatsen het licht

HANS VAN REISEN

Augustinus (354-430) was bisschop van het havenstadje Hippo in Noord-Afrika. Ongeveer zeshonderd preken zijn van hem bewaard gebleven. Een lange preek kon soms uren duren, maar er zijn ook hele korte overgeleverd. Onderstaand preekje van enkele minuten werd gehouden in Hippo tijdens een paasnachtviering. Als een miniatuur van vroegchristelijke preekvaardigheid bevat deze toespraak velerlei associaties met bijbelse passages.

Wij viëren op dit jaarlijkse feest de nederigheid van de Heer, die zichzelf heeft vernederd en gehoorzaam werd tot de dood, tot de dood aan het kruis. Daarom vernederen ook wij onze ziel in deze heilige nacht door te vasten, te waken en te bidden. Ook de gloeiende hitte hier past bij die nederigheid.

Wat betekent het mosterdzaadje immers anders dan de gloeiende hitte van de nederigheid? Met dat zaadje zijn bergen tot diep in het hart van de zeeën verzet. Zulke bergen zijn de grote verkondigers van het evangelie, de heilige apostelen: zij zijn overgeplant van de joden naar de heidenen. Die bergen waarover is gezegd: 'Als de bergen van God is uw gerechtigheid,' zijn beland in het binnenste hart van de wereld, dat wil zeggen: in de wereldse gedachten. Het zijn de bergen waarover is gezegd: 'Wonderbaarlijk van de eeuwige bergen kwam U in schittering van licht.' De bergen met hun gloeiende toppen waren namelijk zelf verlicht en weerkaatsten het licht dat iedere mens verlicht, op zichzelf en op het hart van de zee, dat wil zeggen: op het geloof van de heidenen. Dat licht is als het ware de berg der bergen, de koning der koningen en het heilige der heiligen. Zo werd in de bergen vervuld wat de profeet Jesaja had voorzegd: 'Op het einde der dagen zal het gebeuren, dat de berg van de Heer zonneklaar verheven is boven de bergen,' en wat Jezus zelf zei: 'Wanneer u een geloof bezit, ook al is dit klein als een mosterdzaadje, dan kunt u tot deze berg zeggen: verplaats u van hier en zet u in zee, en hij zal zich verplaatsen.'

Die bergen hebben voor ons deze nacht geheiligd, waarin de Heer na de grafrust verrees, zoals het nietige mosterdzaadje niet tevoorschijn kwam door zich te verlagen, maar alle andere overtrof door te ontkiemen, te groeien, met takken naar alle kanten uit te reiken, en de trots van hart uitnodigde om beschutting te zoeken en te rusten als de vogels. Laat die berg ook in uw hart verblijven. Hij zal namelijk geen gebrek aan ruimte hebben, waar de liefde er zeer veel ruimte voor maakt.

*Sermo 223H**Alexanders duikerklok*

PATRICK DE RYNCK

Uit de Brief van Alexander de Grote aan zijn moeder in de Alexanderroman.

Toen we ontscheept waren en op het strand rondliepen, vonden we een krab die uit het water op het droge was gekropen. Het dier had de grootte van een borstharnas en zijn voorste poten, de zogenaamde scharen, waren elk bijna twee meter lang. Toen wij hem zagen, grepen we onze speren en doodden het dier, met veel moeite want het ijzer drong niet door zijn pantser en met zijn scharen versplinterde hij onze lansen. We legden hem open en vonden in zijn pantser zeven parels die heel kostbaar waren. Geen mens had ooit dergelijke parels gezien. Toen ik ze zag, bedacht ik dat ze in de ontoegankelijke diepte van de zee moesten ontstaan.

Daarom vatte ik het plan op een grote ijzeren kooi te laten maken en daarin een heel groot, glazen vat aan te brengen, met wanden van anderhalve el dik. Op de bodem van dat vat liet ik een gat maken, groot genoeg om een mensenhand door te laten. Ik wilde namelijk onderduiken en te weten komen wat er zich op de bodem van een dergelijke zee bevond. Dat kon door de opening in het vat vanbinnen gesloten te houden en het te openen als ik beneden was aanbe- land; dan kon ik mijn hand naar buiten steken en grijpen wat zich daar in de buurt op de zand- bodem bevond. Ik zou dan mijn hand weer naar binnen halen en het gat onmiddellijk weer slui- ten.

Mijn uitvinding werd gerealiseerd. Ik liet daarop een ketting maken van 545 meter lang en gaf het bevel mij niet eerder op te trekken dan wanneer er aan de ketting werd getrokken. 'Zodra ik op de bodem ben gekomen, zal ik de ketting schudden en trekken jullie mij naar boven.'

Toen alles klaar was, klom ik in het glazen vat: ik verlangde het onmogelijke te wagen. Zodra ik erin zat, werd het bovenaan afgedekt met een loden deksel. Ik was 120 el diep, toen er een vis voorbijkwam die met zijn staart tegen de kooi sloeg. Ze trokken mij omhoog, omdat er aan de ketting geschud was. Ik waagde nog een poging, maar maakte hetzelfde mee. De derde keer dook ik tot op een diepte van 308 el. Ik zag daar heel veel soorten vissen rondzwemmen. En plotseling kwam er een reusachtige vis, hij greep mij met kooi en al in zijn muil en zwom een mijl verder naar het land. Op de schepen waren er 360 man die mij hadden neergelaten: de vis trok ze allemaal met zich mee, mét de vier schepen. Toen hij bij het land kwam, spuwde hij de kooi uit, beet hem met zijn tanden stuk en gooide hem op het droge. Ik was halfdood en ver- lamd van angst. Ik viel op mijn knieën en dankte de Voorzienigheid van hierboven die mij levend gered had uit het verschrikkelijke beest. Tot mezelf zei ik: 'Alexander, hou ermee op het onmogelijke te ondernemen. Straks sterf je nog, al zoekend op de zeebodem.' Ik gaf het leger het bevel op te breken en te marcheren naar de plaats vanwaar we kwamen.

Vita Alexandri, 11 38, 5-11

Een Egyptische ezel

M.A. WES

De joodse historicus Flavius Josephus (37/38-ca. 100 n.Chr.) schreef aan het eind van zijn leven na zijn Joodse Oorlog, zijn autobiografische schets Uit mijn leven, en zijn omvangrijke De Oude Geschiedenis van de Joden, een polemisch geschrift Tegen de Grieken, waarin hij zich fel keert tegen allerlei antisemitisch geschrijf, in het bijzonder van een zekere Apion, uit het Egyptische Alexandrië. Hier volgt een fragment.

Apion heeft de brutaliteit te beweren dat de joden de kop van een ezel in hun tempel opgesteld hebben en dat hun hele religie erop neerkomt dat ze die kop als god vereren. Hij beweert dat dat aan het licht is gekomen toen Antiochos Epifanes [*koning van Syrië, 175-163 v.Chr.*] de tempel plunderde. Bij die gelegenheid zou men die kop gevonden hebben, een gouden kop, die heel veel geld waard was. Om te beginnen wil ik hierop antwoorden dat als er al ooit van iets dergelijks bij ons sprake zou zijn geweest, Apion als Egyptenaar wel de laatste is die zich daarover druk mag maken, aangezien een ezel niets minder is dan katten en geitenbokken en wat er verder voor dieren bij de Egyptenaren als goden beschouwd worden. In de tweede plaats: hoe is het mogelijk dat het gezien de feiten niet tot hem is doorgedrongen dat dat hele verhaal één flagrante leugen is?

[*Hier noemt Josephus een aantal Griekse historici die het onzinnige van het verhaal van Apion aantonen.*]

Apion had wel eens wat meer rekening kunnen houden met wat deze historici schrijven. De man heeft zelf de hersens van een ezel en is zo brutaal als een hond. Wat kun je anders verwachten van iemand uit Egypte? Die beesten worden daar immers als goden beschouwd. Iemand van elders zou met geen mogelijkheid zo'n leugen hebben kunnen bedenken. Wij zijn niet zo stom dat wij ezels enige macht toekennen of die beesten vereren, zoals ze in Egypte doen. Wanneer daar iemand door een adder gebeten wordt of tussen de kaken van een krokodil terecht komt, prijzen ze hem gelukkig en denken ze dat de zegen van de goden hem deelachtig is geworden. Bij ons zijn net als bij alle andere verstandige mensen ezels gewoon pak-ezels, dieren die je kunt opladen, en als ze het wagen te dicht in de buurt van de dorsvloer te komen om daar de boel op te vreten of als ze onderweg ineens stil blijven staan, dan wordt er flink op hen los geslagen. Ze moeten gewoon doen wat er op het land gedaan moet worden. Van tweeën één: ofwel Apion is zo'n ontzettende botterik dat hij niet eens een fatsoenlijke leugen kan verzinnen, ofwel hij heeft ergens iets opgepikt waar hij ook verder niks mee kon beginnen, want zijn godslasterlijke verhaal-slaat werkelijk nergens op.

Contra Apionem II 80-88

Het schild van Aeneas

HENK SCHOONHOVEN

Vulcanus geeft de Cyclopen opdracht om voor Aeneas aan de vooravond van diens strijd tegen de Latijnen een schild te smeden.

Naast de Sicilische kust en 't Aeolische Lipare rijst een eiland op met rokende rotsen; een grot dreunt eronder – hopen van de Etna, gehakt voor de ovens van de Cyclopen. Krachtige slagen op aambeelden bonken na in de oren door de weergalm, in de spelonken sissen de staven van Chalybisch staal, en 't vuur hijgt in de fornuizen: 't is het domein van Vulcanus, Vulcania – land dat zijn naam draagt. Hierheen daalde de almachtige vuurgod toen af uit den hoge. In de reusachtige grot bewerkten Cyclopen het ijzer: Brontes, Stéropes, 't lijf ontbloot – de naakte Pyracmon. Met hun handen hadden ze een bliksem gevormd, voor een deel al gepolijst – zo een als de Vader ontelbaar naar de aarde slingert uit heel de hemel; een stuk wachtte nog op voltooiing. Drie stralen hagel hadden ze erbij gedaan, drie van een wolkbreuk, drie van het rossige vuur, drie van de gevleugelde zuider. Nu mengden zij in hun werk verschrikkelijk geflikker, geknetter, angst en verbolgenheid die bestookt met lekkende vlammen. Elders waren ze bezig voor Mars: aan de vliegende wielen en de strijddar waar hij de mannen, de steden mee ophitst. IJverig vijlend versierden zij ook de schrikwekkende aegis ('t wapen van een verstoorde Pallas) met schubben van gouden slangen; en 't kluwen van adders, 't onthalsde hoofd van de Gorgo zelf die op de borst der godin de ogen laat rollen. 'Weg,' riep hij, 'weg met dit alles en 't werk waaraan jullie begonnen, Etnabewoners! En richt, Cyclopen, hierheen uw aandacht! Er dienen wapens gemaakt voor een held: nu is lichaamskracht nodig, nu rappe handen, en nu de regels van heel jullie ambacht. Geen getalm, en vooruit!' Dit waren zijn enige woorden, maar zij sloegen allen aan 't werk en verdeelden de arbeid eerlijk: er vloeiden stromen van brons, het gouderts werd vloeibaar in de reusachtige ovens, en 't staal dat verwondingen toebrengt. Een geweldig groot schild werd gevormd – het enige tegen alle werptuigen van de Latijnen: een zevental lagen werd op elkaar gelast. Sommigen zogen de zwellende balgen vol en persten de lucht – weer anderen doopten het sissend brons in de koelbak. De grot – door 't plaatsen der aambeelden – dreunde.

Aeneis VIII 416-451

Dieronvriendelijk vetmesten van kippen

JEF ECTOR

Onderstaand fragment van de Latijnse auteur Columella (1ste eeuw n. Chr.) is afkomstig uit zijn boek over de landbouw, De re rustica.

Kippen vetmesten is eerder werk voor een poelier dan voor een boer, maar ik wou er toch iets over zeggen, omdat het geen moeilijke aangelegenheid is. Je beschikt bij voorkeur over een zeer warme ruimte met zeer weinig licht. Daarin hangen de kippen afzonderlijk in kleine hokjes of korfjes en ze hebben zo weinig plaats dat ze zich niet kunnen ronddraaien. Toch moeten die aan beide kanten een opening hebben, een om de kop en een om de staart en het achterste door te steken. Zo kunnen ze voer nemen en zich ontlasten zonder zich te bevuilen. Onder hen leg je zeer zuivere strohalmen of zacht hooi van het tweede gewas, want als ze hard zitten worden ze niet gemakkelijk vet. Op hun kop, onder de vleugels en op hun achterste verwijder je alle pluimen: op de eerste twee plaatsen tegen de luizen, op hun achterste om te voorkomen dat de geslachtsorganen door de mest gaan zweren.

Hun voer bestaat uit gerstemeel. Besprenkel het met water, kneed het en maak er koeken van. Daar is het gevogelte gek op. De eerste dagen moet je er wel spaarzaam mee zijn, totdat de dieren ze hebben leren verteren. Je moet vooral een zware maag vermijden: geef slechts zoveel als ze kunnen verwerken. Ze mogen niets bij krijgen, voordat je gevoeld hebt dat er in de krop geen etensresten meer zitten. Als de kip heeft gegeten zoveel als ze wil, neem je het bakje en laat je haar eruit. Ze mag niet vrij rondlopen, maar kan met de bek alles vangen wat haar steekt of bijt.

Op deze dingen moet elke poelier letten. Als hij niet alleen vette, maar ook malse kippen wil, besprenkelt hij het genoemde meel met vers honingwater en geeft het dan te eten. Sommigen mengen één deel goede wijn met drie delen water en laten daarin tarwebrood weken, dat ze dan de kippen voorzetten.

Als je het vetmesten bij nieuwe maan aanvat (en ook daarvoor moet je zorgen) zijn de kippen na twintig dagen vet. Als ze een afkeer van het voer krijgen, moet je zoveel dagen hun rantsoen verminderen als het vetmesten al duurde. Toch mag het mesten niet langer dan tot de vijftiengste van de maanmaand duren. Het is belangrijk de grootste kippen voor belangrijke feesten te reserveren; dat is dan je verdiende beloning voor het werk en de kosten.

*De re rustica VIII 7**Het laatste woord**Een paar gedachten over de 'hausse'*

VINCENT HUNINK EN PATRICK DE RYNCK

Het kan de lezers en gebruikers van dit jaarboek niet zijn ontgaan: de klassieken zijn in onze dagen en contreien helemaal in. Het mag weer. In een boekwinkel die naam waardig liggen Homeros en Plato, Vergilius en Petronius in stapels goedkope paperbacks met 'revolutionaire' omslagen. Meestal is er ook een stil kastje vol mooi gebonden uitgaven van Griekse en Latijnse, bekende en minder bekende schrijvers, chique boeken met scharlakenrode of kardinaalpurperen leeslintjes. Soms straalt er zelfs een geheel rode gloed van de tafels of hangt er een ivooren schijn in de etalage: dan zijn er heuse reclameacties voor de grote klassieke reeksen.

Daarmee zijn we er nog niet. Veel Nederlandse romans en poëziebundels hebben tegenwoordig een flinke scheut antieke mythologie erdoor of staan stijf van de (geleerde) toespelingen op de klassieken. Claus en Claes zijn hoogtepunten natuurlijk, en het voorlopige dieptepunt is een 'roman' van Geerten Meijsing over de geheime leer van Plato, een boek waar zelfs een paar honderd voetnoten in staan. De academische uitleggers varen er ontegenzeggelijk wel bij.

De schouwburgen bieden veel Griekse tragedie en komedie (en Woody Allen perverteert de Griekse tragedie in zijn *Mighty Aphrodite*), tv en radio blijven niet achter, de gymnasia groeien en bloeien: je kunt niet meer om de klassieken heen. En wie van dit alles niets heeft gemerkt, die moet dan toch al eens op een van de vette krantenkoppen zijn gestoten: 'Renaissance van de antieke literatuur', 'Odysseus is terug', 'De opmars der klassieken', en ga zo maar door.

Hausse?

Een hausse mag je het wel noemen, dachten wij. Op een moment dat één uitgeverij drie stukken van Aischylos in twee uitgaven tegelijk uitbrengt, zoals in 1995 gebeurde met de vertalingen van Gerard Koolschijn en M. d'Hane-Scheltema, is er toch echt wel iets aan de hand. Een jaar of tien geleden was zoiets nog ondenkbaar, maar kennelijk is de tijd er rijp voor. Zo werkten er vorig jaar minstens drie vertalers tegelijk aan Vergilius' *Aeneis*. Ze wisten het van elkaar en ze hebben elk al een uitgever.

Hoe kan dat eigenlijk? Om met een stevige open deur te beginnen: we leven in een postmodern, of post-postmodern tijdperk. Een schrijver mag alles zeggen, maar er is geen taboe meer over en elk verhaal lijkt al verteld, elke stijl al beproefd, elke waarheid achterhaald. Er zijn geen grenzen meer. In zo'n situatie, waarin bovendien alomd massaal veel wordt uitgegeven, wordt het voor schrijver én lezer verleidelijk om terug te duiken in het 'veilige' verleden, terug naar de 'vaste waarden'. Een mens wil wel eens af van het drukke geroep en getier, van de vervlakking en de versnippering, van de opgeklopte wanen van de dag. Misschien lukt het om de vaste ijkpunten van vroeger weer te lokaliseren, of de oude inspiratiebronnen terug te vinden. Het kan natuurlijk ook gewoon uit verveling zijn: het verleden is in elk geval wat anders. Dat laatste, verveling, lijkt in een fin-de-siècle-tijdperk overigens een alleszins eerbaar motief. Maar zo'n terugkeer naar het verleden roept ook onvermijdelijk een tegenbeweging op. Daarover later meer.

De school is altijd een belangrijke factor

voor de belangstelling voor klassieken. De gymnasia weten zich goed te handhaven, maar ook daarbuiten kunnen veel leerlingen, feitelijk meer dan ooit tevoren, met de oudheid in aanraking komen. Dat is een positief punt. Alleen, de Latijnse en Griekse originele teksten worden steeds moeilijker toegankelijk. Leerlingen bereiken een steeds lager kennisniveau in die talen; ze krijgen minder originele teksten voorgeschoteld en meer stukken in vertaling. Jonge leraren, slachtoffers van de verkorte Twee Fasen Structuur, hebben zelf tijdens hun studie ook al minder moeten vertalen en komen in de praktijk moeilijker toe aan het zelfstandig lezen van teksten in Latijn of Grieks. Al was het maar door hun sterk toegenomen werkdruk. Ongetwijfeld stimuleren deze schoolse ontwikkelingen de vraag naar klassieken in vertaling. En dan zwijgen we nog over historici en juristen die 'hun' Tacitus en *Corpus iuris civilis* niet meer in het Latijn kunnen lezen, en over filosofen die het allang hebben opgegeven Aristoteles en Plato in het Grieks te ontcijferen.

Verder kun je eenvoudigweg constateren dat veel uitgevers er nu (status?)waarde aan hechten om iets met klassieken te doen. De sector wordt niet langer alleen bepaald en bevolkt door 'de groten' die zich al jarenlang voor de klassieken sterk maken (Ambo, Athenaeum—Polak & Van Gennep). Er is nu ook een aantal kleinere, meer specialistische uitgevers (Boom, Historische Uitgeverij, Styx, Kok, Kritik). Zoals dat gaat in de grote wereld: als de trein eenmaal rijdt, springt iedereen erop. Meulenhoff bracht na de dood van Johan Polak spoorwegs diens verouderde (en aanvankelijk onder pseudoniem gepubliceerde) Sallustius-vertaling uit, in een ronduit afschuwelijke pocket: een waarlijk 'klassiek' geval van lijkenpikkerij. De SUN wilde zich jarenlang niet wagen aan de klassieken (dat is gezien haar afkomst én de reputatie van de klassieken zeer wel te be-

grijpen), maar inmiddels doet ze flink mee. Zo bracht ze in 1995 een heel fraaie vertaling uit van de complete Herodotus en startte ze met de reeks *Sapientia*. En uitgeverij Prometheus, doorgaans vooral uit op snel commercieel succes, werkt aan een nieuwe integrale Plato. Kennelijk zit er brood in.

Toch zijn de oplagen van veel vertaalde klassieken helemaal niet zo verbluffend. De 'bestsellers' verkopen uiteraard wel goed. Dat zijn voor de oudheid, nog altijd, de Grote Namen (Homeros, Plato, Cicero, Vergilius, Ovidius, en, ja, Augustinus). Maar wie koopt de komedies van Plautus? Of satirische dialogen van Lucianus? Of de liefdesgedichten van Tibullus en Propertius? Veel meer dan tweeduizend stuks halen zulke uitgaven zelden. Vaak blijft het nog ruim daaronder, zoals op te maken valt uit de treurige stemmende jaarafrekeningen die ons soms bereiken. Veel klassieken in vertaling, vooral van wat minder bekende auteurs, kunnen dus haast niet rendabel zijn. Toch verschijnen ze onverminderd. De conclusie moet dan ook zijn dat ze op zijn minst gezien worden als prestigieus, als 'parels voor een literair fonds'.

Dat is helemaal niet erg. Integendeel zelfs, door die 'interne subsidiëring' binnen een uitgeverij worden ook uitgaven mogelijk die het op de vrije markt niet redden. Voor wie de klassieken als geheel een warm hart toedraagt, is dit 'prestige'-element dus heel nuttig.

Iets dergelijks geldt ook als we naar de kopers kijken. Wij hebben het ernstige vermoeden dat voor velen een krachtig 'snobappeal' uitgaat van de zwartlinnen banden, en dat veel kopers die klassieke boeken helemaal niet lezen of het na enkele bladzijden al opgeven: het water blijkt soms te diep tussen oude auteur en nieuwe lezer. Je kunt dit gedrag betreuren als verwerpelijk elitair, maar mede dankzij die groep snobkopers kunnen

sommige vertalingen verschijnen. Dus past classici, vertalers en uitgevers dankbaarheid jegens de snobkoper, ook al leest de lezer niet.

Die lezer wordt anderzijds wél flink geholpen door de aanpak van een aantal vertalers, nog een factor in de verklaring van de hausse: terwijl nogal wat vroegere vertalers hun lezers bij de haren meetrokken op de Heli-con naar de onbeweeglijke oude auteur, moet nu die auteur afdalen naar de Lage-Landse vlakten. Wij bedoelen: eindelijk begint het besef door te dringen dat je als vertaler voeling moet houden met je eigentijdse Nederlanders, dat je de taal van vandaag moet gebruiken om niet uitgelachen te worden en onbegrepen te blijven.

Hoe lang nog?

Vertaalde klassieken zijn een hausse: daar zijn we het intussen hopelijk over eens. Maar je hoeft er niet voor doorgeleerd te hebben om te zien dat het zo niet kan blijven duren. Nederland is geen Italië, waar de oudheid een constante onderstroom in de cultuur is en waar de klassieken overal, ook op straat en in stations, in tweetalige pocketuitgaven te koop zijn. Voor Nederland en Vlaanderen hebben we het toch over een exclusief marktsegmentje, met alle gevaren van dien.

In het Nederlandse boekenpak heerst, zo meldt het *Boekblad*, een 'structurele overproductie'. Dat vermoeden wij eerlijk gezegd al een tijdje, als we als argeloze lezers rondkijken in de boekhandel. Het is eenvoudigweg niet meer bij te houden wat er verschijnt.

Dat enorme aanbod moet haast wel tot een soort inflatie leiden. Om in het jargon te blijven: deze markt kan snel verzadigd raken. En zodra het wat slechter gaat, zullen uitgevers zich wat eerder achter de oren krabben.

Liefhebberij is leuk, maar het moet wel op te brengen zijn. Op zijn minst kun je voorspellen dat de looptijd van uitgaven, ook van klassieken, zal teruglopen. Ambo en Athenaeum—Polak & Van Gennep houden titels tot nu toe vele jaren lang leverbaar, maar zullen de nieuwkomers dat ook gaan doen? We zien het bij Prometheus eerlijk gezegd nog niet gebeuren. En als de een gaat verramsjen en stunts, kan de ander dan achterblijven? En wat blijft er na alle tumult en gedruis over? De ervaring leert het, helaas: van hausse kan het omslaan in hype. Die klassieke markt kan dan net zo snel weer instorten als ze opgebloeid is. En daar gaat je status, als het slecht gaat. Dan beland je vliegensvlug weer in het kniezerige verdomhoekje.

Natuurlijk moet alles gedaan worden om dit te voorkomen. Het zou daarom goed zijn als uitgevers meer zouden samenwerken en onvoorziene, ongewenste dubblures probeerden te voorkomen. (Overigens: de bewuste dubblures zijn voor vertalers uiterst bevorderlijk, doordat ze zorgen voor een gezond klimaat vol *aemulatio*.) Er zouden ook absoluut geen slechte vertalingen in oudbakken Nederlands meer mogen worden uitgebracht. Maar het gebeurt nog steeds: de schade van zulke misbaksels voor de rest van de sector is niet te overzien. Het zou óók goed zijn als er niet elke week weer wat nieuws verscheen, waardoor recensenten en lezers de tel en hun nieuwsgierigheid kwijt-raken. Als, als, als.

Door de 'zegeningen van de vrije markt' zullen dit wel vrome wensen blijven. We moeten intussen maar gewoon monter blijven en hopen dat de vloot niet geheel strandt, dat er minstens een paar schepen verder zullen varen. Kwalitatief goede vertalingen van klassieken verdienen ook in de toekomst een plaats en zullen die vast ook wel blijven krijgen.

Vooralsnog zouden vertalers en uitgevers

er verstandig aan doen zich wat te beperken. Misschien dat ook de bakens wat verzet kunnen worden, bijvoorbeeld naar andere perioden. We hebben nu heel veel klassieke oudheid in vertaling (dat is hoe dan ook een blijvende winst van de huidige hausse), maar de vroegchristelijke en de middeleeuwse Latijnse literatuur zijn maar mondjesmaat vertegenwoordigd. Daar liggen nog grote schatten te wachten op ontdekking. Een reeks mooi uitgevoerde heiligenlevens of vaderlandse kloosterkronieken bijvoorbeeld. Nu zijn die teksten voor de volhardende liefhebber wel te vinden, maar alleen in vuistdikke, dure studies of zeer oude uitgaven, die het grote publiek niet bereiken. Een voorbeeld: het *Willibrord*-jaar bracht een stroom publicaties op gang, maar de middeleeuwse levensbeschrijvingen van de heilige werden niet vertaald of uitgegeven. Daarvoor moest je te rade gaan bij obscure uitgaven uit de vorige eeuw.

Misschien kan het succes van de oudheid een vervolg krijgen in de wat latere perioden. Erg hooggestemde verwachtingen hebben wij op dit punt overigens niet. De classicistische vooroordelen tegen die latere perioden, en zelfs al tegen de minder bekende auteurs uit de oudheid, zijn onuitroeibaar. Een Leidse hoogleraar Latijn verklaarde enige tijd terug in *De Morgen*, veilig ver weg in Vlaanderen, dat hij niet inzag waarom schrijvers als Apuleius (2de eeuw) in de Nederlandse Baskerville Serie moeten verschijnen. Wij zijn, toegegeven, niet direct onpartijdig. Maar ook los hiervan maken we bezwaar tegen het ouderwetse vooroordeel dat auteurs buiten de klassieke canon 'minder' en 'tweederangs' zijn. Laat wie dat beweert maar eens goed kijken op grond van welke criteria die canon tot stand is gekomen... Zolang spraakmakende classici dit soort beweringen blijven doen, is er weinig hoop op verandering in het denken.

Het almaar teruggrijpen naar de 'klassieke klassieken', en het benadrukken van de veronderstelde voorbeeldigheid en superioriteit ervan zullen de onvermijdelijke tegenbeweging alleen maar versterken. Als dat nog kan, na het 'profanerende' modernisme en het speelse postmodernisme.

Men moet dus rekening houden met de mogelijkheid van een instorting van de markt voor vertalingen. Maar ook de creatieve verwerking in de literatuur zou wel eens een verandering kunnen ondergaan. Nu is het nog heel eigentijds en chic om als schrijver flinke brokken oudheid door je proza of verzen te doen, maar hoe lang nog? We zouden ons kunnen voorstellen dat er een generatie literatuurmakers én lezers opstaat die helemaal niets meer moet hebben van die 'klassieken', die zich ertegen afzet en weer iets heel anders wil.

Dat is, alweer, helemaal niet erg. Eigenlijk gaat het al eeuwen zo: na een periode van bewondering komt er een tijd waarin men weer meer afstand neemt van de klassieken of er zelfs ronduit een afkeer van heeft. Daarna, vroeg of laat, keert het tij weer en komt de belangstelling terug. *Und kein Ende...* Er zijn dus pieken en dalen (na hausse komt baisse), maar het gaat altijd door. Zo hoort het ook met ware klassieken. *Luctantur et emergunt.* •

Dit essay is gebaseerd op een bijdrage van Vincent Hunink in Parmentier 7 (1996).

ACHILLEUS Tatios (eind 2de eeuw n.Chr.?) was een romanschrijver uit Alexandrië. Van zijn hand is de liefdesroman *De avonturen van Leukippe en Kleitofon*.

AGATHIAS Scholastikos (ca. 536-582 n.Chr.) schreef Griekse epigrammen, waarvan er enkele zijn overgeleverd in de *Griekse Anthologie*.

ALEXANDER de Grote (356-323 v.Chr.) was de zoon van Olympias en de Macedonische koning Filippos II. Hij verkreeg in 336, na de vermoording van zijn vader, de alleenheerschappij, bracht Griekenland onder Macedonisch gezag, veroverde Egypte (waar hij Alexandrië stichtte) en versloeg de Perzen. Over zijn daden gaat de *Alexanderroman*, die ook enkele zogenaamde brieven van Alexander de Grote bevat.

AMMIANUS Marcellinus (ca. 330-395 n.Chr.) was een Latijnse geschiedschrijver van Griekse afkomst. In zijn *Res gestae* (Geschiedenis) behandelt hij de Romeinse geschiedenis van 96 tot 378. In het gedeelte dat bewaard gebleven is, over de jaren 353-378, staat keizer Julianus de Afvallige centraal.

ANYTE van Tegea (ca. 300 v.Chr.) was een Griekse dichteres. Er zijn van haar twintig epigrammen overgeleverd, op één na alle in de *Anthologia Graeca*.

Flavius ARRIANUS (ca. 95-na 170 n.Chr.) was afkomstig uit Nikomedia. Hij schreef in het Grieks een geschiedkundig verhaal over de veroveringstocht van Alexander de Grote, de *Anabasis*. Een deel van zijn roem dankt hij aan twee geschriften met notities van de voordrachten van zijn stoïcijnse leermeester Epiktetos.

ARTEMIDOROS van Daldis (2de eeuw n.Chr.) was droomuitlegger en waarzegger uit Efese. Bewaard is gebleven het door hem geschreven boek *Oneirokritika* (Droomverklaringen).

AUGUSTINUS (354-430 n.Chr.) is een van de kerkvaders. Hij werd geboren in Numidië en in 387 gedoopt door Ambrosius. In 396 werd hij bisschop van Hippo Regius in Numidië. Van zijn hand zijn ongeveer 130 geschriften bewaard, waarvan naast de talrijke preken de *Confessiones* (Belijdenissen) en *De civitate Dei* (De stad van God) de grootste bekendheid hebben.

Decimus Magnus AUSONIUS (ca. 310-395 n.Chr.) was een Latijns dichter uit Bordeaux, waar hij werkte als leraar. Zijn *Mosella*, een gedicht van 483 regels over de Moezel en de Moezelstreek van Bingen tot Trier, werd geschreven in 370-371.

Nicole van der AUWERA (1961) studeerde klassieke filologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze is lerares klassieke talen aan het Koninklijk Atheneum en de Middenschool te Heist-op-den-Berg, is medeauteur van twee handboeken voor het vak Grieks en vertaalde reeds enkele fragmenten van Diophantus en Apicius.

Rein BLOEM (1932) is een Amsterdams dichter en essayist. Hij publiceerde recentelijk *Federico Mompou, leven en werken* (1995) en vertaalde werk van onder anderen Baudelaire, Mallarmé, Apollinaire, Joyce en Reverdy. Zijn integrale vertaling van Lykofrons *Alexandra* zal in de Baskerville Serie verschijnen.

Jeroen A.E. BONS (1960) is classicus, verbonden aan de vakgroep Literatuurwetenschap van de Universiteit Utrecht. Hij vertaalde Lysias, *Redevoeringen* en is redacteur van de vertalingenreeks 'Griekse Filosofie en Retorica' van de Historische Uitgeverij Groningen.

Anne van BUUL (1964) studeerde aan de leraarenopleiding en volgde daarnaast een avondopleiding kunstgeschiedenis. Naast haar vrije werk maakte ze tekeningen voor de Kinderpagina van NRC *Handelsblad* en voor de *Boekie-boekiekrant*.

Ook maakte zij de linoleumsneden in *Bijna iedereen kon omvallen* van Toon Tellegen.

Gaius Valerius CATULLUS (ca. 84-54 v.Chr.), de eerste grote Romeinse lyricus, werd geboren in Verona. Van zijn 116 *Carmina* (Gedichten) behoren die over Lesbia tot de bekendste.

CHARITON (1ste n.Chr.?), uit Afrodiasias, schreef in het Grieks de roman *Chaereas en Kallirhoe*.

Paul CLAES (1943) is auteur, dichter, vertaler, literatuurwetenschapper en docent literair vertalen in Antwerpen. Hij vertaalde werk van Sappho, Griekse epigrammendichters en Catullus, van Mallarmé, Rimbaud en Nerval, van Pound, Joyce enzovoort. In 1996 kreeg hij voor zijn vertaalwerk de Martinus Nijhoffprijs.

Hugo CLAUS (1929) is onder andere schrijver. Hij vertaalde, gevraagd door zijn landgenoot en bijna-naamgenoot Paul Claes, het afscheidslied van Hadrianus. Drs. P. De Rynck ontdekte inmiddels dat de Vlaamse reus daarbij gebruik heeft gemaakt van een Engelse tussenvertaling, met name de versie van Peter Clough in *Pastiches, Parodies & Peanuts* (London, Lyrer & Co 1995).

Lucius Junius Moderatus COLUMELLA (middeleeuw 1ste eeuw n.Chr.) was afkomstig uit Gades (Zuid-Spanje). In zijn belangrijkste boek, *De landbouw*, dat volledig is bewaard, behandelt hij de verschillende aspecten van de Romeinse land- en tuinbouw.

Harm-Jan van DAM (1948) vertaalt vooral Latijnse en Neolatijnse poëzie. In 1994 verscheen zijn vertaling van de *Priapea*. Verder publiceerde hij verspreide vertalingen van gedichten van Statius, Daniel Heinsius en Hugo Grotius en een aantal Latijnse brieven. Met vertalingen van Yeats en D'Annunzio won hij tweemaal de NRC-poëzievertaalsprijs.

Gerda DENDOoven (1962) heeft aan de Kunstacademie van Gent gestudeerd. Ze maakt sinds 1985 illustraties bij teksten van anderen. Ze probeert de woorden in tekeningen te ver-
 96

ten. Hoe absurder, hoe liever. Ze houdt ook erg van poëzie; ze illustreerde de versjes van Leendert Witvliet in *Momme-la-me-los* en ze maakte de tekeningen in *De kleine Ovidius* (1997). Binnenkort verschijnt haar eerste zelfgeschreven absurd-poëtische *Hier en daar en voorbij de zee*.

Luc DEVOLDERE (1956) studeerde oude talen en filosofie. Hij is adjunct-hoofdredacteur van de *Stichting Ons Erfdeel*.

DIO Cassius Cocceianus (ca. 163-235 n.Chr.), afkomstig uit Nikea in Bithynië, schreef in het Grieks een uitgebreide Romeinse geschiedenis (*Historia Romana*), waarvan een groot deel bewaard is gebleven gebleven.

Hein L. van DOLEN (1941) is classicus, vertaler en publicist. Hij vertaalde onder meer werken van Lucianus, Aristofanes, Ploutarchos en Herodotos. Momenteel werkt hij aan de vertaling van de komedies *De kolenbranders* (*Acharniërs*), *Wespen* en *Kapitaal* (*Ploutos*) van Aristofanes, en de Griekse roman *De avonturen van Leukippe en Kleitofon* van Achilleus Tatios, die in de Baskerville Serie zullen verschijnen.

Frans van DOOREN (1934) is classicus en romaanist. Hij vertaalde, behalve epigrammen van de Latijnse dichter Martialis, vele Italiaanse klassieken, onder wie Dante, Petrarca, Machiavelli, Michelangelo en Leopardi. Als recensent Italiaans schrijft hij boekbesprekingen voor NRC *Handelsblad*. In 1990 ontving hij voor zijn vertaalwerk de Martinus Nijhoffprijs.

Imme DROS (1936) studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Zij schrijft kinderboeken en toneelstukken, en vertaalde Homeros' *Odysee* en *Hadewijchs visioenen*.

Jef ECTOR (1944) studeerde klassieke filologie en is leraar. Hij publiceerde een tiental vertalingen van klassieke auteurs en schrijft voor diverse literaire tijdschriften.

Philip van der EIJK (1962) is werkzaam als Wellcome Trust Research Fellow in de geschiedenis van de antieke geneeskunde bij de vak-
 97

groep Klassieken van de Universiteit van Newcastle upon Tyne. Hij vertaalde teksten van Aristoteles, Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal, Georg Trakl en Gottfried Benn.

EMPEDOKLES (492-432 v.Chr.) leefde in Agrigentum op Sicilië. Hij was arts en filosoof. Van zijn in hexameters geschreven werk zijn slechts fragmenten bewaard. Hij is beroemd geworden door zijn leer van de vier elementen: water, vuur, lucht en aarde.

EUKLIDES (ca. 300 v.Chr.) was een Grieks wiskundige. Het belangrijkste geschrift dat van zijn hand bewaard is, *Elementa*, behandelt onder andere de vlakke- en ruimte-meetkunde en de rekenkunde. De invloed ervan was eeuwenlang zeer groot.

EURIPIDES (ca. 480-406 v.Chr.) is de laatste van de drie grote Atheense tragediedichters. Van de meer dan 90 stukken die hij waarschijnlijk heeft geschreven zijn er 18 bewaard, waaronder *Medeia*, *Hippolytos*, *De Bakchanten*, *Elektra*, *Orestes*, *Trojaanse vrouwen* en *Hekabe*.

Lucette M. FABER-Oostenbroek (1948) is classicus en freelance publiciste over wijn en antieke wijngeschiedenis. Zij publiceerde in 1986 een integrale vertaling van de gedichten van Catullus. Van haar vertaling van Prudentius' *Psychomachia* werden ook fragmenten opgenomen in *Op de snaren van Apollo*.

Rein FERWERDA (1937) vertaalde de *Enneaden* van Plotinos, *Leven en leer van beroemde filosofen* van Diogenes Laërtius en het complete werk van de scepticus Sextus Empiricus. Hij is bezig met de vertaling van Empedokles, die in 1997 in de Baskerville Serie zal verschijnen, en van enkele boeken van Aristoteles en Palamas.

FLAVIUS Josephus (37/38-ca. 100 n.Chr.) was een joodse geschiedschrijver uit een vooraanstaande familie van priesters in Jeruzalem. Hij kwam na de joodse opstand tegen de Romeinen in Rome terecht. Hier schreef hij zijn boeken, waaronder *De Joodse Oorlog*, *De Oude Geschiedenis van de Joden* en *Tegen Apion*. Vertalingen
 97

van zijn werk verschenen en verschijnen bij Ambo.

Marcel F. FRESCO (1925), emeritus hoogleraar Rijksuniversiteit Leiden, houdt zich onder andere bezig met systematische wijsbegeerte (cultuurfilosofie, waardenleer), met het poëtische en filosofische oeuvre van J.A. der Mouw, met antieke wijsbegeerte (Sokrates, Plato) en met het werk van Frans Hemsterhuis. Hij bereidt thans een bloemlezing voor uit de ongepubliceerde brieven van Hemsterhuis.

Harrie GEELLEN (1939) is een echte duivelskunstenaar. Hij maakt tekenfilms en schrijft teksten voor liedjes, bewerkt opera's, schrijft en tekent zijn eigen boeken en maakt prenten bij teksten van anderen. Hij illustreerde onder andere in 1996 het Kinderboekenweekgeschenk van Imme Dros *De huiveringwekkende mythe van Perseus*.

Aulus GELLIUS (2de eeuw n.Chr.) is de auteur van het Latijnse werk *Noctes Atticae* (Attische nachten). In dit grotendeels bewaard gebleven werk gaat hij in op taalkundige, filosofische, juridische, godsdienstige en tekstkritische problemen.

Piet GERBRANDY (1958) is classicus en woont in Winterswijk. Hij schrijft in diverse bladen over klassieken, vertaalde *The Lost Ones* van Samuel Beckett, werkte mee aan enkele schoolboeken en is bezig met een vertaling van Quintilianus' *Opleiding in de welsprekendheid*; in 1996 verscheen bij Meulenhoff zijn gedichtenbundel *Weloverwogen en onopgemerkt*. Hij is poëzierecensent bij de *Volkskrant*.

Guido GEZELLE (1830-1899) publiceerde als aanhangsel van zijn dichtbundel *Kerkhofblommen* een corpus van 162 'zieledichtjes', zoals die op doodsprentjes werden afgedrukt. De Hadrianus-vertaling (in potloodhandschrift op een blad blauw angoulême papier, volgens dr. P. Coutenier te dateren omstreeks 1857) was oorspronkelijk voor dit aanhangsel bedoeld, maar werd, waarschijnlijk wegens haar te lichtzinnige inhoud, door de dichter geschrapt. Ze wordt hier voor het eerst gepubliceerd.

Dirk GIELEN (1955) werkt als classicus aan scholengemeenschappen in Roermond en Venlo. Samen met Simon Veenman werkt hij aan een vertaling van de tien boeken van Pausanias, waarvan het werk aan de eerste twee – *Athene en Attika* en *Korinthe en de Argolis* – in een vervolgd stadium is.

Publius Aelius HADRIANUS (76–138 n.Chr.) was behalve Romeins keizer ook literator. Van zijn proza bleef vrijwel niets bewaard, van zijn poëzie slechts wat fragmenten. De vijf regels waarin hij op zijn sterfbed afscheid neemt van zijn ziel zijn het bekendst gebleven.

M. d'HANE-Scheltema (1932) is classica en vertaalster. Zij publiceerde reeds vertalingen van Juvenalis' *Satiren*, Ovidius' *Metamorphosen*, Aischylos' *Oresteia* en Aristofanes' *Wolken*, *Vogels* en *Kikkers*. Momenteel werkt zij aan een vertaling van de *Aeneis* van Vergilius. In 1986 kreeg zij voor haar vertaalwerk de Martinus Nijhoffprijs.

D. den HENGST (1939) is hoogleraar Latijn aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn vertaling van Suetonius' *Keizers van Rome* verscheen in 1996. Hij werkt nu aan een vertaling van Ammianus Marcellinus.

HIPPOKRATES (ca. 460–370 v.Chr.) wordt beschouwd als de grondlegger van de medische wetenschap. Hij was als Griekse arts werkzaam op het eiland Kos, waar hij een soort geneeskundige school stichtte. De overgeleverde titels van zijn omvangrijke oeuvre vormen het *Corpus Hippocraticum*. Het is echter onmogelijk te achterhalen wat hiervan door Hippokrates zelf werd geschreven.

Pieter 't HOEN (1962) studeerde Mode Illustreren aan de Hogeschool voor de Kunsten in Arnhem. Hij werkt sinds 1988 onder andere voor *HP/De Tijd*, De Geïllustreerde Pers, De Telegraaf Tijdschriften Groep en het Nederlands Mode Instituut, onder de artiestennaam Piet Paris.

Hanneke van der HOEVEN (1955) is schilder en tekenaar. Zij maakt strips voor kranten en tijdschriften, onder andere voor *De Groene Amster-*

dammer. Ook maakte ze de tekeningen in *Staartenboek* bij het verhaal van Anita Boelsums, en illustreerde ze de versjes van Edward van de Vendel in *Betrap me*.

Wiebe HOGENDOORN (1936), voormalig hoogleeraar Theaterwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, publiceerde voornamelijk over dramatheorie en oudere Nederlandse toneelgeschiedenis. Van de door hem vertaalde gedichten, uit het Engels en andere talen, zijn de meeste verschenen in *De Tweede Ronde*, waarvan hij redacteur is, en in bloemlezingen. Hij bereidt een vertaling voor van Ovidius' *Tristia*, te verschijnen in de Baskerville Serie.

Katrien HOLLAND (1964) studeerde aan de Academie voor Beeldende Vorming in Tilburg. Zij debuteerde met het prentenboek *Mijn Held* (1989), dat werd bekroond met de Grafische Prijs van de Fiera di Bologna. In 1993 verscheen haar boek *Roedel*, waarvoor Imme Dros de tekst schreef.

HOMEROS (8ste/7de eeuw v.Chr.) schreef de twee oudste werken uit de Griekse literatuur: de epen *Ilias* en *Odysseia*. De meest recente Homeros-vertalingen zijn van de hand van Imme Dros en H.J. de Roy van Zuydewijn.

Anton van HOOFF (1943) is universitair hoofd-docent voor oude geschiedenis en voor de lerarenopleiding klassieken aan de Universiteit van Nijmegen. In 1990 publiceerde hij *Zelfdoding in de antieke wereld* en in 1993 *De vonk van Spartacus. Het voortleven van een antieke rebel*, beide bij de SUN in Nijmegen. Hij schrijft ook voor *De Gelderlander* en *NRC Handelsblad*. Momenteel werkt hij aan de eerste complete vertaling van Artemidoros.

Quintus HORATIUS FLACCUS (65–8 v.Chr.) was een Latijnse dichter. Hij schreef *Carmina* (Oden), *Epistulae* (Brieven, waaronder de *Ars poetica*), *Epodi* of *Iambi* (Epoden of Jamben) en *Satirae* of *Sermones* (Satiren of Gesprekken).

Vincent HUNINK (1962) is latinist, verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Rijksuniversiteit Leiden. Hij vertaalde werken van Apuleius, Cicero, Cato en Gorgias. In voor-

bereiding zijn Caesar, *Oorlog in Gallië* en het *Verzameld werk* van Sallustius, die zullen verschijnen in de Baskerville Serie.

Charles HUPPERTS (1951) is werkzaam als classicus in het middelbaar en universitair onderwijs. Hij vertaalde werken van Aristofanes, Epicurus, Epictetus, Euripides, Plato en de Presokraten. Onlangs is zijn vertaling van de *Ethica Dicomachea* van Aristoteles verschenen (samen met B. Poortman).

ISOKRATES van Athene (436–338 v.Chr.) was literator, publicist en hoofd van een succesvolle school. Hij verzorgde een hogere algemene vorming, waarvan retorica en praktische filosofie de hoofdbestanddelen waren.

De H. JOHANNES (1ste eeuw n.Chr.) was de jongste van de vier evangelisten. Het evangelie volgens Johannes is waarschijnlijk geschreven tussen 90 en 100.

Wolther KASSIES (1933) was tot 1992 leraar klassieke talen. Hij vertaalde Cicero, *Brieven* (1972), Hesiodos, *Werken en Dagen* (1989) en Apollonios van Rhodos, *De tocht van de Argonauten* (1996).

Ankie KUYVENHOVEN (1943) is classica en was als lerares klassieke talen werkzaam in het onderwijs. Zij doet momenteel onderzoek in verband met de epigrammen van Anyte van Tegea. Van een aantal van deze epigrammen werd haar vertaling reeds gepubliceerd.

Patrick LATEUR (1949) is classicus, dichter en leraar te Gijzegem (B). Verder is hij hoofdredacteur van *Vlaanderen* en medewerker aan diverse andere tijdschriften. Hij publiceerde onder meer *Muze, zeg me... Bloemlezing Griekse literatuur* en *Pervigilium Veneris. Een lentelied*. Momenteel werkt hij aan een vertaling van Pindaros en aan een bloemlezing Latijnse literatuur.

Fons van der LINDEN (1923) is grafisch vormgever en gaf les aan de academie te Tilburg. Inmiddels heeft hij al enkele honderden epigrammen van Martialis vertaald.

Titus LIVIUS (59 v.Chr.–17 n.Chr.) uit Patavium (Padua) schreef in het Latijn onder de titel *Ab urbe condita* (Vanaf de stichting van de stad) de geschiedenis van Rome. Het totale werk omvatte 142 boeken, waarvan er nog 35 zijn bewaard.

LONGINOS is de naam waaraan het geschrift *De sublimitate* (Verhevenheid) is verbonden, een Grieks literair-theoretisch geschrift. De auteur hiervan is echter niet bekend. Meestal wordt daarom van 'pseudo-Longinos' gesproken.

LYKOFRON (330 v. Chr.–?) schreef het Griekse gedicht *Alexandra*, een lang profetisch bodeverhaal over het lot van Troje, met tragische kenmerken. Momenteel wordt het voor het eerst integraal in het Nederlands vertaald, door Rein Bloem.

Marcus Valerius MARTIALIS (ca. 40–102 n.Chr.) was een Latijns dichter, afkomstig uit het Spaanse Bilbilis, maar vooral actief in Rome. Er staan bijna vijftienhonderd epigrammen op zijn naam.

Fik MEIJER (1942) is als bijzonder hoogleraar Zeegeschiedenis en Maritieme Archeologie van de Klassieke Oudheid verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij vertaalde Plinius Minor, *Panegyricus* (samen met D. den Hengst), Flavius Josephus, *De Joodse Oorlog* en *Uit mijn leven* (samen met M.A. Wes), Gregorius van Tours, *Historiën*, en Flavius Josephus, *De Oude Geschiedenis van de Joden*, deel 1, (samen met M.A. Wes).

MELEAGER (begin 1ste eeuw v.Chr.) was een Grieks dichter, onder andere van epigrammen, en bloemlezer van een 'epigrammenkrans', die mede aan de basis lag van de *Anthologia Palatina*.

Simone MOOIJ-Valk (1930) vertaalde *Persoonlijke notities* van Marcus Aurelius. Zij werkt momenteel aan een vertaling van de *Anabasis van Alexander* van Flavius Arrianus die in 1999 bij Ambo zal verschijnen, en de fragmenten van de Filosofische Inscriptie van Diogenes van Oinoanda.

Marc MOONEN (1921) was directeur in het middelbaar onderwijs. Hij vertaalde Vergilius' *Bucolica*, Tacitus' *Germania*, Phaedrus' *Fabels*, Xenofons *Tocht der Tienduizend*, Longos' *Daphnis en Chloë* en Seneca's *Apocolocyntosis Divi Claudii*.

John NAGELKERKEN (1945) is leraar klassieke talen aan het Murmellius Gymnasium te Alkmaar. Eerder vertaalde hij *Elegieën* van Tibullus en de *Amores* van Ovidius. Bij Ambo zal zijn vertaling verschijnen van de *Cyropaedia* van Xenofon.

Mark NIEUWENHUIS (1968) houdt zich voornamelijk met middeleeuws Latijn bezig. Momenteel werkt hij aan een vertaling van de *Ysengrimus*, die eind 1997 bij Querido zal verschijnen, en aan de *Alexandreis* van Walter van Châtillon.

NIKIAS van Milete (3de eeuw v.Chr.) was dokter en dichter. Hij was bevriend met de bekende Alexandrijnse dichter Theokritos, die aan hem enkele idyllen opdroeg. Er zijn van Nikias zelf in de *Griekse Anthologie* acht epigrammen bewaard.

NOSSIS (3de eeuw v.Chr.) was een dichteres uit Lokroi, een Griekse kolonie in Zuid-Italië. Er zijn van haar elf epigrammen overgeleverd in de *Griekse Anthologie*.

Michiel OP DE COUL (1961) is docent klassieke talen en als vertaler verbonden aan het Augustijns Instituut te Eindhoven. Een integrale vertaling van Longinos' *De Sublimitate* verschijnt in 1997 onder de titel *Het Sublieme* bij de Historische Uitgeverij Groningen. Een vertaling van Xenofons *Verdedigingsrede van Sokrates* en *Symposium* is in voorbereiding en zal in de Baskerville Serie verschijnen.

Emilie van OPSTALL (1968) is docente klassieke talen aan het St. Ignatius Gymnasium te Amsterdam. Zij werkt aan een volledige vertaling van *Chaireas en Kallirhoë*, die in 1998 zal verschijnen in de Baskerville Serie.

Hans ORANJE (1940) is docent Grieks en Latijn aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en criticus voor theater en klassieke literatuur bij *Trouw*. Hij maakte een vertaling van Euripides' *Bakchai* voor Theater Terzijde (1969) en een herziening van de vertaling van Pé Hawinkels van Sofokles' *Antigone*, in samenwerking met Ton Lutz, voor het Publiektheater (1981).

Publius OVIDIUS Naso (43 v.Chr.-18 n.Chr.) uit Sulmo was een Latijns dichter van wie een omvangrijk oeuvre bewaard is gebleven: de *Amores* (Liefdesgedichten), *Heroides* (Heldinnenbrieven), *Ars amatoria* (Liefdeskunst), *Remedia amoris* (Middelen tegen de liefde), *Metamorphoses* (Gedaanteverwisselingen), *Fasti* (De kalender), *Tristia* (Treurzangen) en *Epistulae ex Ponto* (Brieven van de Zwarte Zee).

Rudi van der PAARDT (1943) is verbonden aan de vakgroep GLTC van de Rijksuniversiteit Leiden. Hij publiceerde veelvuldig over de receptie van de Griekse en Latijnse literatuur in de Nederlandse letteren.

Ana Paula PAIS (1965) studeerde Grafiek/Illustratie aan de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Daarna aan dezelfde Akademie de Tweede Fase Illustratie. Ze heeft illustraties gemaakt voor onder andere Schoevers Uitgeverij en Rijkswaterstaat.

PALLADAS (ca. 355-430 n.Chr.) was een Grieks epigrammendichter en leraar. Van hem zijn gedichten overgeleverd in de *Griekse Anthologie*.

PAULUS Diaconus (ca. 721-800) was een Langobard uit Friuli. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door in het klooster van Monte Cassino. Hij schreef in het Latijn een geschiedenis van de Langobarden, van de mythische oorsprong van dit volk tot de dood van koning Liutprand in 744.

PAUSANIAS (2de eeuw n.Chr.) was een auteur wiens werk in tien boeken over bezienswaardigheden en geschiedenis van – voornamelijk – het Griekse vasteland, tegenwoordig met *Handboek van Griekenland* zou worden aangeduid.

Ton PETERS (1935) is classicus en werkt aan een vertaling van Vitruvius' *De bouwkunde*, die in 1997 zal verschijnen in de Baskerville Serie.

Francesco PETRARCA (1304-1374) werd geboren in Arezzo. Hij schreef niet alleen poëzie in het Italiaans, maar ook traktaten en brieven in het Latijn. Uit deze Latijnse brieven wordt momenteel een vertaalde selectie voorbereid door Frans van Dooren voor Athenaeum—Polak & Van Gennepe.

Gaius Julius PHAEDRUS (eind 1ste eeuw v.Chr.-midden 1ste eeuw n.Chr.) was een Latijns fabeldichter. Van zijn hand zijn meer dan honderd Aesopische fabels bewaard. Hij introduceerde het genre van de fabel in de Latijnse literatuur.

Mark PIETERS (1964) was korte tijd stuurman op de grote handelsvaart en studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkt als redacteur bij uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennepe/Querido.

PINDAROS (ca. 520-445 v.Chr.) was afkomstig uit Thebe, maar bracht een groot deel van zijn leven in Athene en op Sicilië door. Hij is de dichter van onder andere de *Zegezangen*, te onderscheiden in Olympische, Pythische, Isthmische en Nemeïsche oden.

POLYBIOS (ca. 200-120 v.Chr.) uit Megalopolis (Arcadië) was een Grieks geschiedschrijver die in 167 naar Rome werd gedeporteerd, waar hij tot in de hoogste kringen doordrong. Van zijn *Historiai* (Geschiedenis) is ongeveer een derde bewaard.

Aurelius PRUDENTIUS Clemens (348-ca. 410 n.Chr.) was een Latijns-christelijk dichter, afkomstig uit Spanje. Zijn oeuvre is volledig bewaard gebleven en door hemzelf uitgegeven in 405.

Hans van REISEN (1957) is als theoloog en studiesecretaris verbonden aan het Augustijns Instituut te Eindhoven.

Hedwig W.A. van ROOIJEN-Dijkman (1938) is voormalig lerares klassieke talen. Zij vertaalde onder anderen Cicero, Caesar en Jamblichus.

Onlangs verscheen haar vertaling van de derde decade van Livius, onder de titel *Hannibal voor de poorten*.

Patrick De RYNCK (1963) publiceert, redigeert, recenseert en nog wel wat. Hij is vrij medewerker aan de K.U. Leuven, auteur van *De kniphoog van Medusa*, coauteur van *De oudheid in het Nederlands* en samensteller van *Op de snaren van Apollo*. Momenteel werkt hij onder meer aan een bundeling van vertalingen van Martialis' epigrammen.

Coluccio SALUTATI (1331-1406), een van de grondleggers van het humanisme in Florence, bekleedde juridische staatsfuncties en legde zich toe op retorica en moraalfilosofie. Zijn belangrijkste werk was – naast zijn politiek invloedrijke, 'meer dan een leger gevreesde' brieven – *De Herculis laboribus*, over Hercules als symbool van de nobele mens.

SAPFO (ca. 600 v.Chr.) was een Griekse dichteres. Zij werd geboren op het eiland Lesbos en vluchtte later, of werd verbannen, naar Sicilië. Van haar werk zijn één volledig gedicht, de 'Ode aan Afrodite', enkele langere fragmenten en vele brokstukjes bewaard.

Henk SCHOONHOVEN (1942) was tot 1992 werkzaam als universitair docent Grieks en Latijn aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn vertaling van Vergilius' *Aeneis* wordt in 12 tweetalige deeltjes uitgegeven door Styx Publications. Bij dezelfde uitgever verschijnt zijn vertaling van Menanders *Dyskolos*.

Piet SCHRIJVERS (1939) is hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij vertaalde onder meer Horatius' *Ars poetica*, Lipsius' *Over standvastigheid bij algemene rampspoed*, *De lyrische gedichten* van Horatius en recentelijk Vergilius' *Aeneis*.

Lucius Annaeus SENECA (ca. 2-65 n.Chr.), een Latijns auteur uit het Spaanse Córdoba, schreef onder andere dialogen, zedenkundige brieven, natuurkundige onderzoekingen en tragedies. Van zijn tragedies zijn er negen bewaard, waaronder *Agamemnon*, *Oedipus*, *Phaedra*, *Thyestes* en *Troades*.

Marianne SLIGTING (1956) studeerde aan de Rietveldacademie en aan de Kunstacademie van Amsterdam. Ze maakte onder andere mooie gekleurde prenten in de kinderboeken van Alfred Kossmann *Lieve, lieve opa's* (1994), Imme Dros *Dag soldaat, dag mooie soldaat* (1996) en Gerard Berends *Waaien, hard waaien* (1990).

Siem SLINGS (1945) is hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In zijn Nederlandstalige artikelen over Griekse taalkunde en Griekse literatuur zijn de vertaalde tekstfragmenten van zijn hand. Hij werkt aan een geschiedenis van de Griekse literatuur die uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennep zal uitbrengen.

Hans SMOLENAARS (1943) is universitair hoofddocent Klassiek Latijn aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkt aan een boek over Vergilius voor de Baskerville Cursief Serie.

Simon VEENMAN (1943) is als classicus verbonden aan het Stanislas College in Delft. Samen met Dirk Gielen werkt hij aan een vertaling van de tien boeken van Pausanias, waarvan het werk aan de eerste twee – *Athene en Attika* en *Korinthe en de Argolis* – in een vergevorderd stadium is.

H. VERBRUGGEN (1933–1996), was leraar Grieks in Brussel. Aan de Leuvense Universiteit doceerde hij de cursus 'Godsdiensten van Kreta'. Hij vertaalde onder meer *Agricola* van Tacitus, *Lysistrata* van Aristofanes en *Romeinse keizers* van Suetonius. Voor de Baskerville Serie bezorgde hij een vertaling van de *Homerische hymnen*.

Publius VERGILIUS Maro (70–19 v.Chr.), Latijns dichter uit Andes bij Mantua, is auteur van de *Bucolica* (Herderszangen), *Georgica* (De landbouw) en de *Aeneis* (Het verhaal van Aeneas).

Cornelis VERHOEVEN (1928), classicus, is emeritus hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam. Hij vertaalde onder andere de *Brieven aan Lucilius* en de *Dialogen* van Seneca, *Gesprekken in Tusculum* van Cicero, de fragmenten van Herakleitos, de

Apologie van Plato en de boeken 'Kleine Alfa' en 'Lambda' uit Aristoteles' *Metafysika*.

Peter VERSTEGEN (1938) is onder andere vertaler en redacteur van *De Tweede Ronde*. Hij vertaalde werk van Nabokov, Shakespeare, Baudelaire, Rilke en anderen. In 1973 kreeg hij voor zijn vertaalwerk de Martinus Nijhoffprijs.

Joost van den VONDEL (1587–1679) schreef in het jaar van zijn dood het grafdicht 'Vro-lijk' als luchtige variatie op Hadrianus' 'Animula blandula vagula'. De kenner zal hier de stijl en het voorbeeld herkennen van het lijdicht op zijn jonggestorven zoontje Constantijn.

Berend J. VONK (1962) is kunstenaar, illustrator, striptekenaar en zanger. In 1992 won hij de Ilse Frankenthal Grafiekprijs voor zijn houtsnedes. Als illustrator is hij onder andere werkzaam voor *Trouw*, *Algemeen Dagblad* en *Filosofie Magazine*. Hij tekent maandelijks beeldverhalen voor *Zone 5300* en publiceerde in 1995 het stripboek *In de val van Jeanette*. Tevens is hij zanger van de Galeislavenrockformatie 'De Sufgerukte Wallies'.

M.A. WES (1939) is hoogleraar oude geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Samen met Fik Meijer werkt hij aan een integrale vertaling van het omvangrijke oeuvre van de joodse historicus Flavius Josephus.

Anton van WILDERODE (1918) is dichter en vertaler, en was leraar. Hij vertaalde onder meer de *Aeneis*, *Bucolica* en *Georgica* van Vergilius.

Nelleke ZANDWIJK (1961) studeerde Vrije Grafiek en Teken en aan de Aki (kunstacademie) in Enschede. Ze ontwierp decors en kostuums voor onder andere Toneelgroep Amsterdam en Stella Den Haag. Ze maakte illustraties in diverse boeken en tijdschriften en ze schreef twee korte verhalen voor *Holle Bolle Gijs*.

Leverbare titels van vertaalde Griekse en Latijnse literatuur

Aeschylus *De Perzen*, vert. Herman Altena, Ambo
 Aeschylus *Prometheus*, vert. G. Komrij, Prometheus
 Aischylos *Oresteia*, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Aischylos *Het verhaal van Orestes*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Aisopos *Fabels*, vert. Hein L. van Dolen, SUN
 Anselmus van Canterbury *Over keuzevrijheid*, vert. Arjo Vanderjagt, Kok Agora
 Anselmus van Canterbury *Over waarheid*, vert. Arjo Vanderjagt, Kok Agora
 Apokriefen van het Nieuwe Testament I & II, vert. A.F.J. Klijn, Kok
 Apollonios van Rhodos *De tocht van de Argonauten*, vert. Wolther Kassies, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Apostolische Vaders I & 2, vert. A.F.J. Klijn, Kok
 Apuleius *De gouden ezel. Metamorphosen*, vert. M.A. Schwartz, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Apuleius *Pronkpassages/Demonen*, vert. Vincent Hunink, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Apuleius *Toverkunsten. Pleidooi na een aanklacht wegens magische praktijken*, vert. Vincent Hunink, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Aristes *De oorsprong van de Griekse Bijbel. De brief van —*, vert. Thalien M. de Wit-Tak, Kok
 Aristofanes *Vrouwenstaking/Vrouwenfeest/Vrouwenpolitiek*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Aristofanes *Wolken/Vogels/Kikkers*, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Aristoteles *Metaphysica - Kleine Alfa*, vert. Cornelis Verhoeven, Ambo
 Aristoteles *Het Opperwezen* [Metaphysica Lambda], vert. Cornelis Verhoeven, Ambo
 Aristoteles *Over de kosmos*, vert. A.P. Bos, Boom

Aristoteles *Poëtica*, vert. N. van der Ben en J.M. Bremer, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Asclepius *De volkomen openbaring van Hermes Trismegistus*, vert. G. Quispel, In de Pelikaan
 Aurelius Augustinus *Als licht in het hart*, vert. Joost van Neer, Martijn Schrama, Anke Tigchelaar en Paul Wammes, Ambo
 Augustinus *Regels voor de gemeenschap*, vert. T.J. van Bavel, Kok
 Aurelius Augustinus *Belijdenissen*, vert. Gerard Wijdeveld, Ambo
 Aurelius Augustinus *Carthaagse preken*, vert. Gerard Wijdeveld, Ambo
 Aurelius Augustinus *Commentaar op psalm 118/119*, vert. T.J. van Bavel, Ambo
 Aurelius Augustinus *Over de vrije wilskeuze*, vert. Olav J.L. Albers, Ambo
 Aurelius Augustinus *De stad van God*, vert. Gerard Wijdeveld, Ambo
 Boëthius *De vertroosting van de filosofie*, vert. R.F.M. Brouwer, Ambo
 Carmina Burana. *De liederen van Carl Orff*, vert. Rik Deweerdt, Kritak
 Cato *Goed boeren*, vert. Vincent Hunink, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Catullus *Verzen*, vert. Paul Claes, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Cicero *Drie gesprekken over redenaarskunst*, vert. Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman en Anton D. Leeman, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Cicero *De goden*, vert. Vincent Hunink, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Cicero *Lotsbeschikking*, vert. T.H. Janssen, Boom
 Cicero *Over het voorspellen van de toekomst*, vert. W.A.M. Peters, Ambo
 Cicero *Over vriendschap*, vert. W.A.M. Peters, Ambo
 Cicero *Tegen Catilina*, vert. Evelien van Leeuwen en J. van Leeuwen, Ambo
 Cicero *Tegen Piso, voor Plancius, voor Rabirius, voor Milo*, vert. Evelien van Leeuwen en Johannes van Leeuwen, Ambo

Cicero, Quintus *Verkiezingshandleiding*, vert. J.A. van Rossum en H.C. Teitler, Ambo
 Cicero *Vleugels voor onze sandalen*, vert. Gaby Vanden Berghe, Lannoo
Corpus Hermeticum, vert. R. van den Broek en G. Quispel, In de Pelikaan
Corpus iuris civilis (I. *Instituten*, II. *Digesten 1-10*, III. *Digesten 11-24*), vert. J.E. Spruit en K.E.M. Bongenaar, Walburg Pers en Sdu
 Diogenes Laërtius *Leven en leer van beroemde filosofen*, vert. Rein Ferwerda en Jan Eykman, Ambo
 Eckhart *Van God houden als van niemand. Preken van meester* —, vert. Frans Maas, Kok
 Egeria *Als pelgrim naar het heilige land*, vert. F. Ledegang, Kok
 Epicurus *Brief over het geluk*, vert. Keimpe Algra, Historische Uitgeverij
 Epicurus *Over het geluk*, vert. Hans Warren en Mario Molengraaf, Bert Bakker
 Epicurus *Over de natuur en het geluk*, vert. Keimpe Algra, Historische Uitgeverij
 Epiktetos *Zakboekje*, vert. Hein L. van Dolen en Charles Hupperts, SUN
 Erasmus, Desiderius *Vrede's weeklucht*, vert. P.M.M. Geurts, Ambo
 Euripides *Alkestis/Medea*, vert. Gerard Koolschijn, Ambo
 Euripides *Fenicische vrouwen*, vert. Herman Altena, Ambo
 Euripides *Hekabe/Trojaanse vrouwen*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Euripides *Ion, spel van vergissingen*, vert. Ben Hijmans, Styx
 Euripides *Na de val van Troje (Orestes/Electra/Trojaanse vrouwen)*, vert. Willy Courteaux en Bart Claes, Ambo en Pelckmans
Het evangelie volgens Markus, Mattheus, Lukas en Johannes, vert. Hans Warren en Mario Molegraaf, Bert Bakker
 Flavius Josephus *De autobiografie van de joodse historicus* —, vert. G. Mussies, Kok
 Flavius Josephus *De Joodse Oorlog en Uit mijn leven*, vert. F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Ambo
 Flavius Josephus *De Oude Geschiedenis van de Joden I (Boek I-VII)*, vert. F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Ambo en Kritak

Flavius Josephus *Tranen over Jeruzalem*, vert. F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Ambo en Kritak
 Gaius *De Instituten van* —, vert. J.E. Spruit en K. Bongenaar, Walburg Pers
Goddelijke wezens uit de aarde. Griekse kerkvaders over de 'heks' van Endor, vert. M.F.G. Parmentier, Kok
 Gorgias *Het woord is een machtig heerser*, vert. Vincent Hunink, Historische Uitgeverij
Gouden jongens. Homo-erotiek in Griekse en Romeinse teksten, vert. Vincent Hunink, Umbra
 Gregorius van Tours *Historiën*, vert. F.J.A.M. Meijer, Ambo
 Groot, Hugo de *Het recht van oorlog en vrede*, vert. J.F. Lindemans, Ambo
 Heraclitus *Fragmenten*, vert. J. Mansfeld, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Heraclitus *Spreuken*, vert. Cornelis Verhoeven, Ambo
 Herodotos *Het verslag van mijn onderzoek*, vert. Hein L. van Dolen, SUN
Woestijn, begeerte en geloof. Historia monachorum in Aegypto, vert. Pieter W. van der Horst, Kok
Homerische hymnen, vert. H. Verbruggen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Homeros *Odysseia. De reizen van Odysseus*, vert. Imme Dros, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Homerus *Ilias*, vert. H.J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers
 Homerus *Ilias & Odyssee*, vert. M.A. Schwartz, Athenaeum—Polak & Van Gennep
Homerus' Ilias. In vijf akten samengevat door Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 [Homerus], *Kikvorsenmuizenstrijd*, vert. Jaap M. Hemelrijk, Ambo en Kritak
 Homerus *Odyssee*, vert. H.J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers
 Horatius *Ars Poetica*, vert. P.H. Schrijvers, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Horatius *De lyrische gedichten*, vert. Piet Schrijvers, Ambo
 Horatius *Satiren en Brieven*, vert. Louis van de Laar, Ambo
 Horatius *Voltooid mijn monument. De Oden van* —, vert. Anton van Wilderode, Davidsfonds / Clauwaert

Hugo van St. Victor *De drie dagen van het onzichtbare licht*, vert. Jan van Zwieten, Kok Agora
 Isaak gebonden — Jezus gekruisigd. *Griekse, Latijnse en Syrische teksten over Genesis 22*, M.F.G. Parmentier, Kok
 Jamblichus/Porphyrus *Leven en leer van Pythagoras*, vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman, Ambo
 Juvenalis *De Satiren*, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep
Leden van de jury... Pleidooien van Gorgias, Antifon, Lysias, Isaios, Isokrates, Demosthenes en Aischines, vert. C.M.J. Sicking, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Livius *Hannibal voor de poorten. De geschiedenis van Rome XXI-XXX*, vert. Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman, Athenaeum—Polak & Van Gennep
De kleine Livius. Hoogtepunten uit De geschiedenis van Rome, vert. F.H. van Katwijk-Knapp en H.W.A. van Rooijen-Dijkman, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Longus *Daphnis en Chloë*, vert. Marc Moonen, Ambo
 Lucianus *De droom & De gesprekken*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Lucianus *Liefde, vriendschap & laster*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Lucianus *De ontmaskering van de charlatans*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Lucianus *Zeus' tragische rol*, vert. T.H. Janssen, Boom
 Lucretius *Over de natuur*, vert. Aeg. W. Timmerman, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Lysias *Redevoeringen*, vert. Jeroen A.E. Bons, Historische Uitgeverij
 Marcus Aurelius *Persoonlijke notities*, vert. Simone Mooij, Ambo
 Minucius, Felix *Octavius*, vert. T.H. Janssen, Boom
 Thomas More *Utopia*, vert. Marie H. van der Zeyde, Athenaeum—Polak & Van Gennep
Muze zeg me... Bloemlezing Griekse literatuur, vert. Patrick Lateur, Davidsfonds/Clauwaert

Ovidius *Amores*, vert. John Nagelkerken, Ambo
 Ovidius *Legendarische vrouwen*, vert. W.A.M. Peters, Ambo
 Ovidius *Metamorphosen*, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Ovidius *Minnekunst*, vert. Micha Kat, Ambo
 Ovidius *Spiegel van verandering*, vert. Ben Hijmans, Historische Uitgeverij
 Ovidius *Tristia*, vert. W.A.M. Peters, Ambo
De kleine Ovidius. Hoogtepunten uit Metamorphosen, vert. M. d'Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep
Paasfeest. Vroegchristelijke preken uit de paastijd, vert. C. Datema, R.F. Regtuit en J.M. Tevel, Kok
 Parmenides en Zeno *Het leerdicht en de paradoxen*, vert. J. Mansfeld, Kok Agora
Pervigilium Veneris. Een lentelied, vert. Patrick Lateur, Uitgeverij P
 Petrarca *Lauweringsrede*, vert. Chris Tazelaar, Ambo
 Petrarca *Het leven in eenzaamheid*, vert. Chris Tazelaar, Ambo
 Petrarca *De top van de Ventoux—Het Geheim—Godgewijde Ledigheid*, vert. Chris Tazelaar, Ambo
 Petronius *Satyricon*, vert. A.D. Leeman, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Physiologus *Graecus. Christelijke symboliek van dieren, planten en stenen*, vert. F. Ledegang, Kok
 Pindarus *Oden*, vert. S.L. Radt, Styx
Een pionier van de Bosporus. Het leven van de monniksvader Hypatius, vert. Gerard Bartelink, Kok
 Plato *Alkibiades/Symposion*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker
 Plato *Constitutie (Politeia)*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *Euthydemus/Ion/Menexenos/Hippias*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker
 Plato *Euthyfron/Apologia/Kriton*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker
 Plato *Euthyfron/Kriton*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *Faidon*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *Faidon*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker

Plato *Feest (Symposium)*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *Feest (Symposium) / Euthyfron / Sokrates' verdediging / Kriton / Faidon*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *De jacht op de sofist. Plato's reactie op Herakleitos en Parmenides in enige capita selecta*, vert. Job van Eck, Kok Agora
 Plato *De sofist*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker
 Plato *Sokrates' verdediging*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plato *Theaitetos*, vert. H. Warren en M. Molegraaf, Bert Bakker
 Plautus *Komedies*, vert. J. Hemelrijk sr., Ambo
 C. Plinius Minor *Lofrede op keizer Trajanus [Panegyricus]*, vert. F.J.A.M. Meijer en D. den Hengst, Ambo
 Plotinus *Enneaden*, vert. Rein Ferwerda, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Ploutarchos *Laconieke uitspraken*, vert. Hein L. van Dolen, SUN
 Plutarchus *Huwelijk. Moraal en praktijk*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Plutarchus *Vier levens; Agis / Cleomenes / Tiberius Gracchus / Gaius Gracchus*, vert. F.J.A.M. Meijer en J.A. van Rossum, Ambo
 Priapea, vert. Harm-Jan van Dam, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Propertius *Elegieën*, vert. W.A.M. Peters, Ambo
 Prudentius *Getijden*, vert. Louis van de Laar, Ambo
 Pseudo-Homerus *Katmuizenoorlog*, vert. Willem J. Aerts, Styx
 Pseudo-Philo *De bijbelse geschiedenis van —*, vert. P.W. van der Horst, Kok
 Publilius Syrus *Geluk is als glas. Volkswijsheid uit het oude Rome*, vert. Gaby Vanden Berghe, Lannoo
 Romanós de Melode *Vier Byzantijnse hymnen en de Akáthistoshymne*, vert. Willem J. Aerts, Hero Hokwerda en Henk Schoonhoven, Styx
 Rome in revolutie. Documenten van Caesar, Cicero en andere ooggetuigen, 50-46 v. Chr., vert. Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman, Athenaeum—Polak & Van Gennep

G. Sallustius Crispus *De Oorlog met Iugurtha*, vert. J.B.W. Polak, Meulenhoff
 Sappho *Liederen van Lesbos*, vert. Paul Claes, Kritak
 Seneca *Agamemnon*, vert. Daan den Hengst en Hans Smolenaars, Universiteit van Amsterdam
 Lucius Annaeus Seneca *Brieven aan Lucilius*, vert. Cornelis Verhoeven, Ambo
 Seneca *Dialogen*, vert. T.H. Janssen, Boom
 Sextus Empiricus *Grondslagen van het scepticisme*, vert. Rein Ferwerda, Ambo
 Sofokles *Elektra / Filoktetes*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Suetonius *Keizers van Rome*, vert. D. den Hengst, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Tacitus *Dialog over de welsprekendheid — Agricola — Germania*, vert. J.W. Meijer, Ambo
 Tacitus *Historiën*, vert. J.W. Meijer, Pandora
 Tacitus *Jaarboeken*, vert. J.W. Meijer, Ambo
 P. Terentius Afer *Komedies*, vert. J. Hemelrijk sr., Ambo
 Theophrastos *Karakterschetsen*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Thomas van Aquino *Metaphysica tussen ervaring en transcendentie. Teksten over de metaphysica als wetenschapsvorm*, vert. Rudi te Velde, Kok Agora
 Thomas van Aquino *Over waarheid en onwaarheid*, vert. Rudi te Velde, Kok Agora
 Thomas van Aquino *Over de Wet*, vert. M.A.J.M. Buijsen, Ambo
 Thomas van Aquino *Over het zijnde en het wezen*, vert. Bernard Delfgaauw, Kok Agora
 Thucydides *De Peloponnesische Oorlog*, vert. M.A. Schwartz, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Tibullus *Elegieën*, vert. John Nagelkerken, Ambo
 Vergilius *Aeneis*, vert. Piet Schrijvers, Historische Uitgeverij
 Vergilius *Aeneis*, vert. M.A. Schwartz, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Vergilius *Het boerenbedrijf*, vert. Ida Gerhardt, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Vergilius *Bucolica* [Herderszangen], vert. R.F.M. Brouwer, Ambo
 Vergilius *De herdersfluit. Bucolica*, vert. Rik Deweerdt, Kritak

Vergilius *De val van Troje [Aeneis II]*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep
 Vergilius *De zwerftocht van Aeneas [Aeneis II, IV, VI]*, vert. Piet Schrijvers, Historische Uitgeverij
 Vico *Over aard en doel van de moderne wetenschap*, vert. Bert Roest, Historische Uitgeverij
 Xenofon *Anabasis. De tocht van de tienduizend*, vert. Gerard Koolschijn en Nicolaas Matsier, Ambo
 Xenofon *Griekse oorlogen*, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep

 Volledige bibliografische informatie in: Patrick De Rynck en Andries Welkenhuysen, *De Oudheid in het Nederlands*, Ambo, 1992
 Dit jaar verschijnt bij deze bibliografie het *Supplement 1992-1996*.

De Baskerville Serie is nú bekend als een van de grootste en mooiste reeksen van vertalingen uit de Griekse en Latijnse literatuur. Toch is de serie niet altijd zo 'klassiek' geweest. Van uitgever Johan Polak konden in principe al zijn lievelingen een plaats krijgen in die fraaie rij van gebonden boeken: Nederlandse auteurs als Reve, Gerhardt, Gorter, Leopold of Van Geel, naast de vertaalde literatuur van Canetti, Gombrowicz, Kavafis of Rimbaud en de grote schrijvers uit de oudheid.

Aischylos

Het verhaal van Orestes

Agamemnon, Dodonoff, Goede Goeden

Vertaald door Gerard Kooltjijn

Livius

Hannibal voor
de poorten

De geschiedenis van Rome 300-30 v. Chr.

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Lucianus

De ontmaskering
van
de charlatans

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Aischylos

Oresteia

Agamemnon, Dodonoff, Goede Goeden

Vertaald door M. d'Hane-Schutema

Athenaeum

Suetonius

Keizers van Rome

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Tweede druk

Apuleius

Pronkpassages
Demonen

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Aristoteles

Poëtica

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Derde druk

In 1970 verscheen het eerste deel in die stijlvolle uitvoering: 15 *Canto's* van Ezra Pound. Het chique omslag, rode letters op een lichtgetinte ondergrond, was ontworpen door Jacques Janssen. Twee jaar en enkele titels later kreeg de reeks zijn naam: de Baskerville Serie, genoemd naar de letter waaruit de boeken werden gezet en die tegenwoordig nog het omslag siert. Nu, na vijftientig jaar, is de Baskerville Serie met minstens vijf nieuwe delen per jaar levender dan ooit.

Ovidius

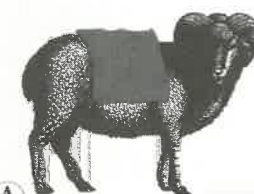
Metamorphosen

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Vierde druk

Apollonios van Rhodos

De tocht
van de Argonauten

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Priapea

Machiavelli

De heerser

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Elfde druk

Athenaeum—Polak & Van Genneep

25 jaar
Baskerville Serie

Athenaeum—Polak & Van Genneep

Samenstelling: Mark Pieters

Verschijning: augustus 1997

